

Pia Eriksson

Den processartade adoptionsrådgivningen

Den processartade adoptionsrådgivningen

Pia Eriksson: Den processartade adoptionsrådgivningen

FSKC Rapporter 1/2007

Ab Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området

Publikationen finns i pdf på våra hemsidor www.fskc.fi

samt översatt till finska "Prosessiluontoinen adoptioeuvonta" (2/2007)

Helsingfors 2007

ISBN 978-952-5588-02-6 (nid.)

ISBN 978-952-5588-05-7 (PDF)

Innehåll

Förord	5
1 Inledning	7
2 Arbete med adoptionsrådgivning	10
2.1 Historisk översikt	12
2.2 Historisk översikt	17
2.3 Förberedelse och utvärdering	21
2.4 Utgångspunkter	23
3 Praktikforskning inom socialt arbete	26
4 Forskningens syfte	30
5 Forskningsprocessen	32
5.1 Med vilka metoder genomfördes undersökningen?	34
5.1.1 Kritiska händelser i arbetet	36
5.1.2 Fokusgruppintervjuer	38
5.1.3 Andra metoder	40
5.2 Vem deltog i undersökningen?	40
5.3 Hur genomfördes analysen?	42
5.4 Personliga reflektioner över forskningsprocessen	45
6 Den processartade rådgivningen	48
6.1 Att lägga grunden	52
6.2 En önskan om ett barn	53
6.3 Den aktiva klienten	55
6.4 Då förväntningarna inte möts	56
7 Den lämpliga adoptivföräldern	59
7.1 Styrkor i adoptivföräldrskapet	60
7.2 Riskfaktorer i adoptivföräldrskapet	62
7.3 "Man är aldrig färdig"	67
7.4 Socialarbetarens svåra beslut	70
8 Den öppna och lyhörda socialarbetaren	73
8.1 Kunskapsbas	74
8.2 Metoder	76
9 Diskussion om resultaten och det reflexiva arbetssättet	81
10 Behov av tilläggsresurser och vidare forskning	89

Figur 1	Forskningsprocessen	35
Figur 2	Rådgivningens tre element	49
Bilaga 1	Brev åt socialarbetarna	98
Bilaga 2	Exempel på intervjufrågor	100

Förord

Adoptionsrådgivningens främsta uppgift är att utreda om det finns förutsättningar för att en adoption fastställs. Men hur går processen till och vilka faser ingår där? Vilka är svårigheterna och utmaningarna i processen och vilket kunnande förutsätts det av socialarbetarna?

Adoptionsarbete har sin speciella karaktär som skiljer sig från många andra former av socialt arbete. Inom adoptionsarbete möter socialarbetaren människor som de kanske inte gör inom annat socialt arbete. I adoption handlar det sällan om att hjälpa en klient i nöd, istället möter socialarbetaren en mångfald av människor och familjer som önskar adoptera.

Det finns lite forskning kring adoptionsarbete med fokus på socialarbetare som arbetar med adoptionsrådgivning. Denna rapport baserar sig på praktikforskning bland socialarbetare och syftet har varit att dokumentera den kunskap som styr erfarna socialarbeters arbete med adoptionsrådgivning. Pia Eriksson har utfört en kreativ forskning som strävat efter att involvera sakkunniga i kunskapsproduktionen genom att ge socialarbetare möjlighet att själva producera ny kunskap. Pia Eriksson har själv lång erfarenhet av adoptionsarbete och har djupa insikter i arbetet. Därmed har hon inte ställt sig neutralt utanför utan varit aktivt med i alla steg i kunskapsproduktionen. I rapporten skriver Pia Eriksson om själva forskningsprocessen och om hur adoptionsrådgivningen gestaltar sig som process utgående från de sakkunniga inom området, socialarbetarna. Dessutom innehåller rapporten rekommendationer angående adoptionsrådgivning.

Forskningen har genomförts vid Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området.

Rapporten ges ut både på svenska och finska. Vi hoppas rapporten väcker intresse både bland sakkunniga och de som vill få inblick i adoptionsrådgivningens karaktäristika och väsen.

Ilse Julkunen

Professor i praktikforskning

Mathilda Wrede-institutet

Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området

1

Inledning

Internationellt ökar adoptionslitteraturen med nya böcker som publiceras hela tiden. Dessa består till stor del av handböcker för adoptivfamiljer samt adopterades självbiografier. Däremot finns det få facklitterära böcker riktade till professionella som jobbar med adoptioner och speciellt litteratur inom socialt arbete lyser med sin frånvaro.

I hela världen har det har givits ut endast lite systematiskt material och forskning riktad till socialarbetare som jobbar med adoptionsrådgivning (t.ex. Janus 1997). Det enda som i Finland publicerats är Social- och hälsovårdsministeriets bok "Adoptionsrådgivning: handbok för adoptionsrådgivare" år 1999. I Sverige har NIA, Nämnden för internationella adoptioner (idag MIA, Myndighet för internationella adoptioner) utgivit en handbok för socialnämnder som är lite mer informativ och detaljerad än den finska handboken. I Storbritannien har BAAF (British Association for Adoption & Fostering) även givit ut en del böcker riktade till socialarbetare. Många socialarbetare använder sig även tillämpat av materialet som utvecklats för Prideutbildning (Parent Resources for Information, Development and Education) av fosterföräldrar.

Adoption i sig är kulturellt bekant i Finland, men trots det har ämnet behandlats lite ur ett forsknings- och samhällspolitiskt perspektiv. Specialkunskap om adoption hör inte till kunskapsbasen inom barnskyddet som i många andra länder, trots att adoptionsrådgivningen länge varit en del av socialtjänsterna. Adoptionsexpertisen skapas inte heller i utbildningen inom det sociala området, utan dess utveckling har varit slumpmässig eller koncentrerad till instanser som specialiserat sig på området. Enligt Pösö (2003) har expertisen på området även utvecklats åtskilljt från den allmänna expertisen inom arbete med barn och familjer och hon anser att adoption i sin helhet starkare borde kopplas till familjeforskning. Enligt henne är det svårt att utifrån den knappa forskningen få en djupare bild av karaktären av adoption i

Finland medan den internationella adoptionsforskningens frågeställningar är fler och mer mångsidiga.

Adoptionsrådgivarens arbete är krävande och utmanande. Samtidigt som adoptanterna skall förberedas för sin uppgift bör deras lämplighet även utredas. Hur kan vi då utvärdera en persons förmåga att fungera som förälder åt ett okänt barn som vi ännu inte vet något om? Adoptivbarnet har rätt att få det bästa möjliga hemmet medan adoptanterna inte har någon subjektiv rätt att få adoptera någon annans barn. Således skall barnets rätt vara styrande och inte adoptanternas rätt till ett barn. Detta kan lätt glömmas bort då de synliga klienterna som vi möter speciellt i arbete med internationella adoptioner är adoptanter, medan barnet ännu är osynligt och okänt.

Socialarbetare stöter ofta på frågor om vad det egentligen är som undersöks i utvärderingen av adoptanter. Konkreta frågor som ekonomisk situation och ålder kan vara lätta att förstå. I gråzonen kommer däremot faktorer som är svårare att definiera. Då det sedan talas om kvaliteten på parförhållandet, motiv eller personlig lämplighet börjar det låta som något mystiskt och svårigen mätbart. Hur kan socialarbetare objektivt mäta dessa faktorer? Eller är det så att det alltid handlar om socialarbetarens subjektiva uppfattning? Vilken kunskap och vilka färdigheter använder socialarbetaren sig av för att utreda och utvärdera dessa stora frågor och vilka verktyg och riktlinjer finns att tillgå? Långt är det frågan om yrkesskicklighet och känsla som skapas via arbetsfarenhet som även kan kallas erfarenhetsbaserad eller tyst kunskap.

Huvudmålgruppen för denna rapport är socialarbetare som ger adoptionsrådgivning, andra professionella inom arbete med adoptioner samt studerande. Min avsikt är att tydligt hålla mig till det sociala arbetets perspektiv och behandla adoptionsrådgivning ur detta perspektiv. Mycket av det jag skriver är säkert gångbart på andra områden inom socialt arbete och tangerar andra discipliner, vilket gör att det kanske inte alls är unikt för arbete med adoptioner.

Min tidigare kunskap om adoptioner baserar sig på egen erfarenhet av socialt arbete med adoptivfamiljer i form av adoptionsrådgivning och stöd och hjälp efter adoption, samtal med adopterade och adoptivföräldrar, samt samtal och intervjuer med professionella inom området. Det jag skriver baserar sig

förutom på det material som jag samlat in under forskningen också på egen erfarenhet och litteraturstudier.

Forskningens syfte är att dokumentera den tysta kunskap som styr erfarna finska socialarbetares arbete med adoptionsrådgivning. Eftersom denna inte har dokumenterats tidigare strävar jag till att beskriva något av arbetets karaktär och väsen. Detta gör jag genom en praktikforskning i socialt arbete med adoptionsrådgivning. Ett av mina mål är också att synliggöra tyst kunskap och således göra den öppen för diskussion och ge en möjlighet att ifrågasätta frågor som kan ses som självklara.

Rapportens uppläggning följer en traditionell forskningsrapport. Jag börjar med att gå igenom bakgrunden till forskningen och frågeställningarna med hjälp av en översikt över arbetets karakteristiska drag och ramar samt genom en beskrivning av praktikforskning. Jag övergår sedan till att beskriva forskningsprocessen samt på vilket sätt studien genomfördes. I kapitel 6-8 presenteras resultaten i en beskrivning av adoptionsrådgivningens processartade karaktär. Därefter följer diskussion om resultaten samt en avslutning med rekommendationer uppställda på basis av materialet och diskussioner med forskningens referensgrupp och praktiker.

Eftersom jag som socialarbetare skriver för socialarbetare använder jag mig i texten av uttrycket "vi" som syftar på socialarbetare. För socialarbetare har jag valt att använda det personliga pronomenet "hon" eftersom alla socialarbetare som deltog i studien var kvinnor. Klienterna som ännu inte har adopterat benämner jag i texten adoptanter eller klienter. Med termen adoptivtriangeln syftar jag på en metafor av en triangel som bildas av de biologiska föräldrarna, barnet och adoptivföräldrarna.

2

Arbete med adoptionsrådgivning

Adoption är ett samhälleligt sätt att omorganisera familje- och föräldraförhållanden på ett mycket grundläggande sätt. Inom barnskyddet och speciellt i omhändertaganden omordnas även dessa förhållanden, men i adoption är det frågan om ett stadigvarande ingrepp eftersom adoptioner inte går att häva. (Pösö 2003)

Trots att adoptionsarbete är en del av barnskyddsarbete så har det sin speciella karaktär som skiljer det från många andra typer av socialt arbete. I min studie upplevde en del av de intervjuade socialarbetarna att en viss mystik är förknippad med adoption och inte ens inom yrkeskåren vet eller förstår alla vad arbetet går ut på. Även attityder om att det skulle handla om ett elitistiskt socialt arbete förekommer. På ytan kan adoptionsrådgivning förefalla att vara ett lätt jobb medan de som jobbar inom området inser dess komplexitet. Ju djupare man går in i det och ju mer erfarenhet man får, desto bättre inser man vilken utmanande uppgift det handlar om. Paradoxalt nog är det så att ju mer kunskap vi får om världen runt omkring oss och således uppnår bättre kontroll, desto mer osäkra blir vi (Stalker 2003, 215).

I arbete med adoptionsrådgivning före adoptionen är barnet, d.v.s. klienten, vars bästa skall övervakas, ännu osynligt. Utmaningen ligger i att försäkra sig om att det okända barnets bästa är i fokus och att fungera som förespråkare för barnet. Då adoptionsrådgivningen ges, vet varken socialarbetaren eller adoptanten något om barnets ålder, hälsotillstånd, personlighet eller tidigare erfarenheter. Forskning tyder på att ju yngre ett barn är och ju färre separationer och traumatiska erfarenheter som barnet har i sin bakgrund, desto bättre anpassar barnet sig till den nya adoptivfamiljen. (t.ex. SOU 2003) En realitet är att de utländska barn som adopteras internationellt är lite äldre. Haag konventionen (barnkonventionen) försäkrar att internationell adoption är det sista alternativet för ett barn, efter att en lösning för barnet sökts i hemlandet. Av denna orsak är det få adoptanter som kommer att bli förälder till ett spädbarn via adoption. Eftersom vi i adoptionsrådgivningsskedet ännu

inte vet något om barnets bakgrund borde vi utgå ifrån att den nya familj som barnet får genom adoption kan erbjuda ett gott hem även om barnet är i behov av speciell omsorg p.g.a. svåra upplevelser och traumatiska händelser i bakgrunden. Förutom detta bör adoptanterna även vara förberedda på att barnet kan ha hälsoproblem. Ifall en familj inte har förberetts på dessa faktorer kan det inte alltid ses som barnets bästa. Av denna orsak borde kapaciteten att ta hand om ett barn i behov av speciell omsorg utgöra grunden för en utvärdering av en adoptants lämplighet. Forskning (t.ex. Lindblad 2004, SOU 2003, Sinkkonen 2001) visar även att adoptivbarn på lång sikt kan ha problem med anpassning och psykiska problem, vilka adoptivfamiljen bör vara redo och ha förmåga att stöda. Adoptionsrådgivningen och bedömningen av familjen bör alltid utgå ifrån ett så bra hem som möjligt med tanke på barnets bästa. Ett av de svåraste besluten för oss är att neka en adoptant tillstånd till adoption. Ändå är det vi som bör göra detta ifall en familj inte anses lämplig, eftersom man inte kan anse att det är för barnets bästa som det placeras i en familj på andra sidan jordklotet vilken man ser riskfaktorer i.

Enligt Stjerna (2005), som är en erfaren socialarbetare inom adoptionsfrågor i Sverige, möter vi i arbetet med adoptioner en klientgrupp som vi kanske inte mött inom annat socialt arbete. Hon syftar på en grupp välutbildade människor med höga positioner inom samhället, som inte kommer till socialbyrån för att få hjälp. I adoption handlar det sällan om att hjälpa en klient i nöd. Om man ser adoptionsrådgivningsarbetet endast som att hjälpa adoptanten faller man i gropan om vems bästa man bör tänka på. Klienten, vars bästa skall vara styrande, är det okända barnet.

Adoption ses ännu idag allmänt som det nästbästa sättet att få barn på (Malin 2006, 68). Av denna orsak är det speciellt viktigt att vi är medvetna om våra egna förutfattade meningar och attityder gentemot adoption. Vi bör även vara medvetna och aktsamma gällande den vokabulär som vi använder då vi talar om adoptioner. Vissa termer eller uttryck har en positiv klang medan andra är negativt laddade eller förstärker uppfattningen om adoption som ett sämre alternativ att bilda familj på. Exempelvis uttrycken "biologiska föräldrar" eller "födelseföräldrar" är att föredra framför uttrycket "riktiga föräldrar" som kan upplevas stötande (Janus 1997, 272). Även Stjerna (2005) poängterar vikten av att vi är medvetna om de egna värderingarna, eftersom vi i

adoptionsrådgivningen möter frågor som nära berör vårt eget liv. Sådana är bl.a. den egna önskan om barn, attityder gällande vald barnlöshet, barnuppfostran och barns behov av syskon. Annat som vi på ett djupare plan blir tvungna att behandla med klienterna är frågor gällande parförhållande, förluster och sorg som även berör de flesta av oss själva på ett personligt plan. Inom internationell adoption innehar även frågor om rasism, hudfärg och etnicitet en viktig ställning precis som etiken förknippad med internationell adoption, vilka alla bör kunna diskuteras öppet och fördomsfritt med klienterna.

I dagens läge möter vi en mångfald av människor och familjer som önskar adoptera. Förutom att människan i sig själv är komplex avspeglas samhällets förändringar även i adoptanterna. Familjestrukturerna har luckrats upp och förändrats och från att tidigare främst ha varit barnlösa äkta par som adopterat är det i dagens läge vanligt att även barnfamiljer, äkta par utan infertilitet, styvfamiljer och ensamstående önskar adoptera. I vårt arbete möter vi också människor med olika kulturell bakgrund, religion och sexuell läggning.

2.1 Historisk översikt

Hoksbergen (2000) och Triseliotis, Shireman & Hundleby (1997) indelar adoptivfamiljerna i flera olika typer av generationer eller eror, av vilka jag valt att beskriva dem som infaller efter det andra världskriget. De rådande attityderna i samhället under de olika tidsperioderna hänger starkt ihop med på vilket sätt professionella har förhållit sig till adoption och hur adoptanterna har förberetts och utvärderats.

Under det som Triseliotis et al. (1997) kallar den tredje perioden och Hoksbergen (2000, 89) den traditionellt-slutna, som följde efter det andra världskriget (före 1970-talet), sågs adoption som en lösning på infertilitet och blev populärt bland medelklassen i Storbritannien och USA. Adoptivfamiljens första val skulle ha varit ett biologiskt barn och adoption sågs som en service som tillhandahöll barnlösa par med ett ersättande barn. Den här eran kan beskrivas som tiden då man hittade den "perfekta babyn" för det "perfekta äkta paret". Under denna tid var det viktigt att barnet utseendemässigt var likt familjen och man gjorde stora ansträngningar för att skapa familjer som var så lika de biologiska som möjligt. Så länge dessa babyadoptioner var rå-

dande utgick man ifrån att adoptivfamiljen efter adoptionen var precis som vilken annan familj som helst. Karakteristiskt var att man utgick ifrån adoptivföräldrarnas intressen och tillhandahöll dem med ett barn. Under den här tidsperioden utreddes adoptanterna i USA noga och utvärderingen styrdes långt av psykoanalytisk teori. Samtidigt började man inse att det här var ett område inom vilket det behövdes utbildade socialarbetare.

Efter att adoptionslagen trädde i kraft år 1925 började adoption i Finland öka. Ända sedan dess har organisationen Rädda Barnen rf. skött en betydande del av arbetet med adoptioner i Finland. Detta har lett till att organisationens arbetsmetoder inom adoptionsrådgivning för alla parter i adoptionstriangeln sett i ett långt perspektiv har utvecklats. Under första hälften av 1900-talet ansåg man att alla äkta par med god social ställning, gott rykte och goda inkomster var lämpliga som adoptivföräldrar. (Kauppi & Rautanen 1997, 158-168) Under den här perioden visste socialarbetare som jobbade med adoptioner väldigt lite om de sociala och individuella konsekvenser som adoptionen kom att medföra för barnet. Därför kom deras egna attityder om ogifta mödrar, vikten av ärfthet och familjeliv att dominera arbetet. (Hoksbergen 2000, 91).

På 1950-talet började man vid Rädda Barnen rf. lägga stor vikt vid att barnen som gavs upp för adoption var fullt friska och fria från ärftlig belastning. Viktigt upplevde man även att barnets utseende påminde om adoptivföräldrarnas. Under denna tid fanns det fler barn för adoption än tillgången på adoptivfamiljer och således kunde adoptanterna vara kritiska och välja sina barn. Under 1950-talet började man i organisationen fästa vikt vid barnens behov. Man poängterade vikten av kärlek, godkännande och omsorg i adoptivfamiljen. (Kauppi & Rautanen 1997, 158-168)

Sedan 1950-talet har arbetsmetoderna inom adoption utvecklats och dokumenterats inom Rädda Barnen rf. Förutom dokumentation av arbetsprocesser började man då även dokumentera det egna arbetet och arbetets innehåll fördjupades. På 1950-talet började man i organisationen under adoptionsrådgivningen även lägga vikt vid barnlöshetens betydelse, motiven samt de risker som fanns förknippade med adoption. Man började tala om en samarbetsprocess mellan socialarbetare och adoptant. Vid samma tider byggde

man även in i arbetet handledning för socialarbetare. (Kauppi & Rautanen 1997, 158-168)

Det som Triseliotis et al. (1997) beskriver som den fjärde perioden och Hoksbergen (2000) som den öppet-idealistiska (år 1970-1985), karakteriseras av ett mer barncentrerat sätt att närma sig adoptioner. Under den här tidsperioden minskade antalet vita spädbarn med en "god bakgrund" för adoption. Samtidigt ökade antalet äldre barn samt barn utsatta för omsorgssvikt som var i behov av hem. Under samma tid började adoptioner över de etniska gränserna göras. Således började man söka "ett hem för barnet" och inte "ett barn åt adoptanterna". Detta ledde inte bara till att gruppen av adoptivbarn blev mer heterogen utan också att de möjliga adoptivfamiljerna började se olika ut.

På 1970-talet minskade antalet spädbarn för adoption också i Finland och familjerna började adoptera även barn i lek- och skolåldern. Tio år senare började även de internationella adoptionerna i Finland öka. För socialarbetarnas del innebar detta att arbetet blev mer utmanande och den styrande principen blev att hjälpa barnet och stöda familjerna. (Kauppi & Rautanen 1997, 158-168)

Den fjärde perioden har haft stor inverkan på arbetet med adoptioner. Eran karakteriserades av öppenhet gällande intima ämnen som infertilitet, sexualitet, problem i parförhållanden och en förståelse av hela adoptionstriangelns upplevelser. Även tanken om att miljön är viktigare än arv var rådande. Den sekretess som existerat började försvinna och adoption som fenomen blev allt mer accepterat. Således minskade också andelen inhemska barn för adoption eftersom exempelvis ensamförsörjandet av barn blev allt mer vanligt. Motiven för adoption under denna period var ofta idealistiska och förväntningarna och tron på den egna kapaciteten att fostra ett barn i vilken ålder som helst var höga. Pionjärerna och de som arbetade inom adoptionsorganisationerna verkade inte inse att en del av dessa familjer skulle komma att möta svåra problem med sina adoptivbarn. (Hoksbergen 2000, 92-93).

Hoksbergen (2000) beskriver den pågående tidsperioden som den realistiska generationen av adoptioner. Professionella och adoptanter är medvetna om de utmaningar som en del av de tidigare adopterade mött då de kommit upp i tonåren, samt de psykologiska och emotionella problem som adoptivfamilj-

jerna stött på. Man har även insett vikten av att de adopterade känner till sin egen bakgrund och deras behov att veta vem de är. Under samma tid insåg man vikten av stödtjänster och samtidigt ett behov av internationella spelregler. Således har atmosfären kring adoption enligt Hoksberger (2000, 97) blivit allt mer realistisk från att först ha varit sluten och senare entusiastisk och idealistisk.

Triselotis et al. (1997) ser en femte period på kommande då marknadsstyrkorna börjar spela en allt större roll som de redan gjort bl.a. i USA där privata adoptioner frodas. Enligt Triselotis et al. (1997) skönjer man samma tendens i internationella adoptioner där fokus ofta riktas mot vuxnas rätt att adoptera.

I Finland finns ännu adoptanter som har en öppen och idealistisk inställning till adoption, medan professionella och en stor del av adoptanterna börjar tillhöra den realistiska generationen. Även den femte perioden har man känt av i Finland och den väcker mycket diskussion bland professionella som jobbar med adoptioner.

Traditionellt har urvals- och bedömningsprocessen av adoptanter baserat sig nästan enbart på intervjuer med adoptanterna. Ända till 1970-talet kunde man i Storbritannien urskilja tre huvudinriktningar på urvalsprocessen av adoptivfamiljer. Dessa är det administrativa synsättet, den diagnostiska eller utredande metoden och den vetenskapliga metoden. Det administrativa perspektivet utgick mest från lagstadgade och konkreta kriterier som ålder, religion, socioekonomisk ställning och personliga referenser. Den diagnostiska och utredande metoden baserades på intervjuer med adoptanterna både individuellt och separat. Adoptanterna utvärderades och bedömdes gällande deras förväntade kapacitet att vara bra psykologiska föräldrar. Det här synsättet influeras av psykodynamisk psykologi och koncentrerar sig långt på egenskaper som är svåra att greppa. Sådana är exempelvis emotionell mogenhet, motivation, stabilitet och kvalitet i relationer, förståelse av barn och den totala personligheten. Enligt Triselotis et al. (1997) låg problemet i den här metoden i fientlighet och förbittring hos adoptanterna mot de vaga och implicita sätt på vilket informationen tolkades och bedömdes. Idén om den vetenskapliga metoden baserar sig på att utföra psykologiska test som skulle sälla bort de olämpliga adoptivföräldrarna. Denna metod har åtminstone aldrig använts i Storbritannien som en huvudmetod i bedömningen av lämp-

lighet. Familjernas mångfald och barnens olika behov gör denna metod närmast intill omöjlig att genomföra, men som en del av utvärderingen kunde den hjälpa till att upptäcka t.ex. psykotiska tendenser hos adoptanterna. (Triseliotis et al. 1997, 140-141)

I dagens läge har betoningen på förberedandet av adoptivföräldrarna kommit att härska i Storbritannien. Även kompanjonskap och samarbete mellan rådgivaren eller utredaren och familjen betonas, trots att adoptanterna inte nödvändigtvis alltid känner så. (Triseliotis et al. 1997, 140-141) Samma inställning verkar vara rådande i Finland.

Vid Rädda Barnen rf. har man under årens gång skapat en grundstomme för adoptionsrådgivning och utbildning av fosterföräldrar. Rådgivning och förberedelse ges både i grupp och enskilt (Pasanen 2003, 30). Gruppdiskussioner som en del av adoptionsrådgivningen finns ännu inte i större skala i Finland. Tips på hur man drar grupper för blivande adoptivfamiljer finns t.ex. i Gruppsamtal om adoption (Stjerna 2002) och Making Good Assessments, a practical resource guide (Barker et al. 1999). Sedan 1990-talet har Pride-utbildningen (Parent Resources for Information, Development, and Education) varit en del av förberedelsen av foster- och adoptivföräldrar inom Rädda Barnen rf. Även en del kommuner erbjuder Pride-utbildning för adoptanter och blivande fosterföräldrar. Programmet omfattar rekrytering och förberedelse av föräldrarna, urvalet och fortbildning. (Kauppi & Rautanen 1997, 171). Mer om Pride-programmet finns att läsa på finska på <http://www.pesapuu.fi/pride.shtml>.

Förutom dessa grupper som del av adoptionsrådgivningen ordnar organisationerna Interpedia rf. och Våra gemensamma barn rf. förberedelsekurser för adoptanter som är fristående från rådgivningsprocessen. I Sverige blev förberedelsekurser för adoptanter obligatoriska i början av år 2005. Utöver den hemutredning som hemkommunen där gör, bör de även anordna eller kunna hänvisa till en förberedelsekurs med standardiserat innehåll. Även i Danmark och Holland är liknande kurser obligatoriska. (www.mia.eu, www.familiestyrelsen.dk)

Med vilken metod och var tyngdpunkten i adoptionsrådgivningen ligger beror långt på den enskilda socialarbetaren och den arbetsgemenskap som hon

jobbar i. Ann-Britt Victorzon (1996) urskiljde i sin undersökning två typer av socialarbetare som jobbar med adoptionsrådgivning i Finland. Den som hon kallar idealtypen är adoptionsrådgivaren som har en barnsynvinkel och är professionellt och realistiskt inställd till adoption. Den andra typen, adoptionsutredaren, karakteriseras av föräldrasynvinkeln där adoptionen utgår från föräldrarnas behov och önskningsar och samarbetet med klienterna långt sker på adoptantens villkor. Den här typen av socialarbetare ser inget behov av rådgivning med utvecklande terapeutiska inslag vilket däremot adoptionsrådgivaren gör. (Victorzon 1996, 37) Samplet i undersökningen var litet, men den ger en god allmän bild av två olika sätt att förhålla sig till adoptionsrådgivningsarbetet hos socialarbetare.

Alla de cirka 30 socialarbetare som deltog i min studie vilka har längre erfarenhet av adoptionsrådgivning, skulle jag kategorisera som adoptionsrådgivare enligt Victorzons (1996) indelning. Därmed kan man anta att den andra typens inställning till uppgiften främst förekommer hos dem som sällan sköter om adoptionsärenden och har lite erfarenhet av adoptionsfrågor. Victorzon (1996) drog samma slutsats på basis av sitt begränsade material.

Eftersom de inhemska adoptionerna är få, har Finland precis som de andra nordiska länderna under de senaste årtiondena utpräglat koncentrerat sig på internationell adoption. (Pösö 2003, 15, Hoksbergen 2000, 86) I hela världen uppskattar man att mer än 30 000 barn adopteras internationellt varje år (Lindblad 2004, 12). I Finland fastställdes år 2005 adoption av 57 minderåriga finländska barn av två föräldrar (vilket utesluter adoptionerna inom familjen) inom landet (Statistikcentralen 2006). År 2005 adopterades 308 barn från utlandet till Finland. Det totala antalet utländska barn som kommit till Finland via adoption sedan Adoptionslagen stadgades år 1985 är 2906 (Nämnden för internationella adoptionsärenden, 2006).

2.2 Historisk översikt

I Finland steg den första adoptionslagen i kraft år 1925. Större förändringar i adoptionslagstiftningen har gjorts år 1980 och 1985. Utgångspunkten i den nuvarande adoptionslagstiftningen är barnets bästa. Internationell adoption regleras, förutom av adoptionslagen (1985/153) och adoptionsförordningen (1997/508), även av FN:s konvention om barnets rättigheter, Haag-

konventionen om internationella adoptioner, samt lagstiftningen i barnets ursprungsland.

Alla som önskar adoptera ett minderårigt barn skall begära adoptionsrådgivning hos hemkommunens socialvårdsorgan eller hos en adoptionsbyrå som har fått tillstånd av social- och hälsovårdsministeriet. (Adoptionslag 1985/153) Den enda adoptionsbyrå i dagens läge som har tillstånd att sköta adoptionsrådgivning är Rädda Barnen rf. Ansvaret för att ge adoptionsrådgivning har således delegerats till socialarbetare i kommunerna och till Rädda Barnen rf. I det följande väljer jag att granska vilka ramar, medel och verktyg lagen ger för detta arbete. Vilket är syftet med adoptionsrådgivningen? Vem är enligt lag lämplig som adoptivförälder och hur skall lämpligheten utredas? Jag granskar här lagen ur den synvinkeln att adoptanterna ämnar adoptera ett främmande barn under 12 år. De fetstilta i lagtexterna är delar som jag valt att betona.

”Syftet med adoption är att främja barnets bästa genom att ett förälderbarnförhållande fastställs mellan den som skall adopteras och adoptanten”(Adoptionslag 1985/153)

Syftet med adoptionsrådgivningen är

*”att i adoptionsärenden **bevaka barnets bästa** samt att genom överläggningar och åtgärder bistå barnet, barnets föräldrar och adoptanterna innan domstolen fastställer adoptionen samt vid behov även därefter.”*

Vid givande av adoptionsrådgivning bör

”utredas om förutsättningarna för adoption...föreligger” (Adoptionslag 1985/153)

Förutsättningar för adoption är bl.a. att

”Adoption av minderårigt barn kan fastställas, om adoptionen prövas vara till barnets bästa och det har utretts att barnet kommer att få god vård och uppfostran” (Adoptionslag 1985/153)

För att öppna begreppet barnets bästa och definitioner på vad god vård och uppfostran är får vi söka i barnskyddslagen (1983/683).

”Barn har rätt till en trygg och stimulerande uppväxtmiljö samt till en harmonisk och mångsidig utveckling. Barn har företrädesrätt till särskilt skydd.”

”Målet är att barnet under alla förhållanden får en sådan vård varom stadgas i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt.”
(Barnskyddslagen 1983/683)

Vilket leder oss vidare till lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt (1985/361) där det stadgas att:

*”Syftet med vårdnaden om barn är att trygga en balanserad utveckling och välfärd för barnet enligt dess individuella behov och önskemål. Vårdnaden **bör trygga positiva och nära människokontakter i synnerhet mellan barnet och föräldrarna.**”*

*”Barn skall ges en god vård och uppfostran samt ägnas en med hänsyn till barnets ålder och utveckling behövlig **tillsyn och omsorg.** Barnet bör såvitt möjligt ges en **trygg och stimulerande uppväxtmiljö** samt en utbildning som motsvarar dess anlag och önskemål.”*

*”Barn bör uppfostras så att det får **förståelse, trygghet och ömhet.** Barnet får inte undertryckas, agas eller utsättas för annan kränkande behandling. **Barnet bör stödas och uppmuntras i sin utveckling** till självständighet, ansvarsfullhet och vuxenhet.”*

Då socialarbetaren utreder en adoptants lämplighet som adoptivförälder är det kapaciteten av att för ett okänt barn erbjuda och trygga det ovannämnda vilket skall utvärderas. Frågorna blir då, vilken adoptanternas förmåga att knyta an till ett barn är, vilken kapaciteten till trygga och nära relationer präglade av omsorg och ömhet är och vilken förmågan är att i en trygg och stimulerande miljö stöda, uppmuntra och förstå barnet? Lagrummet ger inga konkreta redskap eller riktlinjer utan det faller på den enskilda socialarbetarens professionalitet att utreda denna lämplighet. Lagstiftaren har överfört

ansvaret för utvärdering till socialarbetaren och lite konkret hjälp på vägen finns att tillgå i lagen.

Det enda entydiga som direkt går att utläsa ur adoptionslagstiftningen som krav på adoptanterna (vid adoption av främmande barn) är 25 års ålder samt ingått äktenskap för två personer som adopterar ett barn gemensamt. En gift person kan heller inte adoptera ensam utan endast tillsammans med sin äkta maka eller make. Social- och hälsovårdsministeriet har givit ut boken "Adoptionsrådgivning: handbok för adoptionsrådgivare" (SHM 1999) vars syfte är att öppna och konkretisera adoptionslagstiftningen.

Enligt Konventionen om barnets rättigheter (artikel 21) skall internationella adoptioner alltid föregås av en utredning om barnets situation samt eventuellt samtycke av biologisk förälder som en följd av rådgivning. Om ingen lämplig familj (foster- eller adoptivfamilj) finns eller barnet inte kan tas hand om på annat lämpligt sätt i sitt hemland kan man överväga internationell adoption.

I internationella adoptioner skall den adoptionsrådgivning som ges, resultera i en skriftlig rapport (hemutredning) om adoptanterna. Innehållet i en hemutredning stadgas i adoptionsförordningen (1997/508):

*"När ... den som skall adopteras är yngre än 18 år och bosatt i en främmande stat, skall en detaljerad rapport skrivas med uppgifter om adoptantens **identitet, behörighet och lämplighet som adoptivförälder, adoptantens bakgrund, familjeförhållanden, hälsotillstånd och faktorer som inverkar på hälsotillståndet, sociala miljö och orsakerna till adoptionen samt adoptantens lämplighet för internationell adoption.** Rapporten skall också innehålla ett utlåtande om åldern och, om det behövs, om **övriga egenskaper hos det barn som skulle komma i fråga.**"*

Konkreta anvisningar för skrivandet av hemutredning ges i Adoptionsrådgivning, handbok för adoptionsrådgivare (SHM 1999) samt av de tre adoptionsstjänstorganen i Finland.

I den svenska lagen finns ett omnämmande om att medgivande får lämnas endast om adoptanten är lämpad att adoptera. Vid den bedömningen skall särskild hänsyn tas till adoptantens kunskaper och insikter om adoptivbarn och deras behov och den planerade adoptionens innebörd, adoptantens ålder, hälsotillstånd, personliga egenskaper och sociala nätverk. (Socialtjänstlag 2001:453 12 §) Här tas lämplighet som adoptivföräldrar och kunskap och förståelse om adoption och dess innebörd upp, vilket saknas i den finska lagstiftningen. I vår lag omnämns lämpligheten endast i adoptionsförordningen gällande internationella adoptioner.

Lagen säger inte heller någonting om adoptanternas övre åldersgräns eller hälsotillstånd. Inte heller går det att direkt utläsa vilka faktorer som skall utredas gällande adoptanternas lämplighet. Detta innebär en utmaning för den enskilde socialarbetaren som har mycket vida ramar att röra sig inom.

2.3 Förberedelse och utvärdering

Adoptionsrådgivningens uppgift är att utreda om det finns förutsättningar för att en adoption fastställs. Då det gäller adoptionsrådgivningen för adoptanterna, vilket denna rapport koncentrerar sig på, är uppgiften tudelad. Den består dels av förberedelse och dels av utvärdering av lämplighet. Vi skall under utvärderingsprocessen sträva efter att ge adoptanterna färdigheter till självutvärdering vilket gör utvärderingen tudelad. Samtidigt som vi gör vår utredning skall även klienten göra en självutvärdering. (SHM 1999, 13-16)

Då vi gör en utvärdering av adoptanterna har vi flera olika parter som vi bör ta hänsyn till. Den som bör komma i främsta rummet är den mest sårbara och maktlösa parten, d.v.s. adoptivbarnet vars röst ingen annan gör hörd och som vi som socialarbetare representerar. Samhället har ett ansvar för adoptivbarnets bästa och en noggrann utvärdering är väl motiverad. Adoptivbarn är dessutom mer sårbara än barn i genomsnitt och barnet kan lätt exploateras. En del av de barn som blir adopterade har redan blivit utsatta för extrema situationer och tagit skada. Ett barns akuta situation får ändå inte minska på vårt ansvar att göra den professionella och grundliga utredning av adoptanterna som stadgas i lag. Vår andra skyldighet är mot de biologiska föräldrarna. Utvärderingen skall garantera dem som ger upp sitt barn för adoption i hemlandet eller till utlandet att barnets bästa kommer på första plats i adop-

tionsprocessen. Den tredje skyldigheten har vi gentemot adoptanterna som trots att de inte är lika maktlösa som de förstnämnda parterna ändå är sårbara. Trots att de i motsats till de andra parterna ofta har makt i och med sina ekonomiska resurser, sin sociala position och utbildning är de maktlösa i sin situation att inte kunna skapa den familj som de önskar. Inom internationell adoption tillkommer även skyldigheter på global nivå i förhållande till barnets ursprungsland samt de organisationer som sköter den internationella adoptionsprocessen. (Simmonds & Haworth 2000, 261-263)

Under adoptionsrådgivningen bör adoptanterna bli förberedda på sin kommande roll som adoptivföräldrar. Detta sker dels i form av information om adoptivbarnens upplevelser och bakgrund, samt hur dessa kan avspeglats på lång sikt. Förutom information om den första tidens anpassning, frågor relaterade till anknytning och att växa till adoptivförälder är det under rådgivningen också viktigt att behandla specialfrågor som kommer upp under den adopterades livscykel. Sådana frågor under uppväxten är bl.a. förändringar som adoptivbarnets daghemsstart, skolfrågor samt identitetsfrågor i tonåren och vuxenålder. I internationella adoptioner är även upplevelser av olikhet och rasism viktiga teman.

Förutom att vi förbereder adoptanterna genom att ge information, är ett mål med denna process även att klienterna utvärderar sig själva genom att bedöma sina förutsättningar att bli adoptivföräldrar. Adoptanterna behöver en viss mängd information om adoption och adoptivföräldraskap för att göra en självutvärdering om sin lämplighet som adoptivföräldrar. (Simmonds & Haworth 2000, SHM 1999).

Vi bör även göra en utvärdering av adoptanternas lämplighet. De faktorer som skall utvärderas är adoptanternas ålder, familjesituation, socioekonomiska faktorer, hälsotillstånd, motiv till adoption, önskemål beträffande barnet, förmåga att uppfostra och beredskapen inför (internationell) adoption. (SHM 1999, 17-25) För att denna utvärdering skall kunna göras på ett optimalt sätt krävs en syntes av förberedelsen och klientens självutvärdering i samråd med socialarbetaren.

Adoptionsrådgivningen kan indelas i fyra olika faser: utredningsfasen, placeringsfasen, uppföljningsfasen och fastställandet av adoptionen. Då det

gäller inhemska adoptioner övergår utredningsfasen (adoptionsrådgivningen för adoptanterna) i placeringsfasen då ett barn placeras hos adoptanterna. I internationella adoptioner avslutas utredningsfasen däremot av ett skriftligt utlåtande, d.v.s. den hemutredning som socialarbetaren skriver. Därefter påbörjas adoptionsprocessen hos ett av de tre adoptionstjänstorganen i Finland (Helsingfors stads socialverk, Interpedia rf. och Rädda barnen rf.). Det första steget består av att via adoptionstjänsten anhålla om tillstånd för adoption från nämnden för internationella adoptionsärenden i Finland. Beslutet från nämnden kan överklagas. Efter nämndens tillstånd för internationell adoption sköter adoptionsorganisationen om kontakten till utlandet samt placeringsfasen av barnet. Adoptionsrådgivningen fortsätter då barnet kommit till Finland i form av uppföljningsfasen som varar i medeltal i några år. Den sköts oftast av socialarbetaren som haft ansvaret för adoptanternas adoptionsrådgivning. Mer om adoptionsrådgivningen och adoptionsprocessen i sin helhet finns att läsa i *Adoptionsrådgivning, handbok för adoptionsrådgivare* (SHM 1999).

2.4 Utgångspunkter

I exempelvis USA och Storbritannien är andelen inhemska adoptioner större än i Skandinavien (Hoksbergen 2000, 86), vilket gör att socialarbetarna jobbar mer med de biologiska föräldrarna. I dessa fall är alla tre parter i adoptions-triangeln närvarande i arbetet och socialarbetaren arbetar samtidigt med de biologiska föräldrarna, barnet och adoptanterna. Inom internationell adoption faller t.o.m. de biologiska föräldrarna lätt bort ur tankarna och triangeln blir haltande. Eftersom även barnet är okänt är adoptanterna de enda fysiskt närvarande klienterna. Således blir adoptionsrådgivningen i internationella adoptioner lätt vuxencentrerad och då kan man tänka sig att det är lätt att stöda adoptanternas önskemål på bekostnad av barnets bästa, vilket gör uppgiften speciellt utmanande. I internationella adoptioner blir socialarbetaren inte heller tvungen att ta ställning till om adoptionen ett specifikt barns bästa eftersom detta arbete görs i barnets födelseland. Adoptionen konkretiseras först flera år senare då adoptionsrådgivningen fortsätter i form av uppföljning av familjen.

En av de största svårigheterna i utvärderingen är den komplexa frågan om hur vi kan göra en utvärdering av hur någon kommer att fungera som förälder, d.v.s. i en ny situation som ständigt kommer att förändras då barnet växer på basis av vad vi vet om adoptanten i dagens situation. (Simmonds & Haworth 2000, 267)

De yttre strukturerna för arbetet med adoptionsrådgivning består av träffar mellan socialarbetare och klienter på byrån och under hembesök. Nämnden för internationella adoptionsärenden har rekommenderat att adoptionsrådgivningen skall sträcka sig över minst ett halvår. Någon övre gräns för hur länge den kan vara finns inte definierat och vid behov kan den sträcka sig över flera år (SHM 1999). Där denna möjlighet finns kan en del av rådgivningen ske i grupp, förutom som personliga träffar. Adoptionsrådgivningen skall utgöra en samarbetsprocess mellan adoptant och socialarbetare (SHM 1999). Utöver dessa ramar formas rådgivningsprocessen individuellt beroende på socialarbetarens arbetssätt och klientens behov.

För att processen skall fungera förutsätts förtroende, beroende och respekt i relationen mellan socialarbetare och klient. Adoptanterna måste möta den potentiella möjligheten att de blir tvungna att både acceptera det faktum att de är barnlösa och att de tappar ansiktet i utvärderingen. Denna risk måste balanseras mot de positiva effekterna som de kan uppnå genom att genomgå processen, d.v.s. bli adoptivföräldrar. Trots att klienterna har makt inom olika områden av sitt liv kan de sakna förmåga att få barn, vilket kan ha resulterat i årtal av känslor av maktlöshet. Risken att bli nekad en adoption hotar inte bara att ta ifrån adoptanterna något som de önskar utan innebär en enorm emotionell och psykologisk inverkan på personen vilken innehåller förlust och ofta förodmjukan och skam. (Simmonds & Haworth 2000, 264-265)

Adoptantens relation till socialarbetaren är en viktig del av adoptionsrådgivningsprocessen. Socialarbetaren besitter makten att fatta beslut om att antingen rekommendera adoptanten som adoptivförälder eller ge avslag. Således har socialarbetaren makt att fatta beslut om adoptanten får det efterlängtrade barnet som han eller hon önskar sig. Att bli utvärderad kan upplevas som kränkande och orättvist av en del klienter. Detta kan leda till motstånd och en ovilja att samarbeta. (Simmonds & Haworth 2000, 261-265) Kränkning eller en känsla av att inte duga som förälder som uppstår under rådgivning-

en kan ha långt gående följder som kan avspegla sig på anknytningen till adoptivbarnet (Lidén 2005).

Greiff, von (2004) har i Sverige utfört intervjuer med 21 adoptivföräldrar. Enligt henne upplever många adoptivföräldrar sig mer ifrågasatta i sin föräldraroll än andra, vilket tyder på att specialkunskap om adoption är viktig för de professionellas bemötande av adoptivfamiljen. Nästan alla adoptanter var på ett rationellt plan överens om att någon sorts kontroll från myndigheternas sida behövs gällande vem som är lämpad att adoptera. Många hade ändå instinktivt dolt sidor av sig själva under processen och samarbetet med socialarbetaren hade skett på ett ytligt plan. En del visste vilken typs frågor som skulle ställas och svaren hade varit vad adoptanterna trodde att socialarbetaren ville höra. Även de som upplevt hemutredningen som positiv och socialarbetaren som professionell, upplevde processen som personligt närgående och krävande, men samtidigt nyttig. (Greiff, von 2004)

3

Praktikforskning inom socialt arbete

Under de senaste årtiondena har forskning och undervisning i socialt arbete sökt sin relation till praktiken och i och med det har praktikforskningen uppstått. Praktikforskningen söker ännu sin form och strävar mot att skapa nya former av innovativ och gränsöverskridande kunskapsproduktion. Med praktikforskning avses forskning vars problemformulering och ämne är relaterade till praktik inom det sociala området. Det är tillämpad forskning som strävar efter att bidra till flera olika intressenter så som exempelvis professionella inom området, brukare och tjänsteproducenter. Praktikforskningen har fortgående kopplingspunkter med utvecklingsarbete inom socialt arbete, vilket möjliggör en reflektiv dialog med socialvetenskapliga begrepp och teorier. Begreppsliggörande av intuitiv och tyst kunskap är ett annat viktigt element inom praktikforskningen. Inom praktikforskningen strävar man efter att skapa kunskap tillsammans med deltagarna där man lyfter fram och begreppsliggör både forskarens och deltagarnas intuition och tysta kunskap. Genom praktikforskningen strävar man efter att förstärka en ny forsknings- och kunskapsproduktionskultur inom det sociala området. (Satka et al. 2005, 10-13).

Traditionellt har vetenskaplig forskning strävat efter objektivitet och distans till forskningsobjektet. Således kan man ställa frågan huruvida praktikern kan forska i sin egen praktik. (Jarvis 1999, 23) Praktikforskningens syn på kunskap och kunskapsproduktion avviker från den positivistiska forsknings-traditionen (Satka et al. 2005, 11). En syn på kunskap som rationell och skapad genom en process av objektivt utförd forskning är enligt Fook (2001b) ett maskulint sätt att producera kunskap på. I detta tankesätt skall och bör kunskapen studeras i dekontextualiserade tomrum på så sätt att den kan generaliseras över kontext, tid och rum. Ju mer vi lägger vikt vid dessa aspekter desto mindre generaliserbar blir kunskapen över olika kontext. Den typen av kunskap är lättare att lära ut, men i sin rena form gör vi inte så mycket med denna kunskap. (Fook 2001b).

Då vi forskar i expertis inom socialt arbete kommer vi att maximera den djupare förståelsen och mängden av kunskap om ett fenomen. Då använder vi oss av ett kvalitativt närmandesätt och som utgångspunkt en beskrivning av praktiken av de professionella som av sina kolleger anses vara "experter" på området. Ett typiskt drag för den kvalitativa praktikforskningen är att den är kontextuell. Eftersom kontexten kan förändras är det inte alltid möjligt att upprepa studien. (Fook, 2001). Fook (2001b) har på fältet stött på en tendens hos praktiker att inte värdesätta den svårgreppbara, erfarenhetsbaserade kunskap som de besitter. Praktikern undrar hur deras personliga erfarenheter kan vara av värde då de inte är generaliserbara och undrar hur de kan göra sin kunskap mer analytisk och teoretisk och därmed implicit mer värdesatt. Denna fortfarande hårt rotade tankemodell strider mot tanken att vi kan lära oss av varandras erfarenheter.

Samtidigt som de som jobbar på fältet säger att den tysta kunskapsbasen inte går att beskriva så godkänns inte heller den akademiska kunskapsbasen till fullo. Ofta skiljer sig akademisk och praktisk kunskap åt, vilket gör att det bildas en klyfta mellan universitet och yrke, forskning och praktik samt tanke och handling. (Schön 1991, vii) Dessa klyftor försöker praktikforskningen överbrygga.

Enligt Yliruka (2005, 124) är tröskeln för att göra grunderna för det egna arbetet genomskinliga ännu hög. Eftersom socialt arbete delvis görs med den egna personen som arbetsredskap kan det egna arbetet inte utvärderas åtskilt från personen. Därför är vi rädda för utvärdering och att öppna de yrkesmässiga arbetssätten och praktikerna för insyn, eftersom de kommer så nära inpå oss själva. Trots detta skulle det vara av yttersta vikt att göra det med tanke på inlärning, kunskapsproduktion och kvaliteten av servicen.

Information är tom utan sammanhang och den omvandlas till kunskap först då människan tolkar och förstår den i ett sammanhang. En människa kan lära sig fakta, som utan sammanhang är fragment, innan de binds ihop med varandra i en kontext. Om en del frågor har vi ytlig kunskap medan vi har förstått andra frågor på ett djupare plan. Som lekmän kan vi till en viss grad inhämta kunskap om ett område, men först som experter inhämtar vi en djupare kunskap och förståelse för ett fenomen. Människan bär kunskapen inom sig vilket gör att den är personlig och olika för oss alla. Vi tolkar och förstår

saker på basis av vår egen erfarenhet och i enlighet med den tid och det samhälle som vi lever i. Vi upplever även saker och tillägnar oss ständigt ny information vilket gör att vår kunskap förändras med tiden. (Gustavsson 2002, 39-40)

Länge var den allmänna uppfattningen att kunskap antingen är teoretisk eller praktisk. Således lyder grundfrågan: vilken är skillnaden mellan teori och praktik? Tyst kunskap är det första begrepp som i svenska diskussioner använts för att beteckna praktisk kunskap. (Gustavsson 2002)

I praktiskt arbete stöter vi ofta på situationer i vilka man först måste identifiera själva problemet innan man kan börja söka en lösning. Den här dimensionen saknas i det tekniska och rationella sättet att närma sig erfarenhetsbaserad kunskap där man fokuserar på enkel problemlösning på basis av given vetenskaplig grund. Den praktiska kunskapen gör inte skillnad mellan kunskap och praktik och således inte heller medel och mål. Vi fungerar inte så att vi först tänker och sedan handlar, utan vi gör båda samtidigt och reflekterar i handlandet, d.v.s. i praktiken. (Gustavsson 2002) Situationerna på det praktiska fältet karakteriseras av unikheter och inget fall är det andra likt. De som jobbar ute på fältet blir ständigt indragna i situationer där värderingar, mål, och intressen står i konflikt med varandra. Ett exempel på detta är de som arbetar inom det sociala området vilka ofta slits mellan arbetsetiken att ha personlig tid för varje klient och den byråkratiska pressen på ökad effektivitet. (Schön 1991, 16-17)

I en föränderlig värld förändras även praktiken ständigt. Den är enligt Jarvis (1999, 131) således både flyktig och förgänglig. Praktikernas erfarenhetsbaserade kunskap förändras alltid som svar på de förändringar som sker. Men praktikens förändring är inte den enda faktorn som förändrar kunskapen utan också nya fynd inom vetenskapen som praktikern läser om, andra praktiker och kontinuerlig skolning och inläring. Unikheter i en praktikers teori kan ändå inte se helt olik ut en annan persons som jobbar inom samma fält, eftersom de styrs av samma regler, lagar och praktiska procedurer och får inflytande från samma källor. Trots det hävdar Jarvis (1999, 133) att den erfarenhetsbaserade kunskapen är individuell, subjektiv och dynamisk.

Ibland är det svårt att skilja mellan tyst kunskap och tysta fördomar. Ifall den tysta kunskapen fungerar som upprätthållare av nuvarande handlingsmodeller utan specifikt innehåll kan man tala om förtrogenhetsfällan. Man blir förtrogen med en verksamhet som baseras på mer eller mindre falska föreställningar vilka motverkar sitt syfte. (Rolf 1995, 53). Grupptänkande representerar en felaktig illusion av att alla rätt tänkande människor är av samma åsikt. Frågan är om en persons antaganden avspeglar sin disciplins godkända grupptänkande istället för att de bottnar konkret i deras egna erfarenheter. (Brookfield 1995, 207) Dessa faror understryker vikten av ständig reflektion över vår kunskapsbas och vårt arbetssätt men även vikten av att synliggöra vårt arbete genom forskning för att öppna arbetet för kritisk reflektion.

4

Forskningens syfte

Traditionellt har man talat om adoptionstriangeln som består av den adopterade, den biologiska familjen och adoptivfamiljen. Även adoptionsforskning har placerats i dessa tre hörn av triangeln. Denna indelning lämpar sig inte direkt för forskning som gäller andra aktörer som är med i adoptionsprocessen såsom myndigheterna. Palacios (2006) introducerar en modell där forskning kring adoption placeras i ett ekologiskt system med mikrosystem, mesosystem, exosystem och makrosystem. Inom exosystemet finner vi de parter som är involverade i adoptionsprocessen och influerar barnet främst via adoptivföräldrarna såsom exempelvis professionella. Dessa är bl.a. de personer som förbereder och utvärderar adoptanterna, förbereder adoptivbarnet, gör placeringen samt uppföljningen och ger stöd efter adoptionen. Detta kunde även utgöra ett fjärde hörn som förvandlar adoptionstriangeln till en rektangel. Då vi studerar adoptivfamiljernas exosystem skulle det vara viktigt att rikta blicken mot de professionella som arbetar med familjen i de olika skedena av adoptivfamiljens liv. Det finns väldigt lite forskningsbaserad kunskap tillgänglig för professionella som jobbar med adoptioner. Inga studier om exempelvis effektiviteten av olika sätt att förbereda och utvärdera adoptanter har utförts. Det finns inte heller forskning om vilka som är de viktigaste områdena att utvärdera och hur det görs under adoptionsrådgivningen. (Palacios 2006)

Att ge adoptionsrådgivning är en utmanande uppgift som kräver specialkunskap och expertis av socialarbetaren. En del av denna expertis och kunskapsbas är tyst kunskap. Undersökningens syfte är att *samla och dokumentera goda modeller och praktiker* som fungerar i arbete med adoptionsrådgivning. Mitt syfte är att *föra fram vad erfarna socialarbetare ser som allra viktigast i sitt arbete* samt vad detta grundar sig på. *Vilka är de förväntade resultaten i en lyckad adoptionsrådgivning och hur uppnår vi dessa?*

Teoretiskt förankrar jag forskningen i praktikforskning och reflexivt socialt arbete. Forskningen har även drag av aktionsforskning som till sin karaktär

är praktisk och tillämpad. Behovet av aktionsforskning uppstår och drivs av praktiska problem. För att en forskning skall kvalificeras som aktionsforskning skall den genomföras som en del av praktiken. Forskaren skall undersöka sin egen praktik med sikte på att förändra den mot det bättre. (Denscombe 2000, 72-73, Eskola & Suoranta 1998)

Ett syfte är också att möjliggöra en dialog och kritisk reflektion över resultaten. Metoderna som används i forskningen, critical incident-metoden och fokusgrupper som reflektiva rum, kan alla användas för att synliggöra och utveckla det egna arbetet. Genom dessa metoder uttalas och begreppsliggörs kunskap som man sedan kan granska kritiskt och ifrågasätta.

Adoptionsrådgivning skall enligt lag ges till alla parter involverade i adoptionen. Detta innebär de biologiska föräldrarna, barnet som adopteras och adoptivföräldrarna. Alla parter är lika viktiga i arbetet, men i denna rapport begränsar jag mig till att behandla ett av dessa tre hörn av adoptionstriangeln. Rapporten kommer att behandla den adoptionsrådgivning som ges åt personer (äkta par eller ensamstående) som önskar adoptera ett från tidigare främmande barn från hemlandet eller utlandet. Således utesluter jag adoptioner inom familjen, då ett känt barn adopteras av sin styvfar eller -mor och adoptioner av t.ex. fosterbarn som bor i familjen. Denna forskning koncentrerar sig endast på den första fasen d.v.s. utredningsfasen som en del av den lagstadgade adoptionsrådgivningen.

5

Forskningsprocessen

Hur ser då kunskapsbildandet ut i en praktikforskning? Vilken är forskarens och praktikerns roll? En vertikal modell av kunskapsbildande ser socialarbetarna och klinterna i en position där de får kunskap uppifrån som böjts i "rätt form". De som jobbar ute på fältet med praktik kan inte påverka kunskapsformationens villkor och kunskapens paradigmatiske drag. I den här typen av kunskapsproduktion fattas dialogen ofta helt. Inom praktikforskningen ses kunskapsproduktionen horisontellt och den baserar sig på dialogisk växelverkan. Socialarbetarna, klienterna och forskarna delar med sig av sin kunskap och kan på basis av sina erfarenheter fördjupa och koppla ihop kunskap. (Walls 2005)

Jag har strävat efter att frånga den traditionella kunskapsproduktionen där forskaren ser informanten som objekt som man samlar in information från för att sedan som forskare tolka och reflektera över informationen. Mitt syfte har varit att involvera experterna i kunskapsproduktionen genom att ge dem möjlighet att själva producera ny kunskap genom reflektion. Som forskare skapar jag inte kunskapen ensam utan genom reflektion med andra. Jag har valt en materialinsamlingsmetod i flera steg för att möjliggöra reflektion och återkoppling mellan de olika insamlingstillfällena. Eftersom jag själv starkt är anknuten till praktiken med adoptionsrådgivning och har jobbat med det parallellt med forskningen, är jag samtidigt en av kunskapsproducenterna. Därför känns närmandesättet på allt sätt naturligt. Jag upplever inte att jag som forskare skulle kunna ställa mig neutralt utanför det jag undersöker, utan är aktivt med i alla steg av kunskapsproduktionen. I forskning är det alltid viktigt att ta i beaktande den sociala kontext som information producerats i samt för vilket ändamål. Den kunskap och information som återges i denna rapport har producerats av och för socialarbetare tillsammans med en annan socialarbetare som samtidigt fungerar som forskare.

För att legitimera och utföra kvalitativ praktikforskning är nyckeln att inse att den tysta kunskapen som praktikern har inte bara är legitim utan också

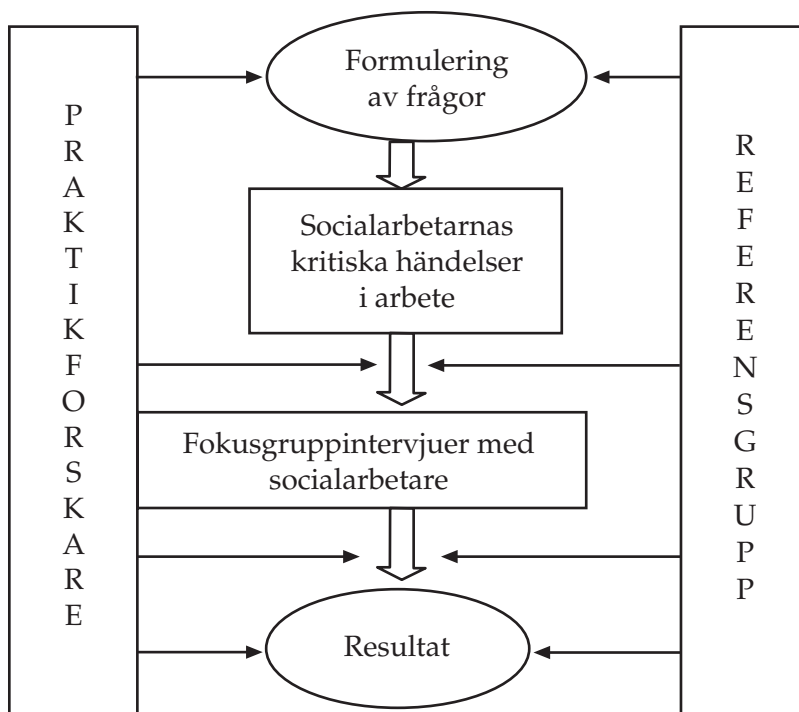
nödvändig fokus för forskningen. Linsen, d.v.s. den erfarenhet som forskaren själv har, och som den självreflexiva forskaren ser världen genom, är enligt Fook (2001) inte bara en del av forskningen som ett instrument utan också data i sig. Alla aspekter av linsen kanske inte explicit är uttalade och dessa tysta delar av linsen är det som kan kallas tyst kunskap som ofta måste upplevas för att förstås. Därför är den forskning som praktiker själv gör om sin egen praktik av stor betydelse för att identifiera alla aspekter av praktiken. (Fook 2001, 129)

I min forskning har jag valt att använda mig av forskningsmetoder som lockar till reflektion. Genom kritisk reflektion synliggör vi vårt arbete och handlande genom att lyfta fram de värderingar och antaganden som styr det. Genom reflektiva metoder kan vi känna igen de referensramar och antagandestrukturer som påverkar vårt sätt att varsebli, tänka, bestämma, känna och fungera på basis av erfarenheten. En kritisk självutvärderande process och således nyskapande lärande kan upplevas hotande, men samtidigt vara uppfriskande och öppna möjligheter. Det nyskapande lärandet förutsätter samspel för att vi skall kunna gestalta alternativa perspektiv, få stöd samt analysera tolkningar av den egna situationen, vanorna och tankemönstren. Hur väl våra antaganden stämmer granskas sedan i relation till erfarenheter från liknande situationer, omformuleras till mer övergripande helheter samt för enhetligas. I den kritiska reflektionen är det igenkännandet och analysen av dessa processer som är centrala. Antagandena kan förefalla vara självklarheter, sunt förnuft eller etablerade regler och tankemönster. Dessa antaganden hjälper oss att förstå och förklara de saker som händer runt omkring oss. De antaganden som ligger som grund för våra tankar och handlingar kan vara svåra att medvetandegöra och definiera. Speciellt medvetandegörandet av sådant som är så internaliserat och bekant i våra tankar att vi uppfattar det som sunt förnuft eller givet är svårt. I nyskapande inläring strävar man efter att ifrågasätta dessa antaganden och granska dem kritiskt. Samtidigt som man raserar dem bygger man även upp nytt i stället. (Brookfield 1995, 198-199, (Mezirow 1995, 6)

5.1 Med vilka metoder genomfördes undersökningen?

Forskningen är en kvalitativ, kartläggande och deskriptiv studie. Forskningen har sökt sin form under hela forskningsprocessen vilket är vanligt inom kvalitativa studier. Även de olika skedena av materialinsamling och analys har gått in i varandra. Det första skedet av materialinsamling bestod av skriftligt material producerat av socialarbetare genom "critical incident metoden" (Flanagan 1954). I dessa berättelser om kritiska händelser skriver socialarbetarna om sitt arbete med adoptionsrådgivning. Via analysen av berättelserna valde jag ut de teman som jag upplevde som intressanta att fördjupa mig i. Dessa fungerade som grund för det andra steget i materialinsamlingen. Det andra steget genomfördes som fokusgruppintervjuer med socialarbetare. Parallellt med de två olika insamlingsfaserna har en reflexiv referensgrupp hela tiden stött mig och fungerat som ett bollplank för mina tankar både substansmässigt och gällande forskningsprocessen. Utöver dessa material har jag använt mig av min egen praktiska erfarenhet och reflektioner över det praktiska arbetet.

Inom de ramar som jag fått för mitt forskningsprojekt funderade jag först på frågor som intresserade mig på basis av min erfarenhet av mitt arbete med adoptionsrådgivning och som jag kunde söka svar på inom ramen för denna forskning. Efter att ha skrivit ner en lång lista på frågor delade jag in dem enligt ämne i intressekategorier. Dessa kategorier var bl.a. adoptivrådgivningens placering inom det sociala arbetets fält, rådgivningens syfte, rådgivningens metoder och substans, samt processer hos klient och socialarbetare under rådgivningens gång. Istället för att gå ut på fältet och ställa frågor om dessa ämnen valde jag att först använda mig av en mer indirekt metod. I formulandet av frågorna för fokusgrupperna och analyserna återvände jag sedan till mina ursprungliga frågor som en spegel för materialet. Följande figur åskådliggör forskningsprocessen.

Figur 1 Forskningsprocessen

Jag valde att närma mig samma ämne och samma frågor med olika metoder och ur lite olika synvinklar. Att studera frågor ur olika perspektiv och bekräfta resultaten kan öka informationens validitet. Då man använder sig av flera olika metoder talar vi om triangulering, vilket kan ge ett starkt stöd för analysen och visa att resultaten inte är styrda av forskningsmetoden. (Denscombe 2000, 103) Begreppen reliabilitet, validitet och objektivitet som härstammar från den positivistiska forskningstraditionen väcker ofta frågor och problem i praktik- och aktionsforskning. (Fook 2001, 125). Jag har inte haft för avsikt att objektivt hålla mig utanför det som jag undersöker, vilket inte heller är ett krav i den här typen av forskning. Kunskapens validitet och reliabilitet ökades genom konstant kontakt med referensgruppen, samtal med kolleger samt den egna kopplingen till praktiken där kunskapen hade utvärderats. Enligt Fook (2001, 125-126) finns egentligen inte problemet med validitet om syftet med forskningen inte är att generalisera resultaten, utan mer att

utveckla en förståelse för ett fenomen som kan tillämpas i andra situationer och kontext. Att använda sig av teorier utvecklade i en kontext i en annan handlar inte om generalisering utan om överförbarhet till andra kontext.

Alla de metoder som använts i undersökningen är sådana som använts inom vuxenutbildning och reflexiv inläring vilka jag har tillämpat i forskningssyfte. Metoder jag använde gav en möjlighet att använda indirekta närmandesätt. Med forskningen hoppas jag kunna ge socialarbetarna en möjlighet att även kritiskt reflektera över och granska sitt arbete. Svårigheterna i dessa metoder var främst att ge tillräckligt specifika instruktioner till deltagarna samt att motivera socialarbetarna att delta speciellt i det första skedet av materialinsamlingen.

Jag använder mig inte av citat i presentationen av resultaten, eftersom jag inte upplever att de skulle ge någon extra information. Den enskilda individens åsikt är inte viktigast och socialarbetarna som grupp i denna fråga är inte sådana att deras röst behöver göras hörd individuellt.

5.1.1 Kritiska händelser i arbetet

Genom kritisk reflektion medvetandegör vi vårt eget handlande och den tyska kunskap som styr det. Då vi skriver ner våra reflektioner når vi djupare. För att kunskap skall kunna skrivas ner måste den först göras synlig och medveten. Kunskapen blir då genomskinlig och kan utvecklas vidare. Genom att ifrågasätta allt det som vanligtvis förbises eller anses självklart öppnar vi vårt handlande för kritisk granskning. En del av våra fördomar och värderingar är lätta att identifiera men då vi för reflektionen ett steg djupare kommer vi åt referensramarna för våra värderingar och antaganden som även fungerar som bas för vårt yrkesmässiga handlande.

Critical incident-metoden har ursprungligen utvecklats för och använts till att definiera och beskriva arbets- och utbildningskrav i USA på 1940-talet. För att en händelse skall anses kritisk skall den beskriva en situation som har en betydande betydelse för att lyckas eller misslyckas med en arbetsuppgift. De händelser som samlas in skall vara så representativa som möjligt för alla kritiska händelser som inträffat. Det finns en risk att de mest dramatiska händelserna är de som vi bäst kommer ihåg, vilket gör att det insamlade ma-

terialet inte är representativt. Således behöver en kritisk händelse inte avspegla en specifik händelse utan kan vara en beskrivning av ett återkommande beteende eller handling. (Andersson & Nilsson 1966).

Metoden är en flexibel uppsättning regler som omformas för att kunna tillämpas i olika situationer. Den används för att samla in viktiga fakta om beteendet i en viss situation. Material som insamlats med metoden muntligt eller skriftligt kan analyseras både kvalitativt och kvantitativt. I analyskedet är klassifikationen av de kritiska händelserna induktiv och relativt subjektiv. (Flanagan 1954) Fook (2001) har använt sig av metoden som ett element i praktikforskning. Syftet var då att samla in data som vara så "rena" beskrivningar av konkreta specifika händelser som möjligt och subjektiva beskrivningar av praktiken, istället för att intervjua praktikerna om deras objektiva syn på den.

Critical incident-tekniken strävar efter att klargöra antagandevärlden och förmodar att skrivna händelser ger uttryck för skrivarens allmänna antaganden och möjliggör en annan person att se in i denna referensram. (Brookfield 1995, 201). I antagandeanalys används allmänt så indirekta närmandesätt som möjligt istället för att gå rakt på sak. Att direkt och allmänt fråga om antagandevärlden åstadkommer ofta upprördhet eller irritation. Att definiera filosofiska antaganden, kriterier och definitioner som ligger bakom vårt handlande kan vara en skrämmande uppgift. Ett fruktbarare sätt är att närma sig via specifika frågor och detaljerade beskrivningar som man sedan närmar sig med hjälp av en gemensam induktiv analys. (Brookfield 1995, 207).

I min forskning bad jag socialarbetarna skriva en lyckad och en misslyckad händelse i sitt arbete med adoptionsrådgivning. De ombads berätta om aktörerna, samt orsaken till varför händelsen var betydelsefull för dem. Orsaken till att jag valde att samla in skriftliga berättelser var den djupare reflektion som jag antog det skulle medföra. Genom reflektiv skrivning kan vi uttrycka och granska våra egna och andras historier samt omforma dem och på så sätt lära oss förstå och utvecklas. Berättelserna är källor till kunskap, färdigheter och erfarenheter eftersom mycket av vår kunskap finns i handlandet. Vi kan lära oss av våra egna och andras framgång och misstag, varandras idéer, erfarenheter och visdom. (Bolton 2001, 12)

5.1.2 Fokusgruppintervjuer

I det andra skedet av den egentliga materialinsamlingen använde jag mig av fokusgrupp-intervjuer i syfte att fördjupa det skriftliga materialet. Fokusgrupper är en forskningsmetod som samlar in data genom gruppdiskussion om ett tema som forskaren väljer. Det är forskaren som ger fokusen medan gruppen producerar datamaterialet. Gruppintervjun är en effektiv metod eftersom fler personer blir intervjuade vid en session och det är möjligt att få mer information än genom en individuell intervju. Deltagarna stimulerar varandras åsikter och kan minnas tillsammans, stöda och uppmuntra varandra. (Eskola & Suoranta 1998, 95-97, Morgan 1997, 2-6, Sulkunen 1990, 264)

I en traditionell gruppintervju frågas gruppen ett antal på förhand bestämda frågor på samma sätt som i en individuell intervju. En fokusgruppintervju har däremot som mål att väcka diskussion om ett visst ämne och på så sätt förstå den mening och de normer som ligger under svaren, i motsats till att bara få svar på frågorna. Således är moderatorns frågor fokuserande och syftet är att koncentrera gruppens uppmärksamhet och interaktion till ett visst ämne. (Bloor et al. 2001, 42-43). Fokusgruppens moderator behöver inte inta en lika neutral roll i processen som i andra intervjutekniker (Denscombe 2000, 137-138). Det ideala förhållandet mellan moderatören och gruppen är ändå att moderatören är en bakgrundsfigur. (Bloor et al. 2001, 49). Gruppmedlemmarna kontrollerar varandra och intervjuarens påverkan blir mindre i en gruppintervju men de intervjuades relation till intervjuaren präglar ändå intervjun. (Sulkunen 1990, 264).

Den största fördelen med fokusgrupper i jämförelse med individuella intervjuer är möjligheten att observera interaktionen gällande ett ämne. I gruppen framkommer genast eventuella likheter och olikheter i deltagarnas åsikter i motsats till att i efterhand finna dessa olikheter i analyskedet. Negativt i jämförelse med individuella intervjuer är en del av kontrollen som intervjuaren mister p.g.a. gruppens interaktion samt mängden av information som den enskilde deltagaren har tid att dela med sig. Den ger mindre djup och detaljerad information om den individuella deltagarens åsikter. I en gruppintervju har gruppens kollektiva åsikt större vikt än deltagarnas enskilda åsikter. Syftet är att samla in information producerad av gruppen och inte specifikt individernas åsikter. (Denscombe 2000, 137-138, Morgan 1997, 10)

Intervjun kan leda till nya insikter som man kanske inte kommit till i en individuell intervju. (Denscombe 2000, 137-138). I en gruppintervju gör gruppen rättelser och korrigeringar ifall någon framför synvinklar som inte stämmer, är marginella, extrema eller sådana som inte är socialt delade. Fokusgruppintervjuer är således lämpliga t.ex. då vi vill generera eller konstruera hypoteser som baserar sig på informanternas insikter och förståelse eller då vi vill ha deltagarnas tolkningar av tidigare forskningsresultat. (Morgan 1997).

I litteraturen växlar åsikterna om en lämplig storlek och sammansättning av fokusgrupper. Antalet medlemmar rekommenderas vara mellan fyra och tio (Morgan 1997, Eskola & Suoranta 1998, Denscombe 2000) I en för stor grupp kan deltagarna bli frustrerade över att de inte har tid att uttrycka sina åsikter. Små grupper är speciellt fördelaktiga då gruppen består av experter. Fokusgrupper behöver inte bestå av människor som inte känner varandra. Det kan vara en fördel att jobba med redan existerande sociala grupper, eftersom de erbjuder den sociala kontext i vilket idéer formas och beslut fattas. Däremot kan en grupp bestående av främlingar ge ett tillfälle för en del deltagare att prata mer öppet än de skulle göra i en existerande grupp. För en grupp där deltagarna inte känner varandra kan det också ta längre tid att värma upp än för en med människor som är bekanta från tidigare (Bloor et al. 2001, 24-27).

Fokusgruppernas interaktion är alltid oförutsebar och således är gruppens sammansättning inte oviktig. Grupper som är för heterogena kan resultera i konflikt och dominans av vissa åsikter på andras bekostnad. Ifall gruppen är för heterogen gällande upplevelser, kunskap livssyns etc leder det också till att inget ämne kan undersökas på djupet och resultatet blir ett ytligt material. (Bloor et al. 2001, 19-20).

För mitt syfte lämpade sig fokusgruppintervjuer väl eftersom det inte var att få fram den enskilde socialarbetarens åsikter utan för att fördjupa mig i den delade tysta kunskapen. Som moderator för grupperna strävade jag till en så neutral roll som möjligt. I mitt urval upplevde jag det inte som viktigt att ta hänsyn till gruppmedlemmarnas personliga egenskaper eftersom alla deltagarna deltog i sin yrkesroll och ämnet inte berörde personliga frågor. Den gemensamma nämnaren hos deltagarna var att de var socialarbetare med erfarenhet av adoptionsrådgivningsarbete.

Intervjufrågorna levde mellan de olika gruppintervjuerna och de genomfördes alla på lite olika sätt. I de större grupperna var min roll mer passiv och frågorna i form av fokuseringsövningar. I de mindre grupperna krävdes ett mer aktivt förhållningssätt av mig med mer direkta frågor samt följdfrågor som ledde diskussionen vidare.

5.1.3 *Andra metoder*

Förutom att materialet samlats in i två faser har en kritisk referensgrupp (Wadsworth 1998) fungerat som en reflexiv panel under hela forskningsprocessen. Eftersom jag forskar i socialarbetarnas arbete har gruppen bestått av dels praktiker med lång erfarenhet och dels forskare. Gruppen bestod av Solveig Backman-Palsamäki, socialarbetare (Helsingfors stads socialverk), Ilse Julkunen, professor i praktikforskning (FSKompetenscentret), Marja Miikkulainen, socialarbetare och utvecklingschef (Rädda Barnen rf.), Sanna Mäkipää, adoptionskurator och forskare (Adoptionskuratorverksamheten) samt Anja Ojuva, socialarbetare och chef för adoptionstjänst (Interpedia rf.). Referensgruppen har sammankommit sex gånger under forskningsprocessens gång. Gruppen har fungerat som ett interaktivt forum både vad gäller substansfrågor, urval av nyckelpersoner på fältet samt utformningen av forskningsmetoderna och rapporten.

Under hela forskningsprocessens gång har jag jobbat med adoptionsrådgivning vid Helsingfors stads enhet för familjerättsliga ärenden. I hela forskningsprocessen har jag använt mig av egen reflektion och dokumentering, dels av det praktiska arbetet och dels av forskningsprocessen. I det praktiska arbetet har jag dokumenterat den process som skett i mig som socialarbetare i ett antal klientfall. Dokumenteringen har dock inte varit systematisk och ingen systematisk analys av den har gjorts. Mina egna reflektioner har mer fungerat som stöd för formulerandet av frågor i materialinsamlingsskedet och i urval av teman i analyskedet.

5.2 Vem deltog i undersökningen?

Urvalet i en forskning bör alltid vara en strategisk metod. Ett kvalitativt urval kan bestå av strategiskt utvalda personer som skall delta i undersökning-

en för att bidra med en djupare förståelse för det fenomen som undersöks. I ett strategiskt urval är syftet att få ett tillräckligt antal och frekvens av fall för att få information och stöd för argumenten. Syftet är inte direkt att representera hela populationen. Tuomi & Sarajärvi (2002, 88) talar om eliturval, vilket syftar på ett urval som kan vara litet eller stort, men som görs så att man som informationskällor väljer de personer som man antar ha relevant och värdefull information om det fenomen som man undersöker. Mitt urval är inte slumpmässigt utan medvetet handplockat, vilket innebär att syftet inte var att få en så representativ population som möjligt. Denna metod kan användas då forskaren redan har en viss kunskap om den population och det fenomen som undersöks. (Denscombe 2000)

Mina kriterier vid urvalet var att socialarbetaren skulle ha tillräcklig erfarenhet av att ge adoptionsrådgivning och inte vara en fråga som de endast sällan stöter på i arbetet. Via de tre adoptionstjänstorganen fick jag namn på socialarbetare som har mycket erfarenhet av att ge adoptionsrådgivning i internationella adoptioner. Referensgruppen hjälpte mig även hitta socialarbetare som jobbar med inhemsk adoption.

För studiens syfte ansåg jag det inte viktigt att samla in specifik bakgrundsfakta om socialarbetarna som deltog. Åldern hos socialarbetarna varierade från ungefär 30 till 60. Erfarenheten som socialarbetare inom barnskydd växade även mellan några år till närmare fyrtio år och alla socialarbetarna var formellt behöriga för sin uppgift. Alla socialarbetare som tillfrågades och deltog var kvinnor. En del av dem som deltog har tiotals år av erfarenhet av arbete med adoption och fosterhemsplaceringar.

I det första skedet sändes en begäran om att delta i undersökningen ut till 50 socialarbetare. I den ombads socialarbetarna skriva två berättelser om kritiska händelser. En påminnelse skickades ut några månader senare och totalt fick jag in 19 skrivna berättelser. Berättelserna är ganska korta så det skriftliga materialet är inte särskilt stort. I det andra skedet av materialinsamlingen ombads 51 socialarbetare delta i gruppintervjuer, varav 22 slutligen deltog. Sammanlagt genomfördes 6 gruppintervjuer à 1,5 – 2 timmar med 3-6 deltagare per grupp på olika orter i Finland. En del grupper bestod av arbetsgrupper där alla kände varandra och en del av en blandning av socialarbetare från olika arbetsplatser.

Av det totala antalet socialarbetare som tillfrågades jobbar hälften i olika kommuner runt om i Finland. Den andra hälften jobbar på Rädda Barnen rf. Intresset att delta i studien var mindre i kommunerna och således är socialarbetare på Rädda Barnen rf. lite överrepresenterade i materialet. Största delen av de skrivna berättelser som kom in var av socialarbetare på Rädda Barnen rf. Av dem som deltog i gruppintervjuerna jobbade tio i kommuner och tolv på Rädda Barnen rf. Detta kan betyda att resultaten delvis kommer att avspegla en kultur och ett arbetssätt inom denna organisation. Syftet har varit att beskriva en modell som erfarna socialarbetare upplever fungerande i arbetet med adoptionsrådgivning. Den här rapporten beskriver ett fungerande arbetssätt bland ett litet antal erfarna socialarbetare. Den här studien strävar således inte efter att vara en representativ beskrivning av hur adoptionsrådgivning i allmänhet sköts i Finland.

5.3 Hur genomfördes analysen?

I analysen av de skriftliga berättelserna och materialet från fokusgruppintervjuerna har jag använt mig av kvalitativ innehållsanalys eller kvalitativ deskriptiv metod. Innehållsanalysen är en teoretisk referensram och inte en strikt metod. Innehållsanalysen har utgått från materialet och varit induktiv, d.v.s. gått från det enskilda till det mer allmänna och förklarande. (Tuomi & Sarajarvi 2002) Detta betyder att den har inslag av grundad teori eftersom den utgår från materialet och de olika faserna går in i varandra. (Fook 2001, 124) Med denna metod kan man exempelvis se på handlingar, uttalade regler eller maktstrukturer. Resultatet blir en beskrivning av det som man sett. Att skapa en teori om företeelsen görs ibland men är inte lika central som i grundad teori. (Taylor & Bogdan 1984)

För att kunna göra en djup och noggrann analys är det av stor vikt att vara med i hela insamlings- och analysförloppet. (Fook 2001, 124-125). Analysen av berättelserna började genast då jag fick in dem. Fokusintervjuerna utförde jag själv vilket betyder att analysen började redan under materialinsamlingsfasen. Jag fick hjälp med utskrivningen av intervjuerna så nästa steg var att jag fick intervjuerna i utskrivna form och den mer strukturerade och systematiska analysen påbörjades. Eftersom material samlades in i flera faser skedde en del av insamlingen och analysen tidsmässigt samtidigt.

I den första fasen bekantade jag mig noggrant med hela materialet genom att läsa igenom de skriftliga berättelserna flera gånger för att få en uppfattning om och greppa materialet. Jag försökte söka svar på frågan " Vad handlar detta arbete om och vilka saker och händelser lyfter socialarbetarna upp som betydelsefulla?". Genom en kreativ och subjektiv process började jag söka teman som kom upp i berättelserna genom öppen kodning. Jag började även söka efter samband och mönster mellan de olika temana. De teman som jag lyfte fram ur materialet hörde ihop med rådgivningen, klientens styrkor och svagheter, samt klientens och socialarbetarens process och roll. Vidare delades processen in i hinder och möjligheter för process. Inom hindren och möjligheterna hittades förväntningar och maktdimensionen som jag valde att studera närmare.

I detta skede använde jag mig även av profilering (Eskola & Suoranta 1998, 172) där jag sökte efter de olika aktörerna i texten och granskade vad de gjorde. Jag sökte efter vem som gjorde mest och vilken typ av aktivitet som förekom. Jag jämförde också hur de olika aktörerna fungerade i de lyckade och i de misslyckade berättelserna för att hitta eventuella samband. Processerna närmade jag mig via aktörernas handlingar och känslor.

I det skriftliga materialet framkom en bild av att i de lyckade berättelserna var klienterna samarbetsvilliga och diskuterande och en reflektiv process satte igång hos dem. I processen förväntades klienten öppet tala om och fundera på sin situation och sina färdigheter samt reflektera och behandla saker på en känslonivå. Under adoptionsrådgivningsprocessen förväntades klienten mogna, fundera, överväga, fundera, lyssna förstå och inse saker. I de lyckade berättelserna kunde också en ödmjukhet skönjas hos klienterna medan i de misslyckade berättelserna upplevdes klienterna inte som lika samarbetsvilliga. Socialarbetarna såg sin roll att hjälpa klienterna vidare i sin process och lyfta fram ämnen till diskussion. I en del misslyckade berättelser upplevde socialarbetarna att klienterna såg dem som fiender eller som ett hinder i sin önskan om att få adoptera. I sådana fall fungerade inte kommunikationen mellan klient och socialarbetare och även förtroendet fattades.

Jag valde att fokusera på förutsättningar för den förväntade processen som sker i de lyckade berättelserna och valde att närmare se på socialarbetarens förväntningar, samt eventuella konflikter med klientens förväntningar. Vilka

är våra outtalade förväntningar och vilka är de explicit uttalade? Hur kan situationen se ut ur klientens perspektiv? Maktförhållandet mellan socialarbetare och klient väckte också frågor då ett öppet samarbete och kommunikation förväntades och verkade vara förutsättningar för processen. Detta ledde mig vidare till att inte intressera mig bara för klientens egenskaper utan lika mycket för vilka egenskaper och färdigheter som är viktiga hos socialarbetaren.

På basis av analys av berättelserna bildades de frågor som användes i fokusgruppintervjuerna. De teman och samband som kom upp i berättelserna jämförde jag med de frågor som jag i början av processen ställt upp för mig själv. Frågorna i gruppintervjuerna kom att bestå av tillämpningar av det som Bloor et al. (2001, 43-44) kallar för rangordningsövningar och vinjetter. I en rangordningsövning får gruppen själv producera viktiga punkter och sedan rangordna dem för att stimulera diskussionen. Vinjetter är däremot hypotetiska situationer som är bekanta för deltagarna från arbetet och som sedan återföljs av en fråga om hur situationen fortsätter. (Bloor et al. 2001, 44-45)

Eftersom valet av fokuseringsövningar skall basera sig på empiriska beslut och pilotering (Bloor et al. 2001, 48) valde jag att prova frågorna i referensgruppen före jag använde dem i min första intervju. Under intervjuens gång levde frågorna och de anpassades också enligt gruppens storlek och byggde delvis på de tidigare intervjuerna.

I den andra fasen gjorde jag analysen av fokusgruppintervjuerna. Allt efter som jag fick intervjuerna utskrivna läste jag igenom texterna grundligt och började med en öppen kodning. Frågorna som jag tidigare hade formulerat och de teman som jag hade från berättelserna fungerade som preliminär indelning. Jag framskred ganska fort till analysen baserad på min intuition. I min analys håller jag mig på en deskriptiv nivå, där tolkning inte har en så stark roll. Detta ger en grundläggande bild av och hjälper att gestalta det undersökta området. Jag sökte främst efter likheter i materialet och inte olikheter eftersom mitt syfte är att hitta goda och fungerande modeller. (Eskola & Suoranta 1998, 140-153)

I analysen av intervjuerna var de teman som jag valde att granska närmare förväntningar, faktorer som ansågs vara styrkor i ett kommande adoptivföräldraskap, risker eller varningssignaler för ett adoptivföräldraskap, etiskt

svåra frågor, socialarbetarens kunskapsbas och färdigheter. Styrkorna och svagheter samt de olika egenskaperna granskade jag ur de olika aktörernas synvinklar, men även som hinder eller möjlighet i processen. Jag granskade förutsättningarna för den process som sågs som ett mått på en lyckad rådgivning. Samtidigt granskade jag hinder för en process så som maktdimensionen.

5.4 Personliga reflektioner över forskningsprocessen

Jag har själv jobbat som socialarbetare med adoptionsrådgivning på Rädda Barnen rf. sedan år 2002. Den här forskningen gav mig en efterlängtat möjlighet att stanna upp och reflektera över det egna arbetet. Omställningen från socialarbetarens praktiska och hektiska arbete till forskarsocialarbetare var inte alltid lätt. Trots att jag med stort engagemang och intresse påbörjade min väg insåg jag snabbt att alla processer kräver tid. Samtidigt som jag själv har mognat under det gångna året har även forskningen gjort det. Att ställa om mitt tänkesätt från en mer konkret till abstrakt nivå tog sin tid. I början drevs jag av mitt eget behov att hitta praktiska och konkreta redskap för ett arbete som ibland tedde sig svårt. Den personliga utgångspunkten var i vissa klientfall en hjälplöshet och kraftlöshet att veta vad som är rätt och fel. Ibland kändes det som om riktlinjer och ramar som skulle behövas inte fanns att tillgå. En drivkraft var även en vilja att beskriva vad arbetet går ut på och öka förståelsen för det.

Då man fördjupar sig i adoptionsforskning märker man snabbt att största delen av det som gjorts handlar om adoptivbarnens anpassning ur olika synvinklar. Eftersom området undersökts lite inom socialt arbete låg den första svårigheten i att placera problemformuleringen i en vidare teoretisk referensram inom socialt arbete och praktikforskning. Det tog ett tag att lösgöra sig från den traditionella adoptionsforskningen och vidga perspektivet till ett område som är lite utforskat. Samtidigt blev forskningen mer meningsfull och på ett annat sätt intressant.

Praktikforskning i sig och de metoder som jag har använt mig av har varit nya för mig. Efter att först ha närmat mig forskningen på ett mer traditionellt sätt är jag glad för att jag bestämde mig för ett mer reflexivt och indirekt sätt att närma mig materialinsamlingen. Att motivera socialarbetarna att skriva,

var precis som jag väntat mig inte så lätt. Riemann (2005) har märkt svårigheter och hinder i skrivandet. Det kan enligt honom upplevas som ovetenskapligt och subjektivt att skriva om sina egna upplevelser. Också kraven i studielivet på att skriva korrekt språk kan kännas som en stöttesten. I min forskning tror jag att även socialarbetarnas tidsbrist var en bidragande orsak till att det skriftliga materialet blev litet och delvis ytligt. En del socialarbetare uttryckte även sitt intresse att delta i undersökningen men hann aldrig göra det. Det verkar som om metoden med att samla in skriftliga berättelser inte var tillräckligt motiverande. De kritiska händelserna fungerade inte heller som den reflektiva metod som jag hade tänkt mig. Deltagandet i fokusgrupperna var däremot något som upplevdes som intressant och positivt av socialarbetarna. De berättelser om kritiska händelser som insamlades av socialarbetarna var inte ensamma tillräckligt djupa för att ge en bild av vad adoptionsrådgivningsarbetet går ut på. Djupet och reflektionerna framkom först i fokusgruppintervjuerna. Således skulle endast insamlingen av berättelser inte ha givit tillräckligt djup i materialet.

Ett sätt att tala om materialets tillräcklighet i kvalitativ forskning är att tala om saturation, vilket avser en situation där materialet börjar upprepa sig själv. Tanken är den att en viss mängd material räcker för att få fram det teoretiska grundmönstret som är möjligt att hitta i ett forskningsobjekt. (Eskola & Suoranta 1998) Mitt material nådde förvånansvärt snabbt en saturationspunkt och de olika intervjuerna gav sedan bara olika nyanser på samma fenomen. Att materialet som producerades i de olika fokusgrupperna var så lika trots att frågorna ställdes på lite olika sätt och ur olika synvinklar var förvånande. I efterskott funderade jag på hur mycket jag styrde det material som fokusgrupperna producerade med de frågor som jag ställde. Materialet i alla intervjuer var däremot mycket lika oberoende av formulering av frågorna. I intervjuerna var socialarbetarna förvånansvärt ense om vilka saker som upplevdes som viktiga i arbetet. Det talar dock för att detta arbetssätt verkar vara fungerande och grunda sig på en lång erfarenhet och kunskap. Det djup som jag fick i intervjuerna byggde inte på motstridiga åsikter bland deltagarna i intervjuerna utan främst på fungerande och reflektiva diskussioner deltagarna emellan som gav materialet djup. Metoderna gjorde att de enskilda socialarbetarnas åsikter och värderingar inte avspeglades utan det handlade mer om gemensam kunskap.

Parallellt med forskningen har jag arbetat med adoptionsrådgivning och således hela tiden bibehållit kopplingen till fältet. Jag tror denna knutpunkt har varit viktig och det har givit mig mycket att vara del av en arbetsgrupp som jobbar med det praktiska arbetet samtidigt som jag forskat. Att hålla kontakten med praktiken har varit en bra sak, men samtidigt har det delvis splittrat min energi och varit tidskrävande eftersom jag varit en del av två arbetsgrupper.

Min ställning som socialarbetare med erfarenhet av arbete med adoptionsrådgivning avspeglas säkert i materialet på det sätt som information och upplevelser återgavs och diskuterades. Deltagarna utgick ifrån att jag visste vad det handlade om och vad de syftade på. Detta kan ha lett till ett större material men samtidigt kan självklarheter och outtalade regler ha blivit öppnade eftersom jag var en del av gruppen. I materialet avspeglas ett gemensamt språk med en gemensam jargong som tyder på att min roll som praktikforskare med samma praktiska erfarenhet hade en inverkan. Eftersom syftet inte var att hålla mig som en neutral observatör utan en del av kunskapsproducenterna utgör detta inte ett problem.

Slutligen visade det sig att cirkeln håller på att sluta sig och från fältet kommer önskemål om praktiska redskap för utmanande situationer i arbetet vilket denna forskning inte direkt ger. En liknande trevan efter de rätta svaren i etiskt svåra frågor som jag själv hade, går att känna igen samt en svårighet att behärska osäkerhet. Samtidigt som man får svar på frågor så väcks nya och man befinner sig tillbaka vid samma frågor som man startade.

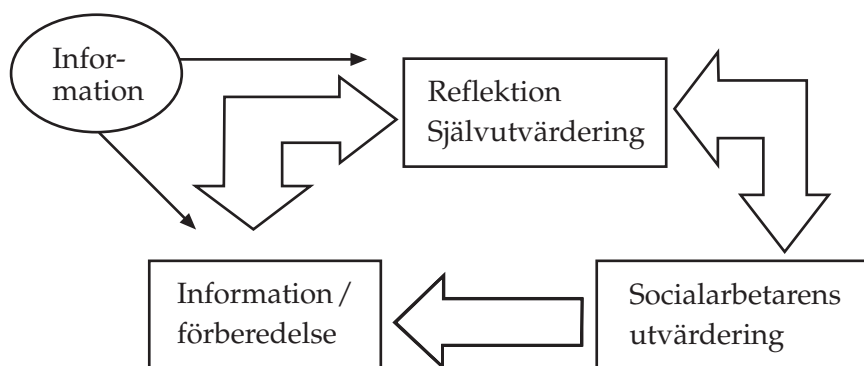
Min frågeställning var mycket bred och materialet svarade inte på alla frågor. Inom den tidsram som fanns kom forskningen att utgöra en deskriptiv studie av arbete med adoptionsrådgivning, vilket betyder att en djupare analys kunde bidra med nya aspekter. Rapporten utformades till en beskrivning av arbete med adoptionsrådgivning och den kritiska reflektionen över resultaten lämnas delvis åt läsarna. Mitt mål blev att beskriva ett starkt rotat sätt att arbeta med adoptionsrådgivning som visade sig basera sig både på erfarenhet och teori. I presentationen av resultaten som följer i kapitel 6-8 har jag strävat till att begreppsliggöra kunskapen om arbetet, vilket möjliggör en dialog och kritisk reflektion över resultaten.

6

Den processartade rådgivningen

Rådgivningens processartade karaktär kom tydligt fram i de kritiska berättelserna. I berättelserna behandlades ofta ett helt rådgivningsförlopp som en kritisk händelse, vilket tyder på att den ses som en sammanhängande process och inte som ett antal träffar som inte hänger ihop. Som mål och syfte för rådgivningen framstod ett öppet samarbete som möjliggör för klientens del en reflektiv process. I den dialog mellan socialarbetare och klient som detta samarbete får till stånd behandlas bl.a. klientens önskemål, behov, känslor och rädslor. Denna process möjliggör förberedelsen inför ett adoptivföräldraskap. De flesta socialarbetare talade i berättelserna lite om sina egna känslor, men oro och känslor av misslyckande uppstod hos socialarbetarna med de klienter som inte var redo att ge sig in i den förväntade processen.

Socialarbetarna upplever att de tre elementen förberedelse, självutvärdering och socialarbetarens utvärdering långt går in i varandra och är svåra att separera. De tre elementen sågs som en krets där klienten relaterar den information om adoptivbarn och adoptivföräldraskapet (förberedelse) som de får till sin egen situation (självutvärdering) på basis av vilken socialarbetaren skapar sig en uppfattning om klienternas situation och kapacitet (utvärdering). Denna krets fortsätter att snurra under hela processen. Adoptionsrådgivningen blir således en process både hos klient och socialarbetare där de tre elementen går hand i hand. Processen kan illustreras på följande sätt:

Figur 2 Rådgivningens tre element

Socialarbetaren upplever det som sin uppgift att förmedla en realistisk bild av vilka utmaningar som kan ligga framför adoptivfamiljen under barnets uppväxt, ifall adoptanterna inte har införskaffat denna kunskap någon annanstans. Ibland blir det en balansgång mellan att inte ge en för negativ och problemcentrerad bild av adoption men inte heller att idealisera bilden av adoptivföräldraskapet. Det beror långt på socialarbetaren vilken ton rådgivningen får.

Ingen av socialarbetarna upplevde att rådgivningen i sig ger all den kunskap som klienten behöver för att förbereda sig inför adoptivföräldraskapet. Även inmatning i kretsen från olika förberedelsekurser, litteratur och kompisgrupper upplevdes viktiga. Alla socialarbetare hade en positiv attityd till förberedelsekurser och skulle gärna se att de i någon form ingick i adoptionsprocessen, men en del såg utvärderingen och förberedelsen däremot vara så hopsnärjda att de kunde vara svåra att separera. Under processens gång ansågs det viktigt för klienterna att delta i t.ex. träffar för adoptivföräldrar eller grupper där de kunde fundera på frågor relaterade till adoptionen utan närvaro av utvärdering. Deltagande i grupper motiveras med att de skulle vara till nytta för klienten, men däremot inte minska socialarbetarens arbete.

Enlig socialarbetarna som har erfarenheter av olika förberedelsegrupper betonas informationen och förberedelsen mer i grupperna medan i den individuella, personliga rådgivningen får utvärderingen mer utrymme. Enligt Mäkipääs (2005) analys av de officiella texterna som fungerar som rättesnöre för

adoptionrådgivare, är tonen hos rådgivningen pedagogisk och känslor utelämnas. Socialarbetarnas arbetssätt talar delvis om något annat eftersom informationen och kunskapsdimensionen inte får någon central roll i deras prat. Denna dimension kom fram endast i fall då adoptanterna inte har något intresse av att införskaffa kunskap och socialarbetaren ser det som en riskfaktor. Däremot ser socialarbetarna det som viktigt att klienterna processar informationen specifikt på känslonivå och i relation till sin egen situation och inte tar emot den som ett informationspaket. Det handlar om information som bör smältas och relateras till den egna situationen för att den skall vara till nytta.

För att en reflexiv självutvärdering skall ske i rådgivningen krävs tid och optimalt en tillitsfull relation mellan socialarbetare och adoptant. Socialarbetarna såg som sin roll att hjälpa klienterna genom att ge redskap för denna självutvärdering. Ofta kan klienterna själv få insikter om sig själva genom reflektion om den egna bakgrunden, motiven eller exempelvis parförhållandet. En del kan dra stor nytta av de redskap och diskussioner som socialarbetaren erbjuder. Dessa situationer känns ofta belönande för socialarbetaren. Självutvärderingen ansågs fungera allra bäst i Pride-utbildningen där självutvärderingen finns inbyggd i modellen. Hur självutvärderingen syns eller visar sig i den individuella rådgivningen förblev på basis av materialet något oklar.

För att kunna göra en social utredning av familjens situation men även av adoptanternas färdigheter och förmågor krävs förutom en hel del biografisk information om adoptanterna också ett samspel mellan klient och socialarbetare. Här förutsätts det att adoptanterna är öppna och redo att berätta om sig själva och att socialarbetaren är öppen och lyhörd. Den utvärdering som socialarbetaren gör baserar sig långt på den verbala men även non-verbala information som klienterna delar med sig i interaktionen och diskussionerna. Utvärderingen sker i samtalen med klienterna och inte som en slututvärdering på basis av all den information som samlats in under rådgivningen.

Utvärderingen kan inte genomföras om klienterna inte är redo att gå igenom och prata om personliga frågor. Men denna förmåga att gå igenom och reflektera över saker ses inte bara som ett hinder för processen, utan också som en risk i adoptivföräldraskapet. Det antas att ifall klienten inte är du med sig själv och sin bakgrund har han eller hon svårt att acceptera och behandla

barnets bakgrund och möta dessa frågor. Alla är inte redo för detta och således inte heller för att genomgå en rådgivningsprocess. Frågan blir då den om de är redo att bli adoptivföräldrar med kapacitet att behandla adoptivbarnets ibland mycket svåra bakgrund.

Processen förutsätter även en viss verbalitet, förmåga till samarbete och flexibilitet både av klienter och av socialarbetare. Socialarbetarna är redo att hjälpa klienterna vidare med den egna processen men ändå är det i idealfallet klienterna själv som upprätthåller den genom att själv inhämta information, erfarenheter och diskutera. En kapacitet till samarbete med socialarbetaren under rådgivningsprocessen ansågs kunna ge en försiktig hänvisning om adoptantens kapacitet att i senare skede samarbeta med myndigheter i barnets ärenden.

Det är klienten som själv skall föra processen vidare och komma överens om följande träff med socialarbetaren. Detta kan ses som ett indirekt sätt att kolla om klienten är motiverad att fortsätta. Ifall klienten genast i början ges information om att processen går att avbryta i vilket skede som helst och att tankepauser på längre tider är tillåtna, ges även klienten mer rörelsefrihet i processen. Socialarbetaren strävar efter att framskrida i klientens takt i den mån som den egna arbetssituationen ger med sig. Detta innebär inte att eventuellt gå med på att gå för fort framåt utan att på varje träff höra sig för hur det känns, eftersom klienten eller socialarbetaren omöjligt kan veta i början av processen hur fort det är lämpligt att framskrida.

Processen kräver tid och socialarbetarna upplever att tiden gör gott åt många adoptanter. Däremot finns det också en del klienter som kommit väldigt långt i sin egen process redan då de påbörjar rådgivningen. Tecken på att en process skett hos klienten kan vara mottaglighet för realistiska fakta i motsats till en idealiserat positiv bild av adoptivföräldraskapet. Även tecken på att klienten vågar se sina egna svagheter och inse de utmaningar som uppgiften för med sig kan leda till en tillfällig osäkerhet i motsats till en mycket säker känsla i början. Samtidigt kom det fram att socialarbetarna upplever att de själva behöver tid för att kunna skriva ett utlåtande. Säkerheten i socialarbetarens utvärdering om lämplighet förstärks oftast under denna period då hon märker att klienterna själv går igenom saker. Även sannolikheten att märka något som klienter försöker dölja som t.ex. konflikter i äktenskapet ökar un-

der en längre process. Därmed handlar det inte bara om klientens utan även om socialarbetarens process. En process på ett halvt år ansågs vara en mycket kort tid vad gäller adoptanter som önskar sig sitt första adoptivbarn. Under en lite längre process faller även de klienter bort som av en impuls bestämt sig för att adoptera och för dem som motivet inte är fullt genomtänkt.

Socialarbetarna talade om att som adoptant våga kasta sig in i processen. Ett gott tecken upplevdes vara att klienternas självkritik och även osäkerhet ökar i något skede och att de vågar tvivla och ifrågasätta sitt beslut. Ett tecken på reflektion var att klienten ifrågasatte, diskuterade och reviderade kunskapen samt relaterade den till sig själv och den egna situationen. En reflektion över den egna situationen leder inte alltid till att klienten väljer att fortskrida med adoptionsprocessen och alla adoptionsrådgivningar slutar således inte i adoption. I en del fall leder adoptionsrådgivningen och de processer som den satt igång till att man väljer ett liv utan barn, återgång till barnlöshetsbehandlingar eller ibland t.o.m. skilsmässa. Arbetet med rådgivning kan gå ut på att hjälpa adoptanter ge upp sin dröm om ett barn eller inse att adoption inte är det rätta alternativet för dem och i dessa fall kan rådgivningen anses ha varit lyckad just för den personen. Ibland kan detta innebära att socialarbetaren sett tecken på detta innan klienten själv inser det, vilket kan leda till konflikter och först senare insikt hos klienten. Även socialarbetaren kan under rådgivningen komma till slutsatsen att adoptanten inte är lämplig som adoptivförälder.

6.1 Att lägga grunden

Socialarbetarens första uppgift blir att få kontakt och skapa en öppen tillitsfull atmosfär som möjliggör samarbete. De första träffarna då grunden för samarbete skapas, anses vara de viktigaste. Eftersom en del klienter är nervösa inför de första träffarna önskar socialarbetarna kunna skapa en sådan atmosfär som gör att klienterna gärna kommer igen. En atmosfär av tillit möjliggör den tidigare nämnda processen där det även förväntas att klienten skall våga tala om känslor, rädslor och svagheter.

Att genast i början av rådgivningen gå igenom vilka förväntningarna hos de olika parterna är kan fungera väl i uppbyggandet av förtroende. Även maktförhållandet kan vara viktigt att ta upp till diskussion. Då finns alltid möjlig-

heten att återkomma till dessa frågor om samarbetet av någon orsak inte fungerar. Rådgivningsprocessen på allt sätt kan vara totalt främmande för klienten och det kan ta en tid innan han eller hon får ett grepp om situationen, hur man handlar i denna kontext och vilka förväntningarna är. För att uppnå förtroende måste socialarbetaren kunna motivera varför vissa saker behandlas och är viktiga. För att kunna göra detta måste de även själva ha internaliserat och förstått dess betydelse.

Socialarbetarna poängterade att alla familjer ser olika ut och att behoven och arbetssätten är individuella. En del klienter är redo att tala om personliga och känsliga saker i ett förvånansvärt tidigt skede medan det för andra kan dröja länge innan de är redo för det. Adoptionsrådgivning kan aldrig bli ett rutinjobb eftersom man alltid utgår ifrån familjens egen situation.

Socialarbetarna konstaterar att största delen av klienterna är mycket öppna och förvånansvärt samarbetsvilliga efter att kontakten byggts upp. De är redo att tala även om svåra saker på ett öppet och ärligt sätt. Trots att det ideala samarbetet inte uppstår med alla klienter är det inte en absolut förutsättning för rådgivningens gång, men ett tillräckligt bra samarbete behövs för att socialarbetaren skall kunna göra sitt jobb.

6.2 En önskan om ett barn

Alla familjer och alla klienter är unika och socialarbetarna konstaterade att hur mycket erfarenhet man än får så är familjerna alltid olika. Således är klienternas förväntningar och förhandsuppfattningar om adoptionsrådgivningen lika varierande och skiftande som familjerna i sig. Jag försöker här identifiera några typiska drag hos förväntningarna som socialarbetare upplever att klienterna kan ha vilka kan försvåra samarbetet i fall man inte tillsammans går igenom dem.

Klientens syfte att kontakta socialarbetaren är oftast en önskan om ett barn. Detta är naturligtvis helt rätt utgångspunkt, men det som socialarbetaren erbjuder är en tung process där klienten förutsätts vara aktiv och reflektera även över sitt eget liv. Slutsatsen är den att klienten sällan får precis vad han eller hon "beställer". Adoptantens utgångspunkt är ofta även en positiv förväntan över att bli adoptivförälder medan socialarbetaren kan se som sin

uppgift att rubba på en idealiserad bild av adoptivföräldraskapet. Om önskan dessutom är att få ett barn så fort som möjligt är grunden för konflikt skapad. I dagens samhälle där allt skall vara här, nu och genast har adoptanterna ofta bråttom. En stor del har genomgått barnlöshetsbehandlingar som varat flera år och önskan om ett barn i familjen har ofta funnits flera år innan adoptionsprocessen påbörjas. Adoptanterna är också ofta medvetna om de långa väntetiderna för att få ta emot barnen efter att ansökan skickats iväg till barnets födelseland och således hela processens längd.

En del som påbörjar adoptionsrådgivningen har mycket information om adoption och även om vad rådgivningen konkret går ut på. Likaväl är det viktigt att med dem gå igenom rådgivningens syfte och förväntningarna på klienterna. En del vet väldigt lite och vill ha mer information om adoption. Andra kanske inte har någon uppfattning om vad det handlar om och kan på basis av termen rådgivning förvänta sig att processen går ut på att de får information om adoption och rådgivning i dessa frågor, men har inte varit förberedda på att aktivt involvera sig själva i processen och ge av sig själva.

Andra ser adoptionsrådgivningen som ett byråkratiskt steg på vägen till adoptionen som de vill ha undanstökat så fort och lätt som möjligt. De kan uppleva skedet som ett måste eller en formalitet som de vill gå igenom på sina egna villkor. Slutligen kan en del ha en negativt färgad bild av rådgivningen som de bildat sig på basis av erfarenheter som de hört av andra eller läst om. De kan uppleva rådgivningen som en onödig granskning och som ett intrång i det privata familjelivet. Många har redan under medicinska barnlöshetsbehandlingar fått uppleva intrång på det mest privata området, d.v.s. att bilda familj. Att klienten tidigare varit utsatt för detta intrång kan även ha den effekten att denna har lättare för att öppna sig i dessa frågor.

Den diskrepans som kan existera mellan de olika parternas förväntningar kan övervinnas genom att man noggrant går igenom förväntningar. Socialarbetaren kan inte utgå från att klienten vet vad adoptionsrådgivningen går ut på. I intervjuerna framkom även att inte ens socialarbetare som jobbar med andra uppgifter alltid förstår eller vet vad den här processen går ut på. Då kan det inte förväntas att klienten heller gör det. Vilken typ av process eller reflektion som förväntas bör även socialarbetarna kunna verbalisera på ett språk som klienten förstår. Ofta är socialarbetarnas begreppsvärld totalt

främmande för klienter med utbildning inom andra områden. För att kunna verbalisera detta krävs att socialarbetarna själva har gett ord för sina förväntningar och även krav på klienten.

Socialarbetarna upplevde att speciellt då familjen önskar sig sitt andra eller tredje barn kan förväntningarna på rådgivningen vara olika hos klient och socialarbetare. Klienten kan uppleva att de redan gått igenom en process och hoppas få ett barn till så fort som möjligt. Socialarbetaren däremot ser på familjens förändrade situation där en ny utvärdering måste göras och resurserna för att ta hand om flera barn utvärderas. Två har blivit tre och familjemönstret ser helt olika ut jämfört med den föregående utredningen, vilket gör att familjedynamiken och syskonförhållanden blir viktiga frågor. Socialarbetarna strävar även efter att se situationen ur det första barnets synvinkel och adoptionens inverkan på det.

6.3 Den aktiva klienten

I materialet framkom att socialarbetarna har en hel del förväntningar på klienterna varav en del är mer och andra mindre uttalade. Som en idealklient ses den aktiva klienten som finner sig i klientrollen och är redo för ett öppet samarbete. Av klienterna förutsätts en egen aktivitet att föra processen vidare och en kapacitet och vilja att diskutera och reflektera över sin situation. En viss aktivitet hos klienten att söka information om adoption och diskutera frågor åtminstone makarna emellan förväntas. För klienten förefaller det handla om en balans mellan att vara aktiv och en förmåga att stanna upp. Presterande och ytligt sedd aktivitet i att inhämta information men en ovilja att processa den på något sätt ansågs som en orsak till att stanna upp.

En påtaglig förväntning var att klienten under rådgivningsprocessen skall kasta sig in i en process där han eller hon reflekterar över sin bakgrund och dess betydelse för föräldraskapet, sin nuvarande livssituation, sitt motiv till adoption och sin kommande roll som adoptivförälder. Att göra detta på ett känslomässigt plan upplevdes viktigt. Socialarbetarna förväntar sig även att atmosfären i mötena mellan klient och socialarbetare skall präglas av samarbete, jämlikhet och ärlighet, trots den maktkonstellation som existerar. Klienten förväntas vara redo att stanna upp, fundera och reflektera över saker. Även en viss mottaglighet för information eller nya perspektiv och tankar

förväntas i motsats till en allvetande attityd. Denna mottaglighet kom främst upp i fall där socialarbetaren upplevde att adoptanternas bild av exempelvis adoptivbarn eller adoptivföräldraskapet inte var realistisk.

Det verkar som om reflektionsförmåga inte kan vara ett krav hos adoptanterna men att det är tydligt önskvärt. De klienter som socialarbetaren möter i arbete med adoptionsrådgivning är ofta välutbildade personer som har det ekonomiskt och socialt väl ställt. Av dessa adoptanter som kommande adoptivföräldrar förväntas en kapacitet till ett processartat arbetssätt och reflektionsförmåga. Däremot är inte alla vana att tala om sig själv och situationen kan kännas ny och främmande. För en klient som kanske själv innehar en social position där han eller hon själv utövar makt kan en viss svårighet att anpassa sig till klientrollen förekomma. Att finna sig i klientrollen innebär enligt socialarbetarna en öppenhet, mottaglighet, en förmåga att stanna upp och en viss ödmjukhet. Klienter som är vana att utöva makt och kontrollera situationer kan aktivt sträva efter att omkullkasta maktbalansen i mötet och styra diskussionerna och rådgivningsprocessen.

6.4 Då förväntningarna inte möts

Vilka kan då orsakerna vara till att samarbete inte fungerar? Då socialarbetaren och klienten inte möts p.g.a. olika förväntningar, synvinklar, eller kommunikationsstil kan socialarbetaren uppleva frustration, osäkerhet och otillräcklighet. En faktor som en del socialarbetare känt igen hos sig själva och som kommit att hindra en öppen och ärlig kommunikation var förhandsuppfattningar och värderingar som gjorde kommunikationen ensidig. Att lyssna på klienten utan att döma och att även själv ta emot och reflektera konstaterade man vara viktigt för ett gott samarbete. Därtill kommer socialarbetarens kompetens, personliga egenskaper, arbetssätt o.s.v. att påverka hur processen artar sig. Att det som vi vardagligt brukar kalla personkemi, inte fungerar mellan socialarbetare och klient kom upp som en orsak. I sådana fall övervägde socialarbetaren att ta in ett arbetspar eller erbjuda byte av socialarbetare.

Största delen av rådgivningen sker på socialarbetarens mark, d.v.s. på social- eller adoptionsbyrån. Socialarbetarna lyfte fram betydelsen av att göra hembesök och träffa adoptanterna på hemmaplan. Hembesöket kunde fungera

som en metod att förbättra samarbetet om det gjordes i rätt fas av processen eftersom hembesöken oftast blir mer informella och familjära. Ibland kan det ändå handla om en balansgång mellan att inte tränga sig för nära inpå ifall tilliten inte ännu är uppbyggd och att inte heller göra det för familjärt för att få en god kontakt. Utvärderingen skall vara möjligast objektiv och kräver trots samarbete ett visst avstånd för att kunna göras.

En öppen och tillitsfull atmosfär, vilket möjliggör samarbete gör jobbet fruktbart för alla parter och upplevs som ett gott tecken. I de allra flesta fall upplever socialarbetarna att klienterna är samarbetsvilliga och öppna. En överdriven vilja att vara socialarbetaren till lags och ha färdigt uttänkta svar på allting upplevs däremot som oroväckande eftersom äktheten i interaktionen då försvinner.

Socialarbetarna är medvetna om en viss spänning som kan förekomma i början av rådgivningen. Rädslan eller spänningen kan bero på okunskap och en osäkerhet om hurdana familjer som anses lämpliga som adoptivfamiljer. Detta kan avhjälpas genom att sträva efter att prata igenom frågorna och uppnå en tillitsfull relation. Viktigt upplevs att poängtera att adoptanterna inte utvärderas som människor eller som föräldrar utan att man gör en kartläggning av deras förmåga att fungera som föräldrar åt ett barnskydds barn med speciella behov.

På basis av erfarenhet ser socialarbetarna att en öppen diskussion kan vara vag eller saknas helt om de båda äkta makarna inte är med på noterna eller om det finns saker som de inte vill prata om och försöker dölja. Detta kan ligga på en omedveten nivå men avspeglar sig i en ovilja att diskutera och börja rota i saker. Det förekommer även ett passivt eller aktivt motstånd mot att behöva prata om personliga saker eller vara måltavla för en utvärdering. Socialarbetarna inser att detta är mycket krävt av klienten och konstaterar att alla inte nödvändigtvis är redo att vända in och ut på sitt liv inför en obekant person. Hos klienten kan även ett principiellt motstånd mot att bli utvärderad finnas vilket måste överbryggas.

Vad kan man då göra om samarbetet inte fungerar? Att föra saken på tal anser man vara det viktigaste och att med klienten gå igenom förutsättningar och förväntningar. Att föra på tal en situation där socialarbetaren upplever

att klienten inte samarbetar kan upplevas som sårande och stötande. En fungerande teknik kan vara ett ödmjukt närmandesätt där man för på tal sitt eget sätt att ställa frågor eller göra arbetet på för att inte såra klienten eller förstöra uppbyggandet av den tillitsfulla relationen. Att ärligt föra saker på tal upplevs som fruktbart eftersom det kan innebära en brytningspunkt i arbetet, men kan kräva diskretion och försiktighet. En del familjer kan vara svåra att greppa och få någon genklang hos. Då måste socialarbetaren fundera på alternativa strategier och nya sätt att närma sig frågorna. Att hitta alternativa vägar kan vara tidskrävande och utmanande.

Samtidigt hänger förväntningen om öppenhet och samarbete långt ihop med den maktdimension som alltid finns närvarande i socialarbetar - klientförhållanden. Antagande om att klienterna är redo att dela med sig, öppna sig för socialarbetaren och att vara villiga att processa personliga frågor avspeglar en tanke om att makten inte skall hämma klienten i att vara öppen. Maktdimensionen och problematiserandet av den togs inte explicit upp i någon av berättelserna i materialet men i gruppintervjuerna fördjupades detta tema. De flesta socialarbetare såg ändå inte maktutövandet som en central del av arbetet. Makten konstaterades vara närvarande i början av rådgivningen då förtroendet byggs upp. Under processens gång upplevde socialarbetaren att den försvann och kom i skymundan för att sedan aktiveras igen i en konfrontation ifall socialarbetaren och klientens utvärdering eller intressen inte möttes. I arbetet med en del klienter kunde den ändå sväva kvar och leda till en kvasiöppenhet och en illusion av samarbete.

I myndighetsrollen såg man ett stort allvar i att göra det jobb som ålagts socialarbetarna och inom de ramarna som lagen ger. Socialarbetare ser på lång sikt sitt ansvar för barnets välbefinnande, men makt verkar ha en negativ klang. Då parternas intressen står i konflikt blir maktdimensionen mer synlig. Socialarbetarna strävar i sitt arbete aktivt till att avlägsna eller göra makten närvaro osynlig. Klientens subjektiva upplevelse av makten kan vi där emot inte veta och även diskursen inom arbete med adoptioner kan framhäva maktdimensionen. Man talar om att ansöka om adoption, att anhålla och beviljas tillstånd för adoption o.s.v. Man konstaterade att den ideala atmosfären för en reflektiv process inte skulle ha den maktkonstellation som alltid förekommer mellan socialarbetare (myndighet) och klient.

7

Den lämpliga adoptivföräldern

Det är långt samma egenskaper vilka möjliggör samarbetsprocessen som även anses viktiga i adoptivföräldraskapet. En förmåga att reflektera, en öppenhet att diskutera och vara du med sig själv kom upp. Även en modighet att våga se och medge sina egna svaga punkter och begränsningar lyftes fram.

De yttre kraven som ekonomi, storlek på bostaden nämndes men var på inget sätt betydande faktorer i utvärderingen som det ägnas tid åt, utan sågs mera som grundstenar. Även ålder, hälsa, brottslig bakgrund och missbruk av rusmedel nämndes som möjliga hinder för adoption och föreföll först vara klara frågor. Dessa visade sig slutligen ändå vara de frågor som kan utgöra de största etiska utmaningarna.

I sin utvärdering utgår socialarbetarna från ett perspektiv på lång sikt och tänker 10-20 år framåt i familjens liv då barnet kommer upp i skol- och tonåren. Trots att utvärderingen måste göras på basis av dagens läge, måste socialarbetaren ställa det långsiktiga perspektivet mot adoptanternas längtan efter ett litet barn idag. Socialarbetarna kan inte koncentrera sig bara på här och nu, vilket de upplever att adoptanterna ibland gör. Som en styrka hos adoptanterna sågs en kapacitet och ärlighet att kunna föreställa sig livet i ett framtidsperspektiv och leva sig in i barnets och den egna familjens situation då barnet t.ex. är i tonåren, samt att våga se på sin familj med ett utomstående barns ögon.

Även barnets perspektiv som den ledande principen framkom starkt. Socialarbetaren strävar efter att se familjen i relation till ett adoptivbarns behov. En del talar metaforiskt om att barnet sitter på socialarbetarens axlar hela tiden som motvikt till att det blir för vuxencentrerat där adoptanternas rättigheter tar överhand. Ibland kan socialarbetaren uppleva det som svårt att få sitt eget och klientens perspektiv att mötas och att tala samma språk för att förstå varandra.

Barnets bästa skall alltid vara styrande, och då barnet är känt och t.ex. har bott i familjen en längre tid kan det vara i dess intresse att adoptionen fastställs, trots att föräldern inte uppfyller alla "krav". Om det däremot handlar om en önskan om adoption av ett okänt, litet och friskt barn kommer barnet inte att bli utan familj p.g.a. att någon motiverat nekas tillstånd till adoption. I dagens läge råder det ingen brist på adoptivföräldrar och således bör utgångspunkten vara att barnet ska få en så bra familj som möjligt.

7.1 Styrkor i adoptivföräldraskapet

Styrkor som kom upp i berättelserna var en förmåga att sätta sig in i barnets situation, ett starkt och välfungerande socialt nätverk, ett engagemang i adoptionsprocessen, kapacitet att knyta kontakter, stabil ekonomi, ett fungerande parförhållande och ett väl genomtänkt motiv för adoptionen samt vissa personliga egenskaper. Då egenskaperna och styrkorna fördjupades i intervjuerna var det inte helt lätt att definiera dem eftersom orden kan tolkas på många olika sätt. Ändå var socialarbetarna mycket ense om vilken typ av föräldrar adoptivbarnen behöver. Det handlade om egenskaper som öppenhet, äkthet, flexibilitet, sensitivitet, empati, stabilitet och tolerans. Alla dessa egenskaper konstaterades vara viktiga i allt föräldraskap, men speciellt viktiga i adoptivföräldraskapet med tanke på adoptivbarnets bakgrund och behov.

En öppenhet att prata om och behandla saker ansågs viktig. Både gällande exempelvis barnlösheten men också i framtiden då det gäller att behandla svåra frågor som berör adoptivbarnets bakgrund. Denna öppenhet ansåg man grunda sig i att vara du med sig själv och att vara i balans, både gällande det förgångna och den nuvarande livssituationen. Att i sin helhet ha en stabil livssituation och även ha en viss mogenhet lyftes fram. Med mogenhet avsågs accepterarandet även av de egna svagheter och begränsningar samt mod att föra dem på tal. Mognaden avspeglades enligt socialarbetarna även i modet att våga granska sig själv, lägga sig i blöt och våga diskutera saker. Detta antas hjälpa en person att även acceptera olika sidor hos det kommande barnet.

Flexibilitet ansågs viktig med tanke på kapacitet att anpassa sig till den förändring som barnet medför, efter kanske tiotals år av vuxenliv utan barn. Det förutsätter förmåga att ge efter gällande en del principer och vara redo att

forma vardagen enligt barnets behov. En flexibel personlighet ansågs således vara en styrka.

Som en av de viktigaste egenskaperna kom sensitivitet upp. Sensitivitet att se och höra barnets behov och signaler samt svara på dem avspeglar ett sensitivt föräldraskap. Denna egenskap ansågs speciellt viktig i adoptivföräldraskapet eftersom barnets signaler kan var gömda, dämpade eller t.o.m. felaktiga i och med deras upplevelser av omsorgssvikt före adoptionen (t.ex. Verrier 1991). Som grund för ett sensitivt föräldraskap ansågs en bakgrund av goda upplevelser vara vilket avspeglas i det egna föräldraskapet (Brodén 2004).

En förmåga att visa och kunna prata om sina känslor ansågs som ett tecken på sensitivitet och empati. Men samtidigt konstaterades att man inte kan förbereda sig på känslor som kanske är oväntade. De möjliga känslorna av besvikelse, skuld eller avundsjuka samt en känsla av att barnet inte passar in i familjen, kan man inte uppleva på förhand. Socialarbetaren kan hjälpa klienten att bli medveten om dessa känslor som kan överraska i föräldraskapet. En förmåga att bearbeta och tala om sina egna speciellt negativa känslor kan man lägga märke till i rådgivningen. Det som däremot behövs för omhändertagandet av dessa känslor är stödtjänster för familjerna efter adoptionen samt uppmuntran av adoptivfamiljerna att använda sig av dessa.

I adoptionsrådgivningen går man även igenom klientens föreställningar om barnet. I en biologisk graviditet spelar förmågan till empati en stor roll för att skapa en positiv anknytning till det ofödda barnet (Brodén 2004, 55). I en adoption kan man tänka sig att denna anknytning uppstår på basis av de föreställningar man har om barnet som man väntar på. Enligt Brodén (2004, 112) kan man se att den känslomässiga investering som görs i ett barn under graviditeten spelar en stor roll för det tidiga interaktionens kvalitet då barnet fötts.

Speciellt praktisk erfarenhet av barn men även baskunskap om ett barns normala utveckling såg man som en styrka. Att kunna förutse hur ett barnlöst par eller barnlös person handlar som föräldrar ansågs alltid svårare än för dem som redan har barn. Att redan innan barnet kommer ha en förståelse för barns behov och kunna se saker ur barnets synvinkel ansågs ändå vikti-

gast. En psykisk kapacitet att förstå hur de tidigare upplevelserna kan avspegla sig i beteendet och vilka behov detta för med sig lyftes fram. Likaså poängterade man vikten av att kunna förstå den anknytningsrelaterade problematik som ofta förekommer hos adoptivbarn och avspeglar barnets tidiga upplevelser, samt att barnets beteende kan bero på svåra upplevelser och inte på att barnen är elaka, olydiga eller sjuka. Central ansåg man även en förståelse hos adoptanterna för den adopterades biologiska bakgrund och dess inverkan på utvecklandet av den egna identiteten genom livscykel.

En vidsynthet eller tolerans kom upp som en styrka. Adoptanterna förväntades kunna acceptera olikhet och förstå olika typer av människors sätt att leva på. Toleransen ansågs ha sin grund i att adoptanterna först är du med sig själva, i att man först accepterar även sina egna svaga sidor och vågar prata om dem för att sedan kunna vara äkta och öppna sig även för olikhet. Samma egenskap uttrycktes också som en viss mogenhet eller livserfarenhet. Denna förmåga ansågs viktig med tanke på att acceptera och inte döma barnets bakgrund och att acceptera barnets val i livet. Tolerans avspeglas enligt socialarbetarna ofta i attityder gentemot invandrare, andra kulturer och alternativa livsstilar. I internationella adoptioner framkom även vikten av en förståelse för upplevelsen och känslan av olikhet och utanförskap som kan förekomma hos adopterade.

7.2 Riskfaktorer i adoptivföräldraskapet

Då socialarbetarna pratar om risker för adoptivföräldraskapet som man kan lägga märke till under adoptionsrådgivningen handlar det ofta om att svänga på myntet i förhållande till styrkorna. De varningssignaler som man ser som risker är långt motsatser till det som anses vara styrkor hos adoptanterna. Bland egenskaperna sågs flexibilitetens motsats rigiditet vara en risk, vilket visat sig speciellt inom barnskyddsarbete. Adoptantens mycket djärva åsikter, enspåriga sätt att tänka eller ovillkorlighet sågs även som en varningssignal. En rigid uppfattning om sig själv samt rigiditet i relationer och åsikter ansågs kunna avspegla trauman i bakgrunden. Andra egenskaper som kom upp var känslökyla samt överbetonad rationalitet. Dessa sågs alla som ett hinder för ett sensitivt föräldraskap.

Som risker för adoptivföräldraskapet ansåg man vara yttre faktorer som för hög ålder eller en svag hälsa. Förlusten av en förälder anses större för ett barn som redan haft fler förluster i sitt liv och bland dem förlusten av de biologiska föräldrarna (Varilo 1993). En allvarlig eller kronisk sjukdom inverkar även på vardagslivet i familjen och kan förhindra t.ex. en anknytning mellan barn och förälder. En sjukdom kan också upplevas hotande och skrämmande för ett barn som är i behov av en speciellt trygg miljö. En stor ålderskillnad mellan barn och förälder ses även som en risk på lång sikt då barnet kommer upp i tonåren och föräldraskapet kan vara ytterst krävande. Frågor relaterade till hälsa och ålder ansågs av en del av socialarbetarna vara de etiskt svåraste eftersom gränsen är svår att dra, samtidigt som prognoser för t.ex. hälsotillstånd är svåra att ge. En osäkerhet att som socialarbetare ta ställning till hälsotillstånd på basis av knappa skriftliga läkarutlåtanden upplevdes som en utmaning. Läkarna tar ofta ställning till en persons hälsotillstånd i dagens läge men övervägandet om de stressfaktorer som adoptivföräldraskapet kan medföra samt dessas möjliga inverkan på personens hälsotillstånd föll på socialarbetaren. Som speciellt svårt upplevde man det att ta ställning till det psykiska hälsotillståndet eftersom ingen kan förutse den stora förändring som barnet kommer att medföra och vilken inverkan den har på en person som tidigare lidit av psykisk sjukdom.

Samtidigt som hög ålder sågs som en riskfaktor konstaterade socialarbetarna att en äldre adoptant med erfarenheter av barn kan vara en styrka. Det kan medföra den mogenhet, livserfarenhet, trygghet och stabilitet som anses vara styrkor i ett adoptivföräldraskap. Avsaknaden av dessa sågs ofta som problematiska i frågan om mycket unga adoptanter. Ifall de äldre adoptanterna, antingen äkta par eller ensamstående, inte hade någon konkret erfarenhet av barn sågs det som en möjlig risk hur de skulle anpassa sig till den nya situationen. Efter att ha levt hela sitt liv utan att behöva ta hänsyn till eller ansvara för ett barn medför föräldraskapet en radikal förändring som kräver den tidigare nämnda flexibiliteten.

Andra yttre faktorer som togs upp som risker var bl.a. ett svagt socialt nätverk, missbruk och ohållbar ekonomi. Speciellt bland ensamstående adoptanter ansågs ett starkt och fungerande nätverk vara av stor betydelse. Men även gällande familjer togs sociala kontakter upp och benägenheten att söka hjälp

vid behov. Som en risk sågs väldigt slutna familjer med ringa umgänge. Även missbruk av alkohol eller droger var en tydlig riskfaktor med tanke på ett tryggt föräldraskap. En svag ekonomisk situation steg inte upp som något centralt i utvärderingen men en hållbar ekonomisk situation ansågs ändå vara ett grundkrav.

Brådska och en ovilja att stanna upp och reflektera över det egna livet kom upp i alla intervjuer. Detta verkar vara ett fenomen som är vanligare i dagens samhälle än det var tidigare. En del adoptanter har en fartblindhet som inte låter dem stanna upp för att reflektera över de egna motiven, önskemålen och adoptivföräldraskapet. Även en grundläggande otillfredsställdhet hängde ihop med brådskan liksom avsaknaden av att vara nöjd och lycklig i den nuvarande situationen. I fall adoptanterna inte klarar av att stanna upp under adoptionsrådgivningen har socialarbetaren svårt att tro på att de gör det då barnet kommit. Att rusa genom livet kan vara ett hinder för ett sensitivt föräldraskap där man tar sig tid att knyta an till barnet och lyssna på dess behov. En brådska i föräldraskapet kan även minska sensitiviteten att uppfatta barnets signaler och behov. Speciellt adopterade barn behöver och förtjänar tid att i lugn och ro anpassa sig och få den uppmärksamhet som de ofta blivit utan innan adoptionen. Tid är även en förutsättning för att anknytningen skall ske, vilket inte kan påskyndas. Brådska ansågs alltid som något som man måste stanna upp vid och reflektera över för att komma fram till vari den bottnar.

Ibland kan brådskan hänga ihop med en önskan om att ta emot vilket barn som helst. Vid närmare granskning betydde detta oftast att adoptanterna är redo att ta det barn som de får snabbast, vilket sällan avspeglar de verkliga önskemålen. Upplevelser av att ha följt med familjer som tagit emot barn som inte alls motsvarat deras förväntningar väcker ångest hos socialarbetarna. I dessa familjer har de känslor av besvikelse som föräldrarna upplevt överförts som egenskaper hos barnet. Detta är en stor risk om man inte har kapacitet att behandla de negativa känslor som kan överväldiga en och kanske inte före barnets ankomst har stannat upp och reflekterat över denna möjlighet.

Hos klienter som inte har biologiska barn blir barnlösheten en central fråga i adoptionsrådgivningen. Detta avspeglar sig ofta i en brådska och önskan att

snabbt förflytta sig från den nuvarande situationen till morgondagen. (Pasanen 2003, 27) Ett tecken på detta är att man för säkerhets skull vill göra två saker på samma gång och helst vill förbise hela barnlösheten. En obehandlad barnlöshetsproblematik sågs som en riskfaktor i adoptivföräldraskapet.

Även andra obehandlade frågor i bakgrunden lyftes upp som en risk för föräldraskap. Därför ansåg man det som speciellt viktigt att socialarbetaren tar sig tid att noggrant gå igenom klienternas bakgrund tillsammans med dem och hjälpa dem reflektera över vilken betydelse tidigare erfarenheter kan ha för föräldraskapet. Klienten kan ha svårt att förstå betydelsen av detta och vill skynda över detta skede. Hur en person har klarat av tidigare livskriser blir ett viktigt samtalsämne i arbetet.

Förutom obehandlade trauman i barndomen lyfte man även upp bl.a. obehandlade frågor i parförhållandet. De kan vara relaterade till tidigare förhållanden som man lämnat bakom sig utan att behandla dem. Som den största risken såg man ändå obehandlade problem i det nuvarande parförhållandet eftersom barnet inte kommer att svetsa parterna samman utan tvärtom fungera som en kil mellan dem. På vilket sätt adoptanten talar om svåra frågor och vilken betydelse de ger dem är ett sätt att utvärdera hur väl behandlade dessa är. I vissa fall kan socialarbetaren upptäcka ett behov av att hänvisa klienten eller klienterna vidare till en terapeut för att behandla dessa frågor.

Ett mycket kort, instabilt eller omaka parförhållande sågs även som en riskfaktor. Ibland kan det handla om att hela förhållandet är instabilt och i obalans och exempelvis kommunikationen parterna emellan inte fungerar. Men ofta kan obalansen gälla bara det att den ena parten är mer redo att adoptera än den andra eller att den ena är längre i accepterandet av den biologiska barnlösheten. Då kan det kräva lite extra tid för att båda parterna skall vara redo att gå igenom en adoptionsprocess. I dessa förhållanden sågs kvinnan oftast vara den mer aktiva parten som drev på adoptionen.

Speciellt hos adoptanter med tidigare barn lyfte man fram vikten av att motivet är väl genomtänkt och ohållbara motiv såg man som en stor risk. Ett ohållbart motiv kan exempelvis vara viljan att hjälpa eller rädda ett barn, vilket inte bär långt om barnet visar sig vara väldigt krävande och kraftigt testar gränserna. I de familjer som hade ett barn från tidigare som ögonsten i famil-

jen var det enligt socialarbetarna ytterst viktigt att koncentrera sig på den kommande familjedynamiken och den förändring som adoption av ett traumatiserat barn kan medföra. Man upplevde också som skrämmande den femte period av adoptioner som Triseliotis et al. (1997) lyft fram, där adoption ses närmast intill som ett modedefenomen och vuxnas rättighet.

Socialarbetarna talade också med oro om klienter som överför ansvaret för valen i sina liv på någon annan, t.ex. då de börjar vara för gamla för att adoptera. Då saknas ofta en förståelse för att en adoptionsprocess på flera år inte kan påskyndas för att den påbörjats för sent. En allmän avsaknad av förståelse för socialarbetarens och andra klienters situation och krav på särbehandling av en eller annan orsak väckte irritation. Dessa saker ansågs avspegla en brist på kapacitet att sätta sig in i en annan persons situation och förstå andras perspektiv.

Många av de risker som socialarbetarna talar om får stöd i forskning och litteratur. Rigiditet, hög ålder och svag hälsa har av Varilo (1993) konstaterats vara riskfaktorer. Även tidiga förluster, trauma, incest och upplevelser av våld som risker i föräldraskapet får stöd i forskningen (t.ex. Brodén 2004).

En av svårigheterna med utvärderingen av risker ansågs vara det att socialarbetaren har bara den information att tillgå som klienten tillhandahåller. En ovilja att tala om vissa ämnen eller tidsperioder i livet kan avspegla något som klienten försöker dölja. Att kort kvittera något som behandlat innebär inte heller att frågan är det utan tolkades tvärtom som spegling av en ovilja att prata om ämnet p.g.a. dess känslighet. Socialarbetarna konstaterade att i de fall som de är osäkra gällande en adoptants lämplighet handlar det ofta om en summa av flera riskfaktorer eller frågetecken i adoptantens situation.

Socialarbetaren har inte kapacitet eller ens möjlighet att lägga märke till alla de riskfaktorer som kan ligga i bakgrunden inom ramen för en adoptionsrådgivning. Exempel på sådana kan vara grava trauman i barndomen som ligger väldigt djupt vilka i föräldraskapet i värsta fall kan avspeglas som misshandel eller sadism. Socialarbetaren har inte kapacitet eller ens möjlighet att lägga märke till alla de riskfaktorer som kan ligga i bakgrunden inom ramen för en adoptionsrådgivning. Det kan också handla om problem i parrelationen som man lyckas dölja eller sjukdomar som inte framkommer av lä-

karintyg. Socialarbetaren blir tvungen att göra sin utvärdering utgående från den information som finns att tillgå. Speciellt utmanande blir detta ifall klienterna är ovilliga att berätta om sig själva och tillhandahålla den behövliga informationen. I sådana fall då socialarbetaren upplever att hon inte lyckas få tillräckligt med information för att göra en noggrann utredning och utvärdering, skall hon inte heller göra det. Det första steget är naturligtvis att utreda orsakerna till att samarbetet inte fungerar. Ifall klienterna är ovilliga att samarbeta trots ansträngningar kan man diskutera ifall de är redo att genomgå denna process och vad det i sådana fall förutsätter. Som sista utväg kan den hemutredning som skrivs ärligt föra fram de områden som klienten inte varit redo att diskutera och behandla, vilket lett till att utvärderingen inte kunnat göras.

7.3 "Man är aldrig färdig"

Trots att socialarbetarna talar om risker och styrkor så skulle det vara omöjligt att göra upp en riskanalys av dessa eftersom de alla till sin karaktär är svåra att definiera och mäta. Ändå måste dessa balanseras mot varandra på något sätt. En fråga som bör tas ställning till gällande äkta par är också hurvida den ena partens styrkor kan kompensera den andras riskfaktorer, vilket kräver en helhetsbedömning av familjens situation. Helhetssituationen måste vara avgörande och att stirra sig blind på bara vissa saker är farligt. Ifall samma familj har flera riskfaktorer uppstår ofta en intuitiv känsla av oro hos socialarbetaren och ibland kan det vara svårt att peka på vad som är fel. Detta har högst antagligt avspeglats i interaktionen och man borde ta sig tid att stanna upp och utreda vad som ligger bakom denna känsla.

Adoptionsrådgivningen förbereder ingen fullständigt på det som kan ligga framför en adoptant. Då en familj anses vara färdig för en adoption talade socialarbetarna om att de var redo att ta emot utmaningen. För en del familjer visar sig denna utmaning i slutändan vara större än för andra och därmed är en del familjer i större behov av stöd än andra efter adoptionen.

Oberoende om det handlar om en familj som har biologiska barn eller inte såg man det som en bra utgångspunkt att adoptanterna är på det klara med sina motiv varför de vill adoptera. En av de frågor som är central i adoptionsrådgivningen är acceptandet och behandlandet av eventuell barnlös-

het. Eftersom adoptivbarnet alltid med sitt utseende och sina frågor kommer att påminna adoptivföräldrarna om deras biologiska barnlöshet är barnet inte en lösning på problemet. Ifall klienterna inte gått igenom de känslor som detta väcker hos dem kan det försvåra anknytningen till barnet och förmågan att se barnet som det är och inte som en ersättning för det förlorade biologiska barnet. Detta kan leda till svårigheter att ärligt prata med adoptivbarnet om dess bakgrund och att emotionellt knyta an till barnet. Att den egna barnlösheten har behandlats på någon nivå innan man påbörjar adoptionsrådgivningen är önskvärt även om den kanske aldrig kommer att bli fullt accepterad. Bra är det också om adoptanterna har kunnat prata om barnlösheten med sina närmaste. Innan adoptionsrådgivningen avslutas skulle det vara viktigt att båda makarna är säkra på att de vill adoptera och att de båda i viss mån behandlat barnlösheten.

Att barnlösheten bör vara behandlad får stöd av forskningen. Adoption löser inte infertilitet och för att barnet skall få komma till familjen som det barn det är utan tyngden av rollförväntingar fyllda av undantryckta känslor och projektioner bör den vara behandlad. (t.ex. Reitz & Watson 1992, Verrier 1991) Sorgen över ett förlorat barn växer ofta i biologiskt föräldraskap i och med en ny graviditet. Om förlusten inte bearbetats på förhand, blir föräldrarna tvungna att samtidigt som de gör plats för det nya barnet sörja det förlorade, vilket är en svår uppgift. Rädslan och sorgen kan, om den inte behandlats, ligga i vägen för anknytningen till det nya barnet och göra starten i föräldraskapet svår. (Brodén 2004, 176-177) Vi kan anta att precis samma mekanismer och faktorer spelar in i adoptivföräldraskapet som i ett biologiskt föräldraskap.

Den tidigare nämnda brådskan kan också avspegla en ovilja att ta itu med sorgen över barnlösheten och en önskan om en snabb lösning på problemet. Diskussioner om det kommande barnet och de föreställningar som adoptanterna har om barnet kan vara till hjälp i att lägga märke till obehandlad barnlöshet. Barnlöshet eller andra svåra saker är ofta obehandlade om klienten undviker att tala om dem. Förutom barnlösheten kan förlusten av ett barn genom dödsfall ligga som grund för önskan att adoptera. Då gäller det inte att framskrida fort och ersätta barnet utan om processen att växa som förälder till ett annat barn. Det är viktigt att komma ihåg att alla upplever barn-

lösheten på mycket olika sätt och också som man och kvinna. Färdigheten att märka om den är behandlad växer ofta med erfarenhet och en viss kunskap om sorgeprocesser är även till stor hjälp för socialarbetaren.

I familjer som har biologiska barn handlar det främst om att reflektera över de egna motiven för att adoptera och en förmåga att förstå barnets förluster och sorg, samt skillnaderna mellan ett biologiskt föräldraskap och ett adoptivföräldraskap. I en familj med barn finns alltid flera parter och således blir det även viktigt att reflektera över syskonrelationer och hela familjedynamiken. Förändringarna som adoptivbarnet kan medföra kan vara svåra att förutse men inverkan på de barn som finns i familjen kan vara stor. I alla familjer, men speciellt i familjer som har barn bör man även fundera på vilken funktion barnet kommer att ha i familjen och vilken uppgift det förväntas fylla.

Socialarbetaren ser helst att adoptanterna inte parallellt har för mycket på gång och försöker avklara adoptionsprocessen vid sidan om allt annat. De förväntar sig att processen ges utrymme i livet och inte ses som ett sprinterlopp. Att energin är uppdelad på stora förändringar i arbetslivet, bostadsituationen, familjen o.s.v. anses inte bra. Den stabila livssituation som socialarbetarna verkar värdesätta är säkert något som är ovanligare i dagens läge än vad den tidigare var. Tempot och förändringar i arbetslivet, studier, boende och resor är allt vanligare. Trots detta förtjänar adoptivbarnet en så stabil situation som möjligt för att få den trygghet och kontinuitet som det behöver. Oftast har adoptivbarnets liv tidigare varit kaotiskt och saknat kontinuitet och stabilitet.

Förmågan till reflektion under processen kommer fram som något önskvärt. Anknätningsforskning tyder på att den kanske allra viktigaste faktorn som inverkar på relationen till barnen är just kapaciteten och förmågan till reflektion hos föräldern. Det finns ett tydligt samband mellan *hur* modern minns sin egen barndom och hurdan anknätningsmönster barnet får. Föräldrarnas beskrivning av sina egna relationer och anknätningsförhållanden i barndomen kan således förutsäga barnets anknätningsmönster. Prediktionen baserar sig inte på vilka de faktiska upplevelserna varit och hurdan kvalitet de haft, utan om personens förmåga till reflektion över barndomsupplevelserna. Samma förmåga möjliggör föräldern att avläsa och reflektera över barnets känslomässiga tillstånd. (Brodén 2004, 43-46) Orsaken till att adoptanternas

kapacitet till anknytning är viktig i adoptivföräldraskapet beror på att de flesta adoptivbarn är mer eller mindre störda i sina anknytningsmönster aningen p.g.a. negativa upplevelser eller avsaknaden av en trygg anknytningsfigur. (t.ex. SOU 2003)

Att ha berättat för sina närmaste om eventuell barnlöshet och önskan om adoption anses även vara ett tecken på att adoptanterna har mognat. Barnet börjar även konkretiseras mot slutet av adoptionsrådgivningen och klienterna börjar göra fantasiresor till barnets eventuella födelse-land och fundera på konkreta frågor relaterade till föräldraskapet. Helt färdig för adoptivföräldraskapet kan man ändå aldrig bli, utan det är något man växer in i. Socialarbetarna talar om att då adoptionsrådgivningen avslutas skall adoptanten vara redo att ta emot utmaningen och växa som adoptivförälder.

7.4 Socialarbetarens svåra beslut

Socialarbetarna upplevde att mycket förväntas av adoptionsrådgivningen som har huvudansvaret både för att förbereda och utvärdera adoptanten. Eftersom få riktlinjer finns att tillgå upplevde de sig vara tvungna att ta ställning till stora frågor som på lång sikt berör flera personers liv. Hur väl adoptionsrådgivningen än görs kan man inte veta hur adoptionen kommer att utfalla. Det är så många faktorer som kommer att spela in vilka beror på barnet, föräldrarna och miljön. Socialarbetaren kan endast sträva efter att hitta adoptivfamiljer med möjligast få riskfaktorer och möjligast mycket styrkor, samt hjälpa dem växa in i sin roll som adoptivföräldrar.

Som allra svårast i arbetet upplevs nekandet av adoption till en adoptant. Ofta baserar sig det negativa beslutet på flera olika riskfaktorer i familjen. Att inte förorda en adoption hör till de svåraste besluten socialarbetaren blir tvungen att göra i arbete med adoptionsrådgivning och erfarenhet gör det inte lättare. Speciellt i fall där utvärderingen var svår lyftes barnets perspektiv och bästa fram som en faktor som gör det lättare att fatta beslut. Ansvar och allvaret i att fatta ett beslut som kommer att beröra hela barnets och familjens liv framöver, sågs som en svår och utmanade uppgift.

Orsaker till avslag kunde exempelvis vara för hög ålder, allvarlig sjukdom, straffregister eller en ohållbar ekonomisk situation. Enligt socialarbetarna

finns det förutom definitiva hinder också faktorer som kan skjuta upp processen. Sådana faktorer är t.ex. arbetslöshet, kort parförhållande, att makarna är i otakt etc. En ovilja att samarbeta och ge uppgifter om sig själv kan även förhindra socialarbetaren att göra den utvärdering som förutsätts. Således kan även detta leda till ett negativt utlåtande.

Socialarbetarna konstaterar att väldigt djupliggande trauman kan vara närmast intill omöjliga att märka eftersom de ligger gömda men kan aktiveras i föräldraskapet. De kan dock på något sätt avspeglas i samspelet och väcka oro hos socialarbetaren. Andra sådana allvarliga saker kan vara personlighetsstörningar eller psykisk sjukdom som endast tar sig uttryck i interaktion med adoptanterna. Dessa faktorer upplevde socialarbetarna som svåra att sätta fingret på och kunde närmast beskriva dem i termer av att samarbetet inte fungerade t.ex. p.g.a. adoptantens aggressiva förhållningssätt. Att fatta ett negativt beslut och kunna formulera det i skriftlig form i den här typen av fall upplevdes som svårt då de oroväckande sakerna avspeglats i samspelet eller i adoptantens egenskaper.

Utgångspunkten för arbetet ligger på tillit. Socialarbetaren litar på det som klienten berättar och problem uppstår om socialarbetaren inte kan lita på det som klienten säger. Klienten kan välja att dölja någonting och utvärderingen baserar sig alltid på den information som socialarbetaren har tillgänglig. Ibland kan det vara svårt att märka äkta öppenhet och klienten kan säga en sak och handla på ett annat sätt. Som speciellt utmanande såg socialarbetarna personer med verbal förmåga och hög social ställning som försöker navigera i diskussionerna och undvika ämnen som de inte vill tala om. Att stirra sig blind t.ex. på adoptanternas yrken anses av socialarbetarna vara en risk. En del adoptanter kan ha "de rätta svaren" på alla frågor men på en ytlig nivå. Om t.ex. en adoptant som jobbar med barn inte kan lösgöra sig från yrkesrollen och reflektera över vad ett föräldraskap innebär på känslonivå är det viktigt att stanna upp. Adoptanter som upplever sig veta allt, har bråttom och som man inte kan medvetandegöra om syftet med rådgivningen upplevs som utmanande. Att motstå och inte själv dras med i den brådska som en del klienter har, kan ibland utgöra en utmaning. Om socialarbetaren har för bråttom kan hon missa eller bortse från något. Om något område inte behandlas

tillräckligt grundligt och ingående kan det vara lätt för klienten att låta bli att berätta något relevant.

Även att hitta rätt arbetsredskap med adoptanter som inte ger sig in i en diskussion utan som har förutfattade meningar om allt och inte är redo att försöka förstå andras synvinklar, kan vara svårt. Som utmanande att arbeta med upplevde man även sådana familjer som är svåra att få grepp om och som intuitionen säger att något inte stämmer med. Det kan vara svårt och kräva mycket arbete att hitta den konkreta orsak som detta beror på. Att komma åt saker som adoptanterna är ovilliga att prata om ansågs som utmanande och metoder för arbete med dem efterlystes. Sådana klienter som inte är mottagliga för fakta, inte reflekterar, diskuterar och har rigida åsikter upplevdes svåra att arbeta med. Detta tolkade man ofta som ett tecken på att personen inte heller är redo att bli adoptivförälder.

I svåra fall upplevdes som speciellt viktigt att ha en egen styrka i både sakkunskap och kompetens men också i erfarenhet. Speciellt för högt utbildade adoptanter som är vana att ifrågasätta och bl.a. be om forskningsresultat måste socialarbetaren speciellt väl kunna motivera sina ståndpunkter och åsikter. Utöver detta poängterades betydelsen av arbetsgruppens stöd samt möjlighet till pararbete.

Samtidigt som socialarbetarna efterlyste riktlinjer t.ex. gällande ålder, hälsotillstånd etc konstaterade de i samma andetag att de kunde vara närmast intill omöjliga frågor att definiera i lagstiftningen. Gällande ålder hade socialarbetarna lite olika åsikter men ofta lyftes en naturlig åldersskillnad mellan barn och adoptivförälder fram. Någon övre åldersgräns för adoption skulle de flesta ändå gärna se. Även frågor relaterade till mental hälsa upplevdes som speciellt svåra. De färdigheter och förutsättningar som skall utvärderas kvarstår som svårgreppbara frågor som socialarbetaren måste utvärdera individuellt och osäkerhet i prognosen kommer alltid att finnas. I internationella adoptioner efterlystes ändå konsekventa och uttalade riktlinjer av nämnden för internationella adoptioner.

8

Den öppna och lyhörda socialarbetaren

De egenskaper och färdigheter som ses som förutsättningar för klienterna i processen är långt de samma som socialarbetare upplever som viktiga i sin profession och sitt arbete. Eftersom de förutsätter öppenhet av klienterna gäller samma respekt, ödmjukhet, öppenhet och ärlighet även dem själva. Att kunna föra svåra frågor på tal på ett mjukt sätt, utan att såra anses viktigt men ibland svårt. Också en förmåga att vara lyhörd och lägga märke till om man sårat klienten, varit okänslig eller om klienten är arg eller frustrerad över något lyftes fram. Socialarbetaren bör även våga föra dessa saker på tal och våga ta tag i frågeställningar.

Adoptanterna befinner sig i mycket olika situationer och har olika utgångspunkter då de påbörjar adoptionsrådgivningen. Socialarbetarnas prat karakteriserades av ett holistiskt sätt att se på människan och familjen. I sin helhet såg socialarbetarna klienterna som experter på sin egen situation men ibland ansåg de klienterna behöva hjälp på traven med att se klarare på sin situation. Då adoptionsrådgivningen påbörjas är en del du med barnlöshet och adoption och andra är i början av en lång och tung mental process. De som är i början av en process ser det inte alltid själv och klienten kan ibland inse först efteråt att han eller hon var i behov av den.

Eftersom alla adoptanter är olika bör socialarbetaren komma överens med olika typers människor. Socialarbetaren bör även vara sådan att hon väcker förtroende hos klienten. En öppenhet att lyssna och ta emot det som klienten berättar är också en förutsättning. Hon skall vara en bra lyssnare som är redo att fördomsfullt lyssna och diskutera utan att döma. Att ge adoptionsrådgivning iklädd en stel myndighetsroll sågs inte som ett gott underlag för samarbete, istället måste socialarbetaren vara lätt att närma sig. Varje socialarbetare jobbar med sin egen personlighet och strävar efter att vara äkta i samspelet.

En viss livserfarenhet upplevdes öka socialarbetarens förståelse men samtidigt lyfte man fram som ytterst viktigt att socialarbetaren är du med sig själv och har behandlat sin egen bakgrund. Under rådgivningen blir hon tvungen att på ett naturligt sätt diskutera känsliga frågor som t.ex. infertilitet, sexualitet eller förlusten av ett barn genom dödsfall. Socialarbetaren bör ha reflekterat över sin egen bakgrund och biografi för att kunna kräva det samma av klienterna. Att ha gått igenom de egna värderingarna och tankarna om adoption ansågs även viktigt. Eftersom det handlar om en komplex och krävande helhetsutvärdering av klientens sociala situation och lämplighet som adoptivförälder upplevde man att de egna livserfarenheterna hjälpte socialarbetaren att relatera frågor till större helheter så att utvärderingen grundar sig på väsentliga frågor och inte hakar upp sig på någon detalj. En fördomsfrihet att kunna utvärdera familjen som en helhet poängterades också, samt en öppenhet att acceptera olika typer sätt att leva och vara förälder. Detta förutsätter tolerans, varför starka politiska åsikter eller snäv religiös övertygelse sågs som hinder för socialarbetarens neutrala förhållningssätt. Även en förmåga att diskutera etiskt svåra frågor, gällande exempelvis den internationella adoptionens etik lyftes fram.

Då adoptionsrådgivningen hade lyckats och socialarbetarna hade gjort ett gott jobb, förelåg en tendens att långt se det som klienternas förtjänst, eftersom det i slutändan handlar om klientens egna reflektiva arbete. I misslyckade fall funderar socialarbetarna däremot mycket på hur de själva kunde ha fungerat på ett annat sätt. Socialarbetarna var i första hand redo att hos sig själva söka efter orsaker till problem i samarbetet och de flesta reflekterar över att det alltid handlar om två parter i samspelet.

8.1 Kunskapsbas

Kunskapsbasen i adoptionsarbetet bygger på samma grund som annat socialt arbete med barn och familjer. Viktigt är dock att inse vilken typ av arbete adoptionsrådgivning är och vilket dess syfte är. Att inse att adoption är ett barnskyddsarbete och att det i internationella adoptioner handlar om ett globalt barnskyddsarbete är nyckeln, samt att komma ihåg att de barn som placeras för adoption ofta kommer från likartade förhållanden som fosterhemsplacerade barn. De metoder som används är precis de samma som i annat

barnskyddsarbete även om klientelet ofta åtminstone delvis är annorlunda. Det handlar ofta om samma typs klienter som socialarbetaren kan möta i t.ex. barns umgänges- och vårdnadsärenden. Denna välutbildade klientgrupp kan på många sätt upplevas som krävande.

Som en självklar bas för arbetet sågs kunskap om lagstiftningen som arbetet grundar sig på. Förutom kunskapsbasen inom barnskyddsarbete krävs även kunskap om adoptionsrelaterade frågor för att kunna göra en adekvat utvärdering samt för att vid behov kunna förmedla kunskap till adoptanterna. En grundkunskap om vilka alla ämnen som bör behandlas behövs och en förståelse för varför de är betydelsefulla. Att endast vara insatt i barnets normala utveckling ansågs inte vara tillräckligt, utan kunskap om barn med speciella behov samt traumatiserade barn lyftes fram. Socialarbetarna upplevde att en viss kunskap om anknytningsförhållanden, kvaliteten hos dessa och hur de utvecklas samt rubbningar i dem är av stor nytta. Kunskap om den adopterades livscykel och frågor relaterade till identitet och upplevelser av olikhet är även viktiga. Baskunskap om barnpsykiatri och människans psykiska processer sågs också som en fördel i arbetet. Speciellt frågor relaterade till förluster, barnlöshetsproblematik och sorgeprocesser ansågs man som viktiga.

Kunskap via erfarenhet och genom att arbeta med hela den adopterades livscykel poängterades som grund för rådgivningsarbetet. Med detta avsåg man uppföljning av adoptivbarn samt arbete med vuxna adopterade i form av hjälp och stöd efter adoptionen. Speciellt denna kunskap som man inte kan läsa sig till, upplevde man ge djup i arbetet och kan aldrig byggas upp om adoption är en sällan förekommande fråga för en socialarbetare. Den erfarenhetsbaserade kunskapen av hela adoptivfamiljens livscykel upplevdes ge adoptionsrådgivningen substans. Denna kunskap kunde delvis kumulera i arbetsgrupper där man lär av varandra.

Inom internationella adoptioner är adoptanterna ibland mycket medvetna om t.ex. väntetiderna i de olika ursprungsländerna. Att socialarbetaren har en grundläggande kunskap om denna information underlättar arbetet, men är inte avgörande för rådgivningen och har inte speciellt stor betydelse för socialarbetarens utvärdering. Kunskap om dessa detaljer kan och bör klienten självständigt inhämta från adoptionstjänsterna. Att klienten har information fungerar som en bra grund för diskussion och självutvärdering. Kun-

skapen kan dock vara väldigt yttlig och bestå av fakta gällande väntetider eller researrangemang som inte på något sätt har att göra med den egna förmågan att fungera som adoptivförälder. Klienten kan dock förefalla veta mer än socialarbetaren vilket kan leda till en känsla av osäkerhet hos socialarbetaren. Att socialarbetaren däremot känner till från vilka förhållanden barnen kommer är viktigt för att kunna utvärdera förmågan att fungera som adoptivförälder till ett av dessa barn.

Man lyfte fram vikten av ständig fortbildning. En stor del av socialarbetarna hade utöver sin universitetsexamen även gått fortbildningar som de utnyttjar i sitt arbete. Som speciellt nyttiga fortbildningar i arbetet med adoptionsrådgivning lyfte man fram familjeterapiutbildning, utbildning i Pride samt utbildning i anknytningsförhållanden. Socialarbetarna ansåg sig aldrig vara helt färdiga, utan utrymme för att förbättra sitt arbete och fördjupa sin kunskap fanns alltid. Socialarbetarnas kunskap verkar basera sig både på forskningsresultat, litteratur och på erfarenhet som de fått via det praktiska arbetet. De upplevde sig hela tiden lära sig mycket nytt i det praktiska arbetet i samspelet med klienterna.

8.2 Metoder

Vilka metoder har socialarbetarna att tillgå då de ger adoptionsrådgivning? På vilket sätt förmedlas information och hur kan styrkor, färdigheter och risker utvärderas inom ramen för adoptionsrådgivningen? Samspelet och kontakten till klienten utgör det huvudsakliga redskapet och metoden för utvärderingen. Om den öppna och tillitsfulla relationen skapas kan mycket utläsas ur hur människor pratar om frågor och reagerar på dem. Den öppenhet, kommunikation och reflektion som förväntas av klienten ger en möjlighet för socialarbetaren att lyssna på *hur* klienterna talar och berättar om frågor som tas upp. Vad klienten säger är inte alltid av lika stor vikt. Ifall man bara lyssnar till det verbala budskapet kan handling och ord strida mot varandra. De förväntade rätta svaren och liturgin runt dem kan klienter lära sig, men detta genomskådas oftast av socialarbetaren som försöker komma ner på en känslonivå. Att i arbetet komma ner på en känslonivå är ett mål i adoptionsrådgivningen.

Växelverkan mellan socialarbetare och klient utgör ofta det enda redskapet i psykosocialt arbete vilket är fallet i adoptionsrådgivningen. Samtalen kan växla mellan ett vardagligt samtal till en djupintervju med mer genomtänkta frågor. En del av samtalen eller intervjuerna kan sträva efter att ha en viss terapeutisk effekt som sätter igång tankeprocesser hos klienter. Speciellt kommer detta fram t.ex. i behandlandet av barnlösheten som förlust. Samtidigt som samtalskaraktär kan vara av olika djuphetsgrad så är även ett syfte att samla in information om klienten och hans eller hennes liv. Denna information fungerar sedan som grund för utvärderingen och även för den skriftliga hemutredning som socialarbetaren skriver gällande internationella adoptioner.

Intervjuteknik och en förmåga att fråga om saker på olika sätt och ur olika perspektiv, samt att väcka tankar och diskussion var något som man strävar efter. Med sina frågor försöker socialarbetaren väcka klienten att tänka på och reflektera över saker t.ex. ur en synvinkel företrädd av någon av de andra parterna i adoptionstriangeln. Även lindrig provokation kan användas för att se vilka reaktioner det väcker hos klienterna. Föreställningsövningar kan vara till nytta för att komma på en djupare nivå än bara ett samtal. Dessa kan även hjälpa adoptanterna att tänka sig in i barnets situation. Det kan vara fråga om övningar där familjerna får ta ställning till olika fiktiva barnförslag och fundera på vilka behov barnen har, hurdan en optimal familj för just det barnet skulle vara och om de skulle vara redo att adoptera ifrågavarande barn. Det kan också vara fruktbart att diskutera hurdan sorts barn familjen inte skulle vara färdig att adoptera och gå på djupet med orsakerna till detta. Ett tillåtande sätt att fråga upplevdes som fruktbart då man först bekräftar att något är naturligt och normalt och sedan ställer frågor. Gällande en del ämnen ansågs även ett nyfiken, undrande och lite naivt sätt att fråga fungera och inte upplevas som hotande.

Eftersom den huvudsakliga metoden i adoptionsrådgivningen långt baserar sig på samtalen förutsätts en viss verbalitet av klienten. Denna verbala förmåga att kunna diskutera olika ämnen sågs även som en viktig färdighet i adoptivföräldraskapet då föräldern tillsammans med adoptivbarnet måste kunna diskutera även svåra frågor relaterade till bakgrund. Eftersom alla ändå inte är lika bra på att prata, använder sig de flesta socialarbetare även av skriftliga uppgifter för klienterna. I arbetet använder socialarbetarna sig

av samma sorts redskap som i annat socialt arbete. Av dessa kan nämnas djupintervju, pararbete, observation av diskussionsövningar det äkta paret emellan eller träff med någon från klientens nätverk. Även att träffa parterna åtskilt och diskutera exempelvis parförhållandet och förväntningar på föräldraskap upplevdes som positivt. Bland visuella metoder som fungerar som grund för diskussion kan användas släktträd (mer om användning av släktträd i arbete med adoptiv- och fosterfamiljer se Pasanen 2003), nätverkskarta, diagram över sorgprocess, föräldraskapets rollkarta, videofilmer eller fotografier. Som hemuppgifter mellan adoptionsrådgivningsträffarna används allmänt skriftliga hemuppgifter om specifika teman, läsandet av artiklar eller böcker samt skrivandet av imaginära brev till t.ex. barnets biologiska mor. En del använder sig i det individuella arbetet av metoder som utvecklats för arbete i grupper, som t.ex. värderingsövningar, föreställningsövningar och olika typer av kort. En del använde sig även av rekommendationsbrev av vänner eller släktingar. Tillsammans med existerande barn i familjen använde sig socialarbetarna av att rita, prata och använda sig av olika kort eller spel. I familjer som redan hade barn upplevdes även observation av familjen och deras inbördes relationer vara en informativ metod. Alla socialarbetare som hade erfarenhet av någon typ av grupper för adoptivföräldrar såg detta som en komplementär metod som gav klienterna mer än endast individuell rådgivning. Som viktiga steg inom processen såg man även besök i kontaktfamiljer som redan har adopterat och träffar med andra som önskar adoptera.

Adoptionsrådgivning är inte terapi men har en del gemensamt med långsiktigt terapiarbete eftersom träffarna med klienterna ofta blir terapeutiskt betonade då socialarbetaren tillsammans går igenom deras förflutna och förväntningar och önskemål gällande framtiden. (Pasanen 2003, 27) Detta terapeutiska arbetssätt kräver tid. De terapeutiska elementen kan komma att bestå av t.ex. behandlandet av barnlöshet, den egna barndomen eller önskemålen gällande ett barn som kanske aldrig uppfylls. Rådgivningens syfte är inte heller att vara terapi och socialarbetarna inser sina begränsningar. Eftersom endast ett fåtal har terapiutbildning blir socialarbetarens roll att vid behov hänvisa adoptanten vidare till en terapeut.

En viss fara såg man i att så mycket av utvärderingen av hur adoptanten kommer att fungera som förälder sker i samspelet mellan två vuxna människor

(klient och socialarbetare). Socialarbetare medger att de ibland uppskattat fel och att en adoptant kan fungera helt annorlunda med ett barn än vad de föreställt sig. Pararbete upplevdes som en bra metod där två par öron och ögon varseblir mer. I och med pararbete lägger man märke till olika saker och har efter träffarna en möjlighet att tillsammans reflektera över mötet och de tankar som uppstått. I pararbete kan även den ena koncentrera sig mer på att göra anteckningar så den andra till hundra procent kan koncentrera sig på diskussionen.

Förutom i samtalen avspeglas klienternas personlighet också i själva processen och dess förlopp. Flexibilitet kunde upptäckas hos klienterna under rådgivningsprocessen t.ex. i samband med att komma överens om tider, klara av förändringar eller finna sig i att införskaffa olika behövliga intyg. Adoptionsprocessen i sin helhet karakteriseras av en osäkerhet som kan innebära en lång väntan utan garantier. Detta kräver flexibilitet och förmåga att stå ut med osäkerhet. Att våga vara sig själv avspeglas som en äkthet i mötet med socialarbetaren. Rigiditet kan upptäckas i diskussionen om åsikter, vanor och de föreställningar som klienten har. I samspelet syns även empati och förmågan att leva sig in i andras situation och se saker ur olika perspektiv.

Alla socialarbetare jobbar med sin egen personlighet och sin egen stil. Hela rådgivningen sågs som något individuellt som skall bygga på klientens behov och situation samt de frågor som är centrala för just denna klient. Allt från flexibilitet i strukturen vad gäller antalet träffar, tidpunkterna för hembesök till arbetssättet poängterades. Socialarbetaren behöver en viss sensitivitet för att vara lyhörd för klientens situation och vad han eller hon har behov av att tala om och kunna ändra sitt arbetssätt därefter. Det kan innebära att man under träffen diskuterar något som klienten upplever som viktigt istället för det ämne man på förhand tänkt sig. En intervjustruktur kan vara till hjälp för att föra olika saker på tal, men samtidigt ansågs det viktigt att frågorna lever i samtalet. Tiden sågs som ett arbetsredskap som kan anpassas enligt klientens situation. Den kunde användas både av klienten för att hålla en tankepaus i rådgivningen eller på initiativ av socialarbetaren. Faran med detta redskap är att det kan leda till frustration hos klienten ifall han eller hon inte vet vilka förväntningarna och syftet är och själv helst skulle vilja framskrida vidare.

Att se på rådgivningen som ett visst antal ämnen som bör behandlas enligt ett linjärt framskridande schema gagnar sällan klienten. Ibland ligger utmaningen i att för den krävande klienten förklara varför något ämne är centralt. Då bör socialarbetaren ha en inre säkerhet och kunskap om vad hon gör och varför. För klienten kan det sociala arbete som sker i samspel och mötet mellan klient och socialarbetare förefalla mycket främmande och svårt att greppa. I dagens uppgifts- och prestationscentrerade värld förefaller denna typ av arbete vara främmande för många. I internationella adoptioner finns faran för att adoptionsrådgivningen blir uppgifts- och prestationscentrerad eftersom den skriftliga hemutredningen bör innehålla vissa specifika frågor. Enligt socialarbetarna ger den ramar för det som åtminstone bör behandlas, men utgör i bästa fall endast en kort sammanfattning av allt det som behandlats under rådgivningen.

Någon handbok med fungerande metoder för arbete med adoptionsrådgivning går inte att skriva. Det skulle även vara emot hela rådgivningens anda som ska basera sig på individuell bedömning och individuellt arbete, samt ett samspel mellan socialarbetare och klient. Beredskapen att kunna byta arbetssätt och redskap i olika situationer ansågs vara en viktig förmåga eftersom samma metoder inte fungerar med alla.

Socialarbetarna talar även om fall där de på basis av samspelet gjort feltolkningar av klienterna och då rådgivningsprocessen har framskridit har utvärderingen förändrats. Under en längre process hinner även socialarbetaren revidera sina första intryck av familjerna och komma närmare sanningen i sin utvärdering. Som viktigt såg socialarbetarna förmågan att kunna gå tillbaka och revidera en tolkning som man gjort tidigare och utvärdera situationen på nytt. Trots att man konstaterade att det första intrycket ofta stämde - med beaktande av exempelvis klientens osäkerhet och spänning i början - gick det inte alltid att lita på det. En precis utredning krävde alltid längre tid.

Att använda intuitionen som en metod framkom hos socialarbetarna. Egna känslor får inte styra arbetet, men de kan fungera som ett tecken på att något inte stämmer och att man bör stanna upp och reflektera över dem. Socialarbetarna tog upp att det är viktigt att lita på sin intuition och våga följa den. Att även klara av att lyfta upp den till diskussion med klienten såg man som viktigt men ibland svårt. Utvärderingen kan inte bygga på intuition men vi ska inte underskatta den som en vägvisare.

9

Diskussion om resultaten och det reflexiva arbetssättet

Ett syfte med forskningen har varit att fånga arbetets karaktär och beskriva det ur erfarna socialarbetares synvinkel. För många av dem som deltagit i undersökningen kommer substansen i forskningsrapporten säkert inte att bestå i något nytt, men i forskningen har jag gjort ett försök att strukturera substansen på ett överskådligt sätt.

Syftet på lång sikt är naturligtvis att de adoptioner som genomförs skall vara så lyckade som möjligt. Det finns dock ingen forskning om sambandet mellan rådgivning och lyckade adoptioner. Att adoptionsrådgivningen varit lyckad berättar inte direkt något om hur familjen anpassar sig till sin nya livssituation som adoptivfamilj. Att adoptionen varit lyckad kan man i de flesta fall inte heller säga förrän barnet blivit vuxet och kan tala för sig självt. Och hur mäter man ifall en adoption varit lyckad eller inte och vad jämför vi med? En adoption kan vara lyckad ur barnets synvinkel trots att rådgivningen inte upplevts som lyckad av någondera parten, och naturligtvis tvärtom. Således kan man inte sätta likhetstecken mellan en lyckad adoptionsrådgivning och en lyckad adoption eftersom så många oförutsebara faktorer påverkar utfallet. På basis av SOU (2003) och Varilo (1993) kan ändå konstateras att urvalet av adoptivföräldrar fungerar på ett positivt sätt med hjälp av rådgivning.

Hur väl en adoptionsrådgivning än genomförs kan adoptanterna heller aldrig vara förberedda på allt som adoptivföräldraskapet kan föra med sig. Att t.ex. oväntat få ett handikappat, sjukt eller speciellt utmanande barn kan vara en situation som är omöjlig att förbereda sig på. Därför är bara en liten del av socialarbetarens arbete gjort i och med adoptionsrådgivningen före adoptionen. Lika mycket tid och resurser borde finnas för det stödarbete som kan krävas efter adoptionen. Adoptionsrådgivningen kan endast ses som sökan efter potential och minimering av riskfaktorer för att barnets prognos i adoptivfamiljen skall vara så god som möjligt. Barnets egna medföljande riskfak-

torer och skyddande faktorer vet vi sällan på förhand och därför blir familjens stabilitet speciellt viktig.

I Finland verkar den diagnostiska eller utredande metoden fortfarande präglad av adoptionsrådgivningen, men med en förståelse för förberedelse av adoptanterna och betoning på samarbete och gemensam utvärdering. Psykologiska faktorer som egenskaper rörande styrkor och risker i adoptivföräldraskapet poängteras mer än yttre faktorer. Långt handlar det om samma sorts egenskaper som är viktiga eller riskfaktorer i ett biologiskt föräldraskap, men vissa egenskaper anses speciellt viktiga med tanke på ett adoptivföräldraskap som är ett annorlunda föräldraskap. Dessa hänger främst ihop med förståelse för adoptivbarnets bakgrund, kapacitet att behandla bakgrunden tillsammans med barnet och ge stöd i de speciella behovssituationer som barnet kan komma att befinna sig i under sin uppväxt. I sitt arbete med adoptionsrådgivning söker socialarbetarna efter tillräckligt goda föräldrar för adoptivbarnen.

De allra flesta styrkor och riskfaktorer som socialarbetarna lyfter fram grundar sig på forskningsresultat och teori. Trots detta lyfte socialarbetarna inte själva fram den teoretiska grunden utan den verkade utgöra en naturlig del av kunskapskärnan utifrån vilken de handlade. I materialet framkom inte att den enskilde socialarbetarens egna värderingar om en lämplig familj skulle påverka utvärderingen. Teorin sågs som en grundsten för arbetet och något att stöda sig på och inte som ett hinder eller måste i arbetet. Främst handlade det om psykodynamiskt orienterade teorier.

Socialarbetarna tog inte upp några väsentliga skillnader mellan att ge adoptionsrådgivning för familjer som önskar sig inhemska eller utländska barn. I internationell adoption poängterades ändå större utmaningar för adoptanterna p.g.a. barnets ålder, upplevelser och etnisk bakgrund. Adoption över etniska och kulturella gränser diskuterades däremot lite, vilket kan avspegla avsaknaden av en djupare diskussion om detta ämne i vårt land; ett ämne som länge har varit aktuellt och kontroversiellt i många andra länder (t. ex. Crumbley 1999).

I handboken för adoptionsrådgivare talas om en samarbetsprocess mellan socialarbetare och klient (SHM 1999, 16). Att däremot tala om en gemensam

process förefaller dock vara lite för mycket sagt, eftersom det ändå i slutskedet i huvudsak handlar om klientens process. Den aktiva reflektiva processen förväntas ske hos klienterna medan socialarbetarens roll är att hjälpa dem vidare på vägen. Socialarbetaren ger sig inte in i en lika tung process med varje ny klientkontakt och således handlar det inte om en jämlik process. Därför väljer jag att karakterisera socialarbetarens process som ett reflexivt arbetssätt. Om socialarbetaren har ett svårt fall att ta ställning till kan socialarbetaren däremot gå igenom en tung process med etiska överväganden, men denna görs sällan fullt synlig för klienten.

Att det handlar om en process som kräver tid får stöd i de få undersökningar som gjorts om adoptionsrådgivning. En amerikansk forskargrupp har ställt upp tre kriterier för emotionell mogenhet för adoption som överensstämmer väl med socialarbetarnas erfarenheter i min studie. Dessa var behandlandet av eventuella förluster, adoptantens insikt att adoption är rätt val och vilja att dela med sig av sina planer. Enligt forskarna finns det en tendens hos adoptanterna att fortskrida med sina planer snabbt och effektivt oberoende av vilka hinder som skulle stå i vägen. Enligt rapportens slutsats behöver adoptanterna tid att reflektera över och förstå att adoptivföräldraskap skiljer sig från ett biologiskt föräldraskap. (Prochaska et al. 2005)

Utgångspunkten och den underliggande förväntningen var att klienten ger sig in i processen på ett aktivt sätt. Problem uppstår då klienten inte är villig att forma sig enligt denna förväntning. Å andra sidan ger de yttre strukturerna (lagstiftningen) ingen annan möjlighet att genomföra adoptionsrådgivningen på. En del socialarbetare problematiserade inte denna färdiga form antagligen p.g.a. att de såg samma egenskaper som viktiga i adoptivföräldraskapet vilka möjliggör processen. Å andra sidan poängterades det att det inte finns ett sätt att vara adoptivförälder på utan att vidsynthet är viktig. I processen förefaller det däremot finnas bara ett optimalt sätt att vara klient. Detta sätt karakteriserades av aktivitet och ödmjukhet. Socialarbetarna var dock sensitiva att genast stanna upp om processen inte verkade fungera på ett önskvärt sätt ur någondera partens synvinkel. Detta gjordes om möjligt tillsammans med klienten. Hos socialarbetarna fanns en tendens att ödmjukt granska sig själv och sedan i samråd med klienten fundera hur man skall gå vidare. En rak kommunikation från socialarbetarens sida ansågs viktig och

oftast fungerande. Men i de fall då relationen är inflammerad eller saknar tillit kunde detta ha liten effekt eller i värsta fall leda till vidare konfrontationer. Ifall utredningen har hakat upp sig eller blivit tilltrasslad av missförstånd, konflikter eller kamp kunde det vara till hjälp och på sin plats att fundera på relationerna mellan de olika parterna och den maktdynamik som existerar dem emellan.

Socialarbetarna poängterade samarbetsprocessen i rådgivningen och att makten därmed viker undan. Eller kan det handla om att det bara är en illusion att makten försvinner? Det är ändå socialarbetarens utvärdering som väger tyngre i slutändan och klientens självutvärdering kan falla i skymundan. Adoptivfamiljerna däremot förmedlar, via adoptionstjänstorganen och föreningar, en bild av att vara helt på socialarbetarens villkor under rådgivningsprocessen. En del socialarbetare verkar även i svåra fall vilja avsäga sig makten i internationella adoptioner och överföra beslutet om lämplighet, speciellt gällande hälsotillstånd och ålder, på nämnden för internationella adoptionsärenden.

Frågan kvarstår om det nuvarande sättet att ge adoptionsrådgivning går att genomföra med en klient som gör aktivt motstånd. De yttre strukturerna medför således att en adoptionsrådgivning inte kan genomföras på ett optimalt sätt om klienten inte "böjer sig i rätt form". Klienten bär ansvaret och väljer även själv om han eller hon utnyttjar tillfället för en process eller genomgår rådgivningen som ett nödvändigt ont. Socialarbetarna ser som sin uppgift att på allt sätt sträva till att skapa en sådan situation och hjälpa klienten hitta ett sätt att genomgå processen som gagnar honom eller henne.

En utvärdering av hur en person kommer att fungera som förälder för ett okänt barn vilket sker i samspel mellan två vuxna måste tas med en viss försiktighet. Under ett kort möte kan klienten visa upp en positiv sida av sig själv men i en längre relation kan personlighetsdrag och t.ex. personlighetsstörning upptäckas. I en längre process med möjliga motgångar och osäkerhetsmoment avspeglas det sanna jaget på ett mer verklighetstroget sätt. En utvärdering kan således inte göras på basis av någon enstaka träff utan kräver en längre tid. Socialarbetarna reflekterar mycket över vad ett icke-fungerande samspel kan tyda på och avspegla hos klienten då faktorer relaterade till socialarbetaren uteslutits. Samspelet med socialarbetaren ansågs i

viss mån fungera som ett väntevärde för relationen till barnet och de myndigheter som föräldrarna även i fortsättningen blir tvungna att samarbeta med. En ovilja och oförmåga att diskutera ämnen väckte frågor om hur adoptanten kan diskutera svåra frågor med adoptivbarnet. Avsaknad av kapacitet att samarbete kunde förutspå svårigheter i att i framtiden samarbeta med daghem, skola, hälsovård eller socialtjänster. Starka negativa känslor som exempelvis fientlighet eller aggression som framkommer i samspelet troddes avspeglas i föräldraskapet och kunna böttna i obehandlade problem. Så som jag är som klient idag avspeglar mig i någon mån så som jag fungerar som adoptivförälder i morgon. Att göra den här typen av utvärdering av någons personlighet och dra slutsatser på basis av den skulle enligt socialarbetarna aldrig göras ensam.

Socialarbetarna talade mycket om intuitionen som ett viktigt redskap i arbetet. Intuitionen kan upplevas som ett obekant eller t.o.m. oprofessionellt redskap för professionella inom andra discipliner. Men i professionellt arbete med människor som är komplexa varelser spelar intuitionen en stor roll eftersom klienten inte kan spjälkas upp i bitar. När socialarbetaren möter klienten i hela sitt sammanhang räcker inte rutiner eller logiska analyser utan mötet och samspelet kommer att innefatta en lång rad intuitiva beslut och förhållningssätt. Samma kan inte uppnås med entydiga anvisningar, metoder eller teorier om handlingsmönster. Intuitionen innebär att socialarbetaren på basis av erfarenhet fattar beslut och väljer riktning för samspelet i handlingen. Intuition kräver dock en stor erfarenhet för att fungera. De teorier, metoder och rationella beslut som den oerfarne använder sig av för att göra jobbet är hjälpmedel som senare internaliseras. Intuitionen tillhandhåller inte godtyckligt valda handlingsätt och skiljer sig från chansningar, infall och gissningar på så sätt att de baserar sig på en bred kunskap om olika alternativ och deras konsekvenser, samt grundar sig på erfarenhet. (Eneroth 1990, 12-14, 121).

I vissa situationer borde allting förnuftsmässigt vara i sin ordning men den erfarne socialarbetaren kan intuitivt känna att något inte stämmer. Intuitionen kan fungera som ett mentalt redskap för felsökning men även som en bekräftelse på att något stämmer. (Eneroth 1990, 16-17) Socialarbetarna talar om både känslor av att adoptanterna är redo för adoption eller känns bra

men samtidigt talar de om de svåra situationer där intuitionen säger att någonting är fel. I fall där intuitionen säger att något är fel saknades ofta metoder och redskap för att lägga fingret på vad det är och som kan hjälpa till att följa upp spåret. Socialarbetarna återgick alltid till att det är viktigt att först reda ut att det inte beror på dem själva och att vända blicken mot sig själv som socialarbetare och person. Användandet av arbetspar och arbetsledning sågs som möjliga metoder för att reflektera över den intuitiva känslan. Att reflektera över dessa intuitiva känslor och utreda vad de beror på är viktigt för en objektiv utredning. Intuitionen avspeglar långt den erfarenhetsbaserade kunskapen.

De personlighetsdrag eller förmågor som anses som styrkor i adoptivföräldraskapet är långt de samma som är nödvändiga för att rådgivningsprocessen skall lyckas. Samtidigt tangerar de långt de förmågor och egenskaper hos socialarbetaren som möjliggör samarbetet i processen. En atmosfär av tillit är en förutsättning för att adoptionsrådgivningen i sin nuvarande form skall fungera. Med ett litet antal klienter kan detta konstruktiva samspel mellan klient och socialarbetare inte skapas, trots att olika lösningar sökes. En del socialarbetare upplever att andra professioner inte alltid värdesätter professionalismen hos socialarbetaren utan verkar tänka mer ur adoptantens perspektiv i de fall då samspelet inte fungerar. I samspelet kan avspeglas mycket som väcker oro hos socialarbetare, men de har svårt att uttrycka detta på ett sätt som förstås även av andra professioner.

Den tysta kunskap som baserar sig både på teori och på erfarenhet verkar vara starkt rotad och utgöra en stabil grund hos socialarbetarna som jobbar med adoptionsrådgivning. Lite variation i åsikterna förekom och arbetssättet verkade upplevas som fungerande trots en del utmaningar. Att socialarbetarna var så eniga gällande arbetssätt avspeglar lärande arbetsgrupper där man jobbar tillsammans och har ett gemensamt arbetssätt. Utöver ett relativt enhetligt arbetssätt karakteriserades de erfarna socialarbetarna av att de var kompetenta för sitt jobb och hade jobbat länge med samma uppgifter. De flesta uttryckte sig också vara nöjda med sitt arbete.

Reflektion var ett ständigt återkommande tema i materialet. Samtidigt som en reflektiv förmåga ses som en styrka i adoptivföräldraskapet och möjliggör processen är det likaså en viktig egenskap hos socialarbetaren. För att social-

arbetaren skall kunna ha ett reflexivt arbetssätt bör även arbetsplatsen eller arbetsgemenskapen vara reflexiv och införstådd med att lära sig nytt. Det reflexiva arbetssättet som kräver tid och tålamod kan därför ibland rimma illa med kraven på effektivitet i dagens värld. Men ifall kapacitet att stanna upp och reflektera förutsätts av adoptanterna borde även socialarbetarna själva ta sig tid att göra det.

Ett reflexivt och lärande arbetssätt kräver förutom den egna viljan att utvecklas och de yttre strukturer som består av handledning och konsultation även en reflexiv arbetsgrupp och organisation som möjliggör arbetet. Förutsättningar för att göra ett gott jobb ur socialarbetarens synvinkel innehöll tillgång till dessa. Hos socialarbetarna fanns en stark vilja att använda handledningen i reflexivt syfte för att gå igenom det egna sättet att arbeta på och utveckla det. Handledning har en lång historia och är förankrad i det sociala arbetets yrkespraxis samt skall vara inbyggd i organisationers verksamhet i ett kvalitetssäkrande syfte (Karvinen-Niinikoski & Salonen 2005, 237). I allmänhet fanns motivationen att utveckla sitt arbete starkt närvarande i socialarbetarnas prat, vilket även kräver tid för litteraturstudier och möjlighet till kontinuerlig fortbildning. Möjligheten att lära sig av varandra i arbetsgruppen men också genom att jobba i arbetspar lyftes fram. En grundförutsättning är även att man hyser förtroende för varandra inom arbetsgemenskapen. Även möjlighet till konsultation med psykiater och läkare sågs som positivt. Klientens rättsskydd lyftes fram som en viktig orsak till att ingen socialarbetare skulle jobba ensam utan de yttre strukturerna som möjliggör kumulering av kunskap och reflexivt arbete.

Ett reflexivt arbetsgrepp avspeglades bland socialarbetarna men inga strukturerade eller konkreta metoder nämndes. Ett effektivt redskap som kan användas i utvecklandet av det egna arbetet är dokumentation (Riemann 2005). Ett effektivt reflektivt sätt att utveckla sitt arbete på är att fokusera på detaljerade berättelser om praktiken, samt de känslor och handlingar som är förknippade med dem. Att föreställa sig vad andra aktörer kunde ha tänkt eller känt i vissa situationer och genom att leva sig in i deras situation och rekonstruera händelsen på ett nytt sätt kan erbjuda förståelse och insikter på ett annat sätt än någon annan metod. Praktikern kan t.ex. berätta om en händelse ur en annan i situationen närvarande persons perspektiv, rekonstruera en

situation där aktörernas kön är utbytta eller skapa ett tillfredsställande slutresultat i stället för ett dåligt. (Bolton 2001, 2). Reflektiv verksamhet är mycket mer än studiet av de egna personliga upplevelserna. Det är allt skäl att göra det parallellt med diskussioner med kolleger och andra experter om de teman som dyker upp samt att studera facklitteratur relaterad till ämnet. En skicklig reflektiv praktiker möjliggör utforskning av olika perspektiv och möjligheter. Reflektiv verksamhet är en inlärnings- och utvecklingsprocess som sker genom att studera det egna handlandet, öppnandet av handlandet för andras betraktelse samt genom litteraturstudier. Bolton (2001, 4) anser att ingenting är för trivialt eller betydelselöst för att skrivas ned, diskuteras eller begrundas. Det är just de små detaljerna som kan erbjuda insikter. Socialt arbete är ett exempel på ett yrke där det handlar om en process som hjälper klienten att förstå sitt eget liv eller en del av livet bättre. Socialarbetaren kan inte hjälpa klienten i denna process om han eller hon inte är öppen och medveten om saker som berör det egna livet. (Bolton 2001, 4, Riemann 2005) Konkrete metoder som kan stöda det reflexiva arbetet i socialt arbete är t.ex. critical incident metoden (Brookfield 1995) eller spegel-metoden (kuvastin) för reflektiv själv- och kollegautvärdering (Yliruka 2006).

En förutsättning för ett gott arbete är förutom ett kollegialt stöd även en förmåga att klara av osäkerhet. En önskan om ett kristallklot som redskap kom upp som ett skämt i berättelserna och intervjuerna. Detta anser jag avspeglar adoptionsrådgivningens utmaning i att utvärdera en situation i framtiden på basis av den kunskap som vi har idag. Miehl och Moffatt (2000, 339- 343) talar för att socialarbetare och andra praktiker borde arbeta med att uppnå ett reflexivt själv hellre än att sträva efter att uppnå en inre kontroll över oro och osäkerhet, samt inse att en osäkerhet och social spänning är nödvändig för utvecklandet av en identitet som är sensitiv inför andras upplevelser. Istället för att drivas av en modell som försöker kontrollera osäkerhet och oro genom att behärska en specifik metod eller talang argumenterar de för att socialarbetaren ska tillåta sig själv att rekonstruera sig själv i närvaro av andra och skapa en socialarbetaridentitet som baserar sig på ett reflexivt själv.

10

Behov av tilläggsresurser och vidare forskning

Följande rekommendationer som jag valt att lyfta fram har uppkommit under forskningsprocessen dels ur det insamlade materialet, men även i diskussioner med referensgruppen och praktiker på fältet. Eftersom min forskning utgjort bara en liten del av arbetet med adoptioner ur ett perspektiv kvarstår flera vidare forskningsbehov för att komplettera bilden av arbetet med adoption.

Att ge adoptionsrådgivning är ett tidskrävande och utmanande arbete som kräver expertis. Ju mer erfarenhet man har av arbetet desto svårare förefaller det. En efterfrågan för fortbildning i adoptionsfrågor existerar och i de nordiska länderna saknades en sådan för socialarbetare ända tills för några år sedan. Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området ordnade i samband med Helsingfors Universitet /Svenska social- och kommunalhögskolans vuxenutbildningsinstitut den första utbildningen i adoptionsrådgivning som en fortbildning för socialarbetare. Kursen genomfördes som 18 närstudiedagar under åren 2005-2006. Även några universitet i Sverige har haft kortare kurser i adoptionskunskap.

Enligt svenska statens offentliga utredning (SOU 2003, 213) är det angeläget att såväl den som utreder och bedömer den eller de som vill adoptera, som den som fattar beslut om medgivande har goda kunskaper om barns behov och utveckling i allmänhet och särskilda kunskaper om adopterade. Utredaren och beslutsfattaren måste kunna sätta det okända barnets behov före vuxnas längtan efter barn. Detta ålägger inte bara ett behörighetsvillkor på socialarbetaren utan också på det organ som i sista hand fattar beslut gällande fastställandet av en adoption eller beviljandet av ett tillstånd för adoption.

Utvärderingar i socialt arbete är alltid förknippade med dynamiska och etiskt komplexa bedömningar. I en adekvat utredning bör den sociala aspekten av familjers liv starkt vara representerad. Socialarbetarna tenderade att beskriva sin expertis i termer av en holistisk bild av familj och individ där förståelsen av

sociala relationer och livshistoria spelar en viktig roll. Ifall det sociala arbetet inte erkänns ha någon egen expertis i att göra sociala utvärderingar kommer det inte att ha någon möjlighet att bidra på samma basis som exempel medicinvetenskapen eller psykologin. (Clifford & Burke 2004) En del av de socialarbetare som jobbar med adoptioner på heltid uttrycker sin oro över att de utvärderingar och den hemutredning som de i internationella adoptioner gör inte alltid ges det värde som de förtjänar. Utvärderingen av lämplighet har i lag delegerats åt socialarbetarna, som gör den med sin egen professionalitet. De faktorer som på basis av utredningen presenteras kommer aldrig att direkt kunna härledas ur lagstiftningen. Utvärderingen kan förefalla svår att tolka ur en juridisk synvinkel. Det psykosociala samt barnets bästa verkar ibland komma i skymundan medan de vuxna adoptanternas rättskydd ibland lyfts fram som den ledande principen i beslutsfattningen på bekostnad av barnets bästa. Jag rekommenderar att sammansättningen av nämnden för internationella adoptioner kompletteras med experter på utsatta barns utveckling, människans psykiska processer och psykiska faktorer inverkan på föräldraskapet.

Utredning och beslut om medgivande inför adoption är sällan förekommande frågor i de flesta kommuner i Sverige. Detta ses som en risk eftersom det således är svårt att utveckla hög kompetens på området. (SOU 2003, 224) Problemet är det samma i Finland. Centrerrandet av tjänsterna skulle möjliggöra att de yttre strukturerna för arbetet som krävs skulle finnas. Genom centrering av barnskyddstjänster garanteras expertis och klientens rättskydd. Adoptivfamiljer och adoptivbarn skiljer sig dock till en del från andra barnfamiljer vilket betyder att en grundförståelse för adoptionsrelaterad problematik borde vara en del av grundutbildningen i socialt arbete. Även möjligheten för socialarbetare att i mindre arbetsgrupper lära sig av sina kolleger genom t.ex. arbetsutbyte borde möjliggöras. För att adoptionsrådgivning och stöd och hjälp efter adoptionen inte skall vara en sällan återkommande fråga i kommunen, skulle därför centrerade tjänster t.ex. på länsnivå vara av vikt. Att däremot koppla lös adoptionsarbete från annat barnskyddsarbete och fosterhemsplaceringar och koncentrera expertisen för mycket är en riskabel utveckling. Att koppla adoption klarare till annat barnskyddsarbete skulle främja adoptivfamiljerna på lång sikt. För ett långsiktigt arbete med adoptivfamiljer som får stöd och hjälp livsloppet igenom borde kunskapen finnas t.ex. inom barnskyddet, familjerådgivningen och mentalvårdstjänster.

Socialarbetarna upplever att de adoptanter som skulle dra mest nytta av olika gruppträffar och förberedelsekurser sällan deltar eftersom de inte själva inser behovet. Detta talar för att behovet av en obligatorisk föräldraförberedelse borde utredas. Till sin form borde kurserna ge verktyg för självutvärdering och inte bara bestå av teori. En förberedelsekurs där ingen yttre utvärdering är inbyggd kan ge adoptanterna mer utrymme för de egna tankarna och känslorna och mod att våga dela med sig av dem. Dessa kurser skulle ändå inte ta bort behovet av en grundlig rådgivning, men adoptanterna skulle säkert vara mer redo i och med att de har fått information och har blivit tvungna att fundera på sina motiv och förutsättningar på ett djupare plan redan innan rådgivningen. Med ett standardiserat innehåll kunde socialarbetaren också vara säker på att adoptanterna fått behövlig teoretisk kunskap. Detta skulle även ge adoptanterna en möjlighet att välja ifall de vill påbörja en utredning om lämplighet efter att de fått information om adoption. Även en adoptant som inte anses lämplig för att adoptera borde hon eller han ha rätt att få tillräcklig information som behövs för att kunna göra en självutvärdering. Om klienten inte får den informationen som behövs kan det vara svårt att förstå varför socialarbetaren kanske inte anser henne eller honom lämplig för adoptivföräldraskapet. Detta talar för en modell där kunskapen skulle förmedlas åt alla, t.ex. i form av en förberedelsekurs.

Tillräckligt med resurser för arbete med adoptioner borde garanteras. Även beslutsfattare borde inse att adoptioner är barnskyddsarbete varav de internationella är barnskyddsarbete över gränserna. Adoptivfamiljerna är berättigade till stödtjänster och dessa bör utvecklas. Samtidigt bör den service som adoptanter ges före adoptionen ses som en investering i framtiden som förebygger en del senare problem i adoptivfamiljerna. Resurserna i barnskyddsarbetet borde i allmänhet ökas och personalens behörighet värnas om. Adoptioner bör inte klassas som något extra eller överlopps, utan arbetet bör ha sådana resurser att tillgå att arbetet går att utföra på bästa möjliga sätt enligt arbetets krav och karaktär. Detta innebär skapandet av yttre strukturer för ett reflexivt arbetssätt i form av tid, resurser och ledningens stöd.

Även arbetet med stöd och hjälp efter adoption i uppföljningsfasen men även i ett senare skede borde vara mer prioriterat. Det arbete som görs före adoptionen i form av adoptionsrådgivning fungerar förebyggande men tar inte bort behovet av tjänster efter adoptionen. Hur väl barnet och familjen och barnet

anpassar sig till den nya situationen kan inte förutspås eftersom så många faktorer spelar in. Bland dessa är den vilda jokern alltid barnets bakgrund som kan ha satt mer eller mindre spår som sedan avspeglar sig i adoptivfamiljen. En del av familjerna är därför i behov av mycket stöd efter adoptionen.

Bland socialarbetarna önskas mer riktlinjer i arbetet. Trots att de är svåra att dra och definiera kan det inte anses ändamålsenligt att enstaka socialarbetare ensamma funderar på lämpliga åldersgränser eller hälsotillståndets möjliga inverkan på adoptivföräldraskapet. Dessa blir närmast omöjliga gränsdragningar då de övervägs i varje individuellt fall eftersom det är så många faktorer som spelar in. Riktlinjer gällande en övre åldersgräns samt hälsorelaterade frågor efterlystes. Som stöd för socialarbetarna kunde ett etiskt råd fungera som har som uppgift att ta ställning till dessa frågor. Samtidigt skulle det handla om klienternas rättsskydd och rätt till att bli lika behandlade.

Den här forskningen och rapporten omfattar bara en liten del av arbete med adoptioner och adoptionsrådgivning. Därför finns flera vidare forskningsbehov. I min rapport är perspektivet helt socialarbetarnas och klientens röst avspeglas endast via socialarbetarna. Att vidga forskningens perspektiv till ett brukarperspektiv skulle ge värdefull information om hur arbetet kunde utvecklas och således vara ett viktigt komplement. Även adoptionsrådgivning för de andra parterna i adoptionstriangeln är lite undersökt. Det som helt fattas i min rapport är den adoptionsrådgivning som ges åt de biologiska föräldrarna samt deras anpassning till situationen efter adoptionen.

Uppföljningen som är en del av adoptionsrådgivningen och även stöd och hjälp efter adoptionen har även blivit utanför den här undersökningen. Även de stödbehov som finns hos adoptanterna under väntetiden och tiden efter att adoptivbarnet kommit till familjen borde kartläggas och utvecklas. Detta arbete görs till viss del inom adoptionsorganisationerna, men skyldigheten att hjälpa och stöda efter adoptionen ligger likaväl hos myndigheterna i familjens hemkommun. Allt det arbete som adoptionstjänstorganen gör faller även utanför den här undersökningen. Så även Adoptionskuratorverksamheten, som fungerat sedan år 1998, och trots sin knappa resursering utgör en betydande del av stödet och hjälpen efter adoptionen i Finland. Någon forskning om dessa tjänsters utvecklingsbehov bedrivs inte i vårt land.

Litteratur

Adoption – till vilket pris? (2003) Betänkande av utredningen om internationella adoptioner. Statens offentliga utredningar SOU 2003:49. Volym 1 & 2. Socialdepartementet: Stockholm. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/2681> (8.12.2006)

Andersson, Bengt Erik & Nilsson Stig Göran (1966) Arbets- och utbildningsanalyser med hjälp av critical incident metoden. Göteborg: Akademiförlaget.

Barker, Sylvia, Byrne, Sheila, Morrison, Marjorie & Spence, Marcia (BAAF Working team) (1999). Making Good Assessments, a practical resource guide. London: BAAF Adoption & Fostering.

Bloor, Michael, Frankland, Jane, Thomas, Michelle & Robson, Kate. 2001.(Reprint 2002) Focus Groups in Social Research. Introducing Qualitative Methods. London: SAGE Publications.

Bolton, Gillie (2001) Reflective practice. Writing and professional development. Paul Chapman Publishing Ltd. Athenaeum Press, Gateshead Great Britain.

Brodn, Margareta (2004) Graviditetens möjligheter. En tid då relationer skapas och utvecklas. Natur och kultur; Stockholm.

Brookfield, Stephen (1995) Kriittiset tapahtumat oppijoiden olettamusten tutkimuksessa. I: Mezirow, Jack et al. (red.) Uudistava oppiminen. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus - ja koulutuskeskus. Helsinki, : 198-213.

Clifford, Derek & Burke, Beverly (2004) Moral and Professional Dilemmas in Long-term Assessment of Children and Families. Journal of Social Work. 4 (3) 305-321.

Crumbley, Joseph (1999) Transracial Adoption and Foster Care. Practice Issues for Professionals. Washington: CWLA.

Denscombe Martyn (2000) Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaper. Lund: Studentlitteratur.

Eneroth, Bo (1990) Att handla på känn. Om intuition i professionell verksamhet. Stockholm: Natur och Kultur.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Jyväskylä: Gummerus.

Flanagan, John, C. (1954) The Critical Incident Technique. Psychological Bulletin 51 (4) 327-359. <http://www.apa.org/psycinfo/special/cit-article.pdf> (8.12.2006)

Fook, Jan (2001) Identifying Expert Social Work: Qualitative Practitioner Research. I: Shaw, Ian & Gould, Nick. Qualitative Research in Social Work. London: SAGE Publications, 116-131.

Fook, Jan (2001b) Linking Theory, Practice and Research. Critical Social Work 2 (1) 1-8.

Forsberg, H. & Nätkin, R. (toim.) (2003) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Yliopistopaino.

- Greiff, Katarina von (2004) Föräldrar till internationellt adopterade barn – uppfattningar och erfarenheter av föräldrarollen. FoU Rapport 1/2004. Danderyd: FoU Nordost.
- Gustavsson, Bernt (2002) Vad är kunskap? En diskussion om praktisk och teoretisk kunskap. Kalmar: Leanders grafiska ab.
- Handboken för socialnämnder. Finns elektronisk på <http://www.mia.eu/frameset.htm> (8.12.2006)
- Hoksbergen, Rene (2000) Changes in attitudes in three generations of adoptive parents: 1950-2000. I: Selman, Peter (red.) *Intercountry Adoption. Developments, trends and perspectives.* London: British Agency for Adoption and Fostering, 86-101.
- Janus, Nancy G. (1997) Adoption Counseling as a Professional Specialty Area for Counselors. *Journal of Counseling & Development.* Volume 75, pp. 266-274.
- Jarvis, Peter (1999) *The Practitioner-Researcher. Developing Theory from Practice.* San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Karisto, Antti & Saurama, Erja (toim.) (1996) Tieto palaa kentälle. Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin kaupungin sosiaalivirasto, Opetussosiaalikeskuksen julkaisu.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Salonen, Jari (2005) Spänningar inom handledningsdiskussionen. *Nordiskt sosialt arbeid* 25 (3) 231-242.
- Kauppi, Matti & Rantanen, Elina (1997) Oikeus hyvään kotiin. Pelastakaa Lapset ry ja suomalainen lastensuojelutyö 1922-1997. Helsinki: Pelastakaa lapset.
- Komulainen, K., Rätty, H. & Silvonen, J. (toim.) (2006) Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin. *Psykologian tutkimuksia* 25, Joensuun yliopisto.
- Lidén, Annette (2005) Mötet med adoptivföräldrarna: Nyfikenhet är nyckeln. *Socionomen* 3, 52-55.
- Lindblad, Frank (2004) *Adoption.* Lund: Studentlitteratur.
- Malin, Maili (2006) Biovalta, toiseus, ja naisten toimijuus hedelmöityshoidoissa. Helsingfors: Stakes, Undersökningar 156.
- Mezirow, Jack et al. (red.) (1995) Uudistava oppiminen. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsinki: Palmenia-kustannus
- Mezirow, Jack (1995) Esipuhe. I: Mezirow, Jack et al. (red.), Uudistava oppiminen. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsinki: Palmenia-kustannus 1995, 5-13.
- Miehls, Dennis & Moffatt, Ken (2000) Constructing Social Work Identity Based on the Reflexive Self. *British Journal of Social Work* 30, 339-348.
- Morgan, David L. (1997) *Focus groups as qualitative research.* Thousand Oaks: Sage.
- Mäkelä, Klaus (toim.) (1990) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta.* Helsinki: Gaudeamus

- Mäkipää, Sanna (2006) Mistä on adoptio-perheet tehty? • Vanhemmuuden ammatillinen rakentaminen adoptioeuvontaa ohjaavassa tekstissä. I: Komulainen, K., Rätty, H. & Silvonen, J. (red.), Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin. Psykologian tutkimuksia 25, Joensuu yliopisto, 187-206.
- Palacios, Jesús (2006) The ecology of adoption. Paper presented at Second International Conference on Adoption Research, Norwich Great Britain July 2006.
- Pasanen, Kaarina (2003) Elämäntarinan rakentaminen ja sukupuun tutkiminen adoptio- ja perhehoitotyössä. *Perheterapia* 1, 16-43.
- Prochaska, Janice M., Paiva, Andrea L., Padula, Julie A., Prochaska, James O., Montgomery, Jennifer E., Hageman, Linda & Bergart Ann M. (2005) Assessing emotional readiness for adoption using the transtheoretical model. *Children and Youth Services Review* 27, 135-152.
- Pösö, Tarja (2003) Adoptio perhesuhteiden uudelleenjärjestelynä. I: Forsberg, H. & Nätkin, R. (red.), *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Helsinki: Yliopistopaino, 140-158.
- Reitz, Miriam & Watson, Kenneth W. (1992) *Adoption and the Family System, Strategies for treatment*. New York: Guilford Press.
- Riemann, Gerhard (2005) Ethnographies of practice – practising ethnography. Resources for self-reflective social work. *Journal of Social Work Practice* 19 (1) 87-101.
- Rolf, Bertil (1995) *Profession, tradition och tyst kunskap. En studie i Michael Polyanis teori om den professionella kunskapens tysta dimension*. Otta, Norge: Bokforlaget Nya Doga.
- Satka, M., Karvinen-Niinikoski, S., Nylund, M. & Hoikka, S. (toim.) (2005) *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmenia-kustannus, Helsingin yliopisto.
- Satka, Mirjam, Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Nylund, Marianne (2005) Mitä sosiaalityön käytäntötutkimus on? I: Satka, M., Karvinen-Niinikoski, S., Nylund, M. & Hoikka, S (red.), *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmenia-kustannus, Helsingin yliopisto, 9-19.
- Schön, Donald, A. (1991) *The Reflective Practitioner; How Professionals Think in Action*. Avebury, Great Britain: The Academic Publishing Group.
- Selman, Peter (red.) (2000) *Intercountry Adoption. Developments, trends and perspectives*. London: British Agency for Adoption and Fostering.
- Simmonds, John & Haworth, Gill (2000) The dynamics of power and loss in home study assessments. I: Selman, Peter (red.), *Intercountry Adoption. Developments, trends and perspectives*. London: British Agency for Adoption and Fostering, 259-275.
- Sinkkonen, Jari (2001) Adoptiolapsen psyykkisen kehityksen haasteet. *Duodecim* 2001, 117:499-504.
- Social- och hälsovårdsministeriet (SHM) (1999) *Adoptionsrådgivning: handbok för adoptionsrådgivare Handböcker 1999:4*, Social- och hälsovårdsministeriet. Helsingfors: Edita.
- Stalker, Kirsten (2003) Managing Risk and Uncertainty in Social Work. A Literature Review. *Journal of Social Work* 3 (2) 211-233.

Stjerna, Ingrid (2002) Samtal om adoption. Råd och tips för adoptionsrådgivning i grupp. Stockholm: NIA, Statens nämnd för internationella adoptionsfrågor.

Finns i elektroniskt format (8.12.2006) på <http://www.mia.eu/publi/skrifter/grupp.htm>

Stjerna, Ingrid. Föreläsning på Svenska social- och kommunalhögskolan i september 2005.

Sulkunen, Pekka (1990) Ryhmähaastattelujen analyysi. I: Mäkelä, Klaus (red.), Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 264-285.

Suomen kansainvälisen lapseksiottamisasioiden lautakunta (2006) Toimintakertomus 2005. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus (2006) Toimintakertomus 2005. Helsinki: STM.

Taylor, Steven J. & Bogdan, Robert (1984) Introduction to Qualitative Research Methods. The search for meanings. 2nd edition. New York: John Wiley & Sons.

Tuomi, Jouni ja Sarajärvi, Anneli (2002) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Triseliotis, John, Shireman, Joan & Hundleby, Marion (1997) Adoption theory, policy and practice. Cassell Wellington House; London.

Varilo, Esko (1993) Ottolapsisijoitus arviointi- ja toimenpideprosessina. Psychiatria Fennica Monografiasarja 18. Helsinki: Foundation for psychiatric research in Finland.

Verrier, Nancy Newton (1991) The Primal Wound. Understanding the Adopted Child. Baltimore: Gateway Press.

Victorzon, Ann-Britt (1996) Barns behov eller föräldrars rätt. Om inställning och utgångspunkter i adoptionsrådgivning. I: Karisto, Antti & Saurama, Erja (red.), Tieto palaa kentälle. Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin kaupungin sosiaalivirasto, Opetussosiaalikeskuksen julkaisu, 37-48.

Wadsworth, Yolanda (1998) What is Participatory Action Research? Action research international, on-line journal of action research.

<http://www.scu.edu.au/schools/gcm/ar/ari/p-ywadsworth98.html> (8.12.2006)

Walls, Georg (2005) Sosiaalityön käytäntötutkimus – koordinaatteja ja paikannuksia. I: Satka, M., Karvinen-Niinikoski, S., Nylund, M. & Hoikka, S (red.). 2005. Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsingin yliopisto: Palmenia-kustannus, 23-46.

Yliruka, Laura (2005) Sosiaalityön itsearviointi kontekstuaalisena käytäntönä. I: Satka, M., Karvinen-Niinikoski, S., Nylund, M. & Hoikka, S (red.), Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsingin yliopisto: Palmenia-kustannus. 124-143.

Yliruka, Laura (2006) Kuvastin. Reflektiivinen itse- ja vertaisarviointimenetelmä sosiaalityössä. Työpapereita. Helsinki: Stakes.

Annat material:

Adoptionslag 8.2.1985/153

Adoptionsförordning 30.5.1997/508

Barnskyddslag 5.8.1983/683

Förenta Nationernas konvention om barnens rättigheter (1989)

Konventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner (Haagkonventionen) 1993

Lag angående vårdnad om barn och umgängesrätt 1985/361

Sveriges socialtjänstlag 2001:453

Statistikcentralen (2006) Ottolapseksi otot lapsen iän, sukupuoli ja ottolapseksi otton tyyppin mukaan 1987 – 2005. http://www.stat.fi/til/adopt/2005/adopt_2005_2006-06-16_tau_001.xls (8.12.2006)

www.mia.eu

www.familiestyrelsen.dk

Bilaga 1 Brev åt socialarbetarna

Hyvä sosiaalityöntekijä,

Nimeni on Pia Eriksson, ja toimin tutkijasosiaalityöntekijänä ruotsinkielisessä sosiaalialan osaamiskeskuksessa (www.fskompetenscentret.fi). Teen tutkimusta adoptioneuvontatyön hiljaisesta tiedosta ja hyvistä käytännöistä. Tutkimustyöni ohessa toimin sosiaalityöntekijänä antaen itse adoptioneuvontaa. Tutkimukseni on osa Helsingin kaupungin hallinnoimaa ”Valtakunnallisen adoptio-osaamisen turvaaminen ja kehittäminen” -hanketta, jonka yhteistyötahoina toimivat Interpedia ry., Pelastakaa Lapset ry. ja Adoptiokuraattori-toiminta. Suomessa adoptioasiantuntijuus on pitkälle keskittynyt yksittäisille työryhmille ja organisaatioille hiljaisena tietona, jota ei aikaisemmin ole dokumentoitu.

Sinulla on kokemusta ja asiantuntemusta adoptioneuvonnan antamisesta, ja haluaisin, että jakaisit arvokkaita kokemuksiasi kirjoittamalla niistä. Uskon kirjoitettujen tarinoiden avaavan uusia näkökulmia sosiaalityöntekijöiden hiljaiseen tietoon.

Adoptioneuvontatyöstäsi jotkut tapahtumat ovat varmasti erityisesti jääneet mieleen. Tapahtumat voivat tuntua arkipäiväisiltä, mutta ovat ehkä jääneet mieleesi, koska ne olivat joko haasteellisia, hämmentäviä tai erityisen onnistuneita. **Valitse kaksi tapahtumaa, jotka liittyvät hakijaperheelle/hakijalle ennen varsinaisen adoption toteutumista annettuun adoptioneuvontaan: yksi tapahtuma, joka sai sinut työssäsi tuntemaan onnistumista, kuten sellainen hetki, jolloin totesit esim., että ”juuri tästä kaikessa on kysymys” tai ”juuri tämän vuoksi kannattaa ponnistella”, ja vielä toinen tapahtuma, joka jäi askarruttamaan koska koit epäonnistuneesi tai toivoit toimineesi toisin. Laadi molemmista tapahtumista lyhyet ja vapaamuotoiset kirjalliset kuvaukset. **Mitä tapahtui? Ketkä olivat mukana toimijoina?** Nimien sijaan voit käyttää rooleja (esim. miespuolinen asiakas, työpari, työn ohjaaja). **Miksi tämä oli sinulle merkittävä tapahtuma? Minkä ahaaelämyksen sait tai mitä opit/loivalsit tapahtumasta?****

Tarinasi ovat ensiarvoisen tärkeitä, riippumatta niiden pituudesta, muodosta ja kieliasusta. Halutessasi saat kirjoittaa useampiakin tarinoita. Tulen käsitte-

lemään tarinasi ehdottoman luottamuksellisesti, ja saat lähettää tarinat myös halutessasi nimettöminä. Kenenkään yksittäisiä tarinoita ei missään tutkimuksen vaiheessa pystytä tunnistamaan.

Myöhemmin keväällä toivon Sinun osallistuvan sosiaalityöntekijöiden fokusryhmähaastatteluun, jossa yhdessä käymme keskustelua tarinoista esille nousseiden teemojen ympärillä. Monivaiheisen ja reflektiivisen tutkimusmenetelmän avulla sanallistamme kokemukseen perustuvaa tietoa ja luomme yhdessä hyviä käytäntöjä.

Olet tervetullut tämän vuoden lopussa järjestämäämme aiheeseen liittyvään seminaaripäivään, jossa esittelen tutkimukseni tuloksia.

Lähetä tarinasi sähköpostitse tai postitse. Toivon saavani tarinasi viimeistään X. Minuun saa mielellään olla yhteydessä, mikäli Sinulla heräsi kysymyksiä tai haluat keskustella tutkimuksesta kanssani.

Kiitos vaivannäöstäsi!

Pia Eriksson
tutkijasosiaalityöntekijä

Bilaga 2 Exempel på intervjufrågor

- Keskustelkaa siitä, mitkä ovat kolme tärkeintä ominaisuutta tulevalla adoptiovanhemmalla.
 - Miten järjestäisitte ne tärkeysjärjestykseen?
- Keskustelkaa siitä, mitkä ovat hyvän adoptiovanhemmuuden kolme tärkeintä ennustavaa tekijää.
- Keskustelkaa siitä, mitkä asiat (taidot, kyvyt, ominaisuudet, ulkoiset puitteet) voivat neuvonnan aikana ennakoida hyvää adoptiovanhemmuutta.
- Mitkä ovat tärkeimpiä asioita, joihin sosiaalityöntekijän tulisi kiinnittää huomiota arviota tehdessään?
 - Miten niitä pystyy neuvonnan aikana arvioimaan?
- Keskustelkaa siitä, mitkä ovat kolme suurinta riskiä adoptiovanhemmuudessa.
 - Miten järjestäisitte ne tärkeysjärjestykseen?
- Keskustelkaa siitä, mitkä ovat suurimpia hälytysmerkkejä tai riskejä adoptiovanhemmuutta ajatellen.
 - Mistä ne tunnistaa neuvonnan aikana?
- Sosiaalityöntekijä kehuu neuvonnan loppuvaiheessa olevaa pariskuntaa hyväksi ja ”valmiiksi” adoptioperheeksi
 - Mistä työntekijä tietää perheen olevan nyt valmis?
 - Miten työntekijä on päässyt tähän arvioon?
- Minkälainen on adoptioeuvontaan tuleva erityisen haasteellinen asiakas?
 - Miten hänen kanssaan työskennellään?
- Mikä adoptioeuvontatyössä on kaikkein haasteellisinta?
- Mitkä ovat mielestänne syitä, joiden perusteella adoptiota ei tulisi puoltaa?
 - Miten ja mistä syistä sosiaalityöntekijä päätyy kielteiseen lausuntoon?
 - Miten näiden asiakkaiden kanssa tulisi työskennellä?
- Mitkä ovat sosiaalityöntekijän tärkeimpiä ominaisuuksia / kykyjä / taitoja adoptioeuvontatyössä ja minkälaista erityisosaamista työ vaatii?

AB DET FINLANDSSVENSKA KOMPETENSCENTRET
INOM DET SOCIALA OMRÅDET – FSCK
Tavastvägen 13, 00530 HELSINGFORS
www.fsck.fi